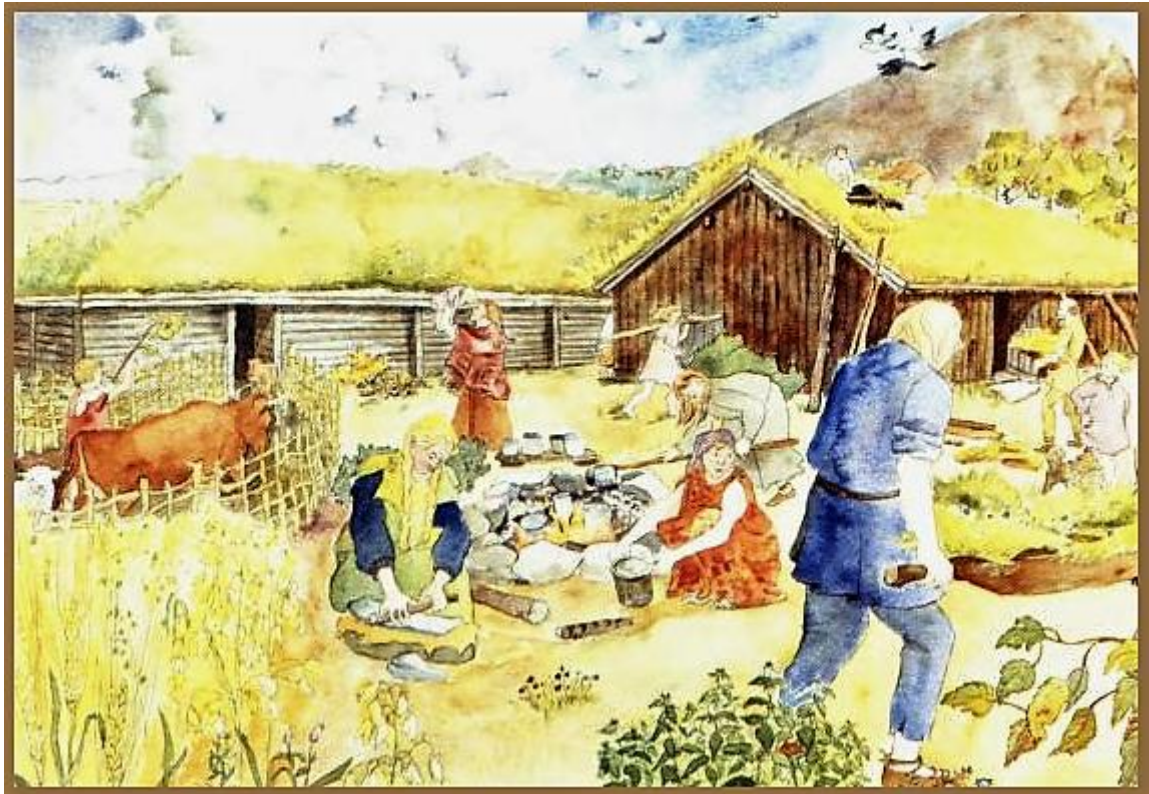

Elin Tinuviel Torbergsen

Samfunnet på Forsandmoen i sør-skandinavisk kontekst

En komparativ analyse av gårdsorganisering på Forsandmoen sammenlignet med Almhov,
Hodde og Vorbasse, fra bronsealder periode II til slutten av folkevandringstid

Masteroppgave i arkeologi

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Det humanistiske fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2017

When it comes to interpreting settlement remains, it must be fair to say that settlement history is social history or nothing.”   Dagfinn Skre (2001:3)

Forsidebildet er en illustrasjon av en travel midtsommer dag, for omtrent 1500 år siden på Forsandmoen. Langhuset til venstre, har liggende planker mellom kraftige veggstolper, mens langhuset til høyre, har vegger av oppreiste planker og et saltak. Akvarell av Else M. B. Lauvanger, hentet fra Løken (1992a:39).

Innholdsfortegnelse

Figurliste

Tabelliste

Forord

Kapittel 1: Introduksjon.....side 1-6

- 1.2 Problemstilling og forskningsspørsmål.....4
- 1.3 Begrepsavklaringer.....4-5
- 1.4 Kronologisk tidstabell.....6
- 1.5 Oppgavens struktur.....6

Kapittel 2: Forskningshistorie om norsk bosetting.....side 7-12

- 2.1 Kulturhistorisk perspektiv.....7-8
- 2.2 Prosessualistisk perspektiv.....8-9
  - 2.2.1 Ny utgravningsmetode: Maskinell flateavdekking 9-10
- 2.3 Post-prosessualistisk perspektiv.....10-12

Kapittel 3: Teori og Metode.....side 13-19

- 3.1 Teoretisk rammeverk: Pierre Bourdieus praksisteori.....13-16
  - 3.1.1 Habitusteori.....13-14
  - 3.1.2 Sosialt felt.....15
  - 3.1.3 Symbolsk kapital.....15-16
- 3.2 Metode.....16-19
  - 3.2.1 Habitus som metode: Interne og eksterne perspektiv.....16-17
  - 3.2.2 Komparativ analyse.....17
  - 3.2.3 Sosialt felt.....18
  - 3.2.4 Typologisering av langhus.....19

Kapittel 4: Boplasser og hustyper fra Forsandmoen.....side 20-40

4.1 Formål og kriterier for materialutvalg.....	20-22
4.2 Treskipet langhus med takbærende system – Forsandmoens byggetradisjon...	22-24
4.3 Bosettingsspor fra Bronsealder periode II til slutten av folkevandringstid.....	24-31
4.3.1 Gårder på det nordøstlige området i bronsealderen.....	26-27
4.3.2 Spredte boplasser i førromersk jernalder og eldre romertid.....	28-29
4.3.3 Det sørligste området i yngre romertid og folkevandringstid.....	30
4.3.4 Forsandmoens tredeling av bosettingsmønster.....	31
4.4 Presentasjon av hustyper.....	31-40
4.4.1 Type 1: Lange og brede hus.....	32-33
4.4.2 Type 2: Mindre langhus.....	34-36
4.4.3 Type 3: Bygninger med uregelmessig stolpeavstand.....	36-38
4.4.4 Type 4: Klassiske hus.....	38-39
4.4.5 Type 5: Hallbygning.....	39-40

Kapittel 5: Avstand mellom gårder på Forsandmoen sammenlignet med

Sør-Skandinavia.....side 41-60

5.1 Problematikk med å analysere gårdsenheter.....	41-42
5.2 Bronsealderboplasser.....	42-46
5.2.1 Periode II til V; Forsandmoens to første boplasser.....	42-44
5.2.2 Periode V til VI; Forsandmoens tredje boplass.....	44-45
5.2.3 Et komparativt eksempel fra Almhov i Sør-Sverige.....	45-46
5.3 Førromerske og romertidsboplasser.....	47-51
5.3.1 Førromersk jernalder på Forsandmoen og Almhov.....	47-49
5.3.2 Romertid på Forsandmoen.....	50-51
5.4 Yngre romertids- og folkevandringstidsboplasser.....	51-59
5.4.1 Høvdinggården på Forsandmoen.....	51-52
5.4.2 Forsandmoens vestlige og østlige landsbyområde	52-54
5.4.3 Landsbyens nedre sørøstligste område.....	54-55
5.4.4 Et komparativt eksempel fra Hodde og Vorbasse i Jylland.....	56-59
5.5 Oppsummering: Fra små til større – til mindre avstander mellom gårder.....	60

Kapittel 6: De ulike hustyper på Forsandmoen sammenlignet med Sør-Skandinavia.....	side 61-73
6.1 Type 1 og 2 fra bronsealderen.....	61-64
6.2 Type 2 og 3 fra førromersk jernalder og eldre romertid på Forsandmoen.....	64-67
6.3 Type 4 fra yngre romertid og folkevandringstid.....	67-69
6.4 Type 5 på Forsandmoen.....	69-71
6.4.1 Høvdingens gildehall fra yngre romertid og folkevandringstid	69-70
6.4.2 Den sekundære gildehallen fra folkevandringstid	70-71
6.5 Oppsummering: Fra mindre til større og flere rom.....	72-73
Kapittel 7: Diskusjon: Hushold og gård på Forsandmoen og i Sør-Skandinavia.....	side 74-83
7.1 Et utvidet hushold i bronsealderen på Forsandmoen og i Sør-Skandinavia.....	74-75
7.2 Hustyper som en refleksjon av beboernes slektsorganisering i bronsealderen..	75-76
7.3 Sør-Skandinaviske innflytelser i førromersk jernalder på Forsandmoen.....	76-77
7.4 Selvstendig hushold i førromersk jernalder.....	77-78
7.5 Et utvidet og selvstendige hushold i romertid og folkevandringstid.....	78-80
7.6 Haller på Forsandmoen og i Sør-Skandinavia.....	81-83
7.7 Oppsummering: Hushold og gårder i endring.....	83
Kapittel 8: Gårdssamfunnet på Forsandmoen – et særtilfelle?.....	side 84-87
8.1 Sammendrag.....	84-86
8.1.1 Den eksterne gårdsorganiseringen.....	84
8.1.2 Den interne romorganiseringen.....	85-86
8.2 Konklusjon og avsluttende bemerkninger.....	86-87
Vedlegg.....	side 88-99
Større figurer av Vorbasse.....	88-89
Litteraturliste.....	90-99

Figurliste

Alle figurer og tabeller er forfatterens egne med mindre annet er oppgitt. Hovedparten av figurene er bearbeidet og videreutviklet av forfatteren.

1.1	Oversiktskart over Forsandmoen.....	2
1.2	Forsandmoen og de sør-skandinaviske byene Hodde, Vorbasse og Almhov.....	3
4.1	Alle hus på Forsandmoen.....	21
4.2	De utvalgte hustypene for analyse.....	21
4.3	Dateringer av hustypene.....	22
4.4	De tre ganger/skipene på langhuset. De kraftige prikkene er grøfter etter de takbærende stolper.....	22
4.5	Langhusets grindkonstruksjon. Bearbeidet av forfatter, etter Schjelderup (2000:fig.1&2,99).....	24
4.6	Utgravningsområdene A, B og C fra 1980 til 1990. Område A er datert fra førromersk jernalder til slutten av folkevandringstid, B fra førromersk jernalder og eldre romertid, C er datert fra bronsealderen til slutten av folkevandringstid. Område Aa illustrerer boplassen som ble utgravd i 2007, og er også datert til yngre romertid og folkevandringstid. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1988b:fig.2,172).....	25
4.7	Utviklingen i antall gårder, inkludert mitt utvalg, fra bronsealder til slutten av folkevandringstid.....	25
4.8	Utgravningsområdet fra bronsealderen. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1988a:fig.10a,11).....	26
4.9	Bebyggelsesomfanget fra bronsealder periode II til VI. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1989:fig.5,145).....	27
4.10	Utgravningsområdene fra førromersk jernalder. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1988a:fig.10b,11).....	28
4.11	Utgravningsområdene fra eldre romertid. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1988a:fig.10c,12).....	29
4.12	Utgravningsområdene fra yngre romertid og folkevandringstid. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1988a:fig.10d,12).....	30
4.13	Dateringer av hustype 1.....	32
4.14	Grunnplan for type 1. Plantegning (a, b og c) viser store langhus med mål på ca. 22-23 x 7-8 m. Den nederste plantegningen (d) viser mindre langhus som har mål på 18 x 7 m (Løken 1998:fig.1a-d,109).....	33
4.15	Gjennomsnittlengde og -bredde på hustype 2. Legg merke til hvordan type 2-hus gradvis blir lengre...34	
4.16	Plantegninger for hustype 2. Langhus (a) er datert til bronsealder, (b) datert til førromersk jernalder og (c) til eldre romertid (Løken 1997:fig.4,173).....	35
4.17	Grunnplan for hustype 3. Langhus (a) og (b) er datert til bronsealder periode VI, og langhus (c) og (d) er datert til førromersk jernalder. Legg merke til at de takbærende stolpene har ujevn avstand seg i mellom. Bearbeidet av forfatter, etter Løken (1998:fig.4a-c,112).....	36

4.18	Dateringer av hustype 3.....	37
4.19	Plantegning av hustype 4. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Dahl (2009:fig.5,93).....	38
4.20	Plantegning av hallbygning XXXV. Bearbeidet og utviklet av forfatter, etter Dahl (2009:fig.10,101)...	40
5.1	Forsandmoens første boplasser, med en tett og nær plassering. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1989:fig.5,145).....	43
5.2	Oversiktskart over Almhov i Sør-Sverige som viser plantegninger fra de ulike boplassfasene (A-G) fra senneolitikum til eldre bronsealder. Samtidige gårder er markert innenfor hver sin sirkel. Skala 1:5 000. Utarbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Gidlöf et. al. (2006:fig.94,s.101).....	46
5.3	Syv samtidige gårdsenheter på Forsandmoen som stod oppført på utgravningsområdet A, B og C, fra periode 100 f.Kr. til 100 e. Kr. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1992b:fig.4,60).	48
5.4	Almhov i førromersk jernalder. De blå sirklene innammer sammenhengende gårder. Skala 1:3 000. Bearbeidet og utviklet av forfatter, etter Gidlöf et. al. (2006:fig.142.s,143).....	49
5.5	Tolv samtidige gårdsenheter på Forsandmoen som stod oppført på utgravningsområdet A, B og C, fra periode 100 til 300 e.Kr. Bearbeidet og videreutviklet, av forfatter etter Løken (1992b:fig.5,62).....	50
5.6	En figur som illustrerer plassering av gildehallen på Forsandmoen i forhold til hovedhus og uthus.....	52
5.7	Den førromerske høvdinggården i Hodde fra Vestjylland. Bearbeidet og utviklet av forfatter, etter Hvass (1988:fig.3,57).....	52
5.8	Landsbyen i yngre romertid og folkevandringstid, øvrige del. Utgravd mellom 1980 og 1990. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1997:fig.11,180-181).....	53
5.9	Landsbyen i yngre romertid og folkevandringstid, nedre del. Utgravd i 2007. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Dahl (2009:fig.3,91).....	55
5.10	Sammenstilte figurer av Forsandmoen fra eldre romertid til folkevandringstid (Det nedre sørlige område av landsbyen står ikke på sin originale plassering, den var plassert under og vest for den øvrige landsbyen, og ikke ved siden av).....	59
5.11	Den førromerske jernalderlandsbyen i Hodde, ca. 250-100 f.Kr. Figurene, fra venstre til høyre, illustrerer landsbyen i fase I og fase III. Området med oransje farge illustrerer høvdinggården. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Hvass (1988:fig.1a&b,54).....	59
5.12	Yngre romertids- og folkevandringstidslandsbyen i Vorbasse. Figurene, fra venstre til høyre, illustrerer landsbyen i fase I og fase II. Området med oransje farge illustrerer høvdinggården. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Hvass (1988:fig.20,21, s.74,76).....	59
6.1	Hustype 1 på Forsandmoen: Hus LIX var 22-23 m lang og 7-8 m bred. Den nedre figuren illustrerer hvordan huset kunne ha vært inndelt. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Komber (1998:fig.9,53) og Løken (1998a:fig.1b,109).....	62
6.2	Hustype 2 fra bronsealderen på Forsandmoen, med mål 14 x 6 m. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1997:fig.4a,173).....	64
6.3	Den lille gården i Hodde fra førromersk jernalder, var også av byggetradisjon type 2. Bearbeidet av forfatter, etter Hvass (1988:fig.2,56).....	64

6.4	Et mindre type 3-hus på Forsandmoen, fra bronsealder periode IV og førromersk jernalder, med mål 10-11 x 5 m. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1998a:fig.4d,112).....	65
6.5	Et større langhus av type 3 (CXIX) på Forsandmoen, 22 x 6 meter, og er datert til slutten av førromersk jernalder. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1997:fig.6,175).....	66
6.6	Et større langhus av type 3 (CL) på Forsandmoen, målt til 50 x 7 m, fra eldre romertid. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1998b:fig.6,55).....	67
6.7	Et mindre langhus (hus 248) av type 4 på Forsandmoen, som målte 26,7 x 6 m. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Dahl (2009:fig.5,93).....	68
6.8	Tre tett plasserte hovedhus på Forsandmoen, utgravd/plassert på det nedre sørøstlige området.....	68
6.9	Hovedhus fra folkevandringstid i Vorbasse. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Jensen (2003:403).....	69
6.10	En mellomstor gård i Vorbasse fra yngre romertid (Hvass 1988:fig.19,73).....	69
6.11	Forsandmoens andre gildehall XXXV, målt 30,2 m lang og 6,6 m bred. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Dahl (2009:fig.10,101).....	70
6.12	Gildehallens beliggenhet på Forsandmoen i forhold til de nærmeste langhusene.....	71

Tabelliste

Tabell 1	Kronologisk oversiktstabell.....	6
Tabell 2	Oversikt over konstruksjonselementer for analyse.....	17
Tabell 3	Hustyper, hus-id, kronologi og kriterier for valg av hustype	31

Forord

Hvis jeg har sett lenger, er det fordi jeg har stått på skuldrene til kjemper.

– *Isaac Newton* (sitert i Busch 2003:22)

Det er særlig kjemper som Ingrid Fuglestvedt og Marianne Hem Eriksen, jeg vil takke for gode veiledningstimer. Videre vil jeg takke Lotte Hedeager og Unn Pedersen for hjelpsomme råd og innspill gitt underveis. Til sist, men ikke minst, vil jeg takke mine venner som har hjulpet med redigering av oppgaven; Kristine Vedal og Siw Elin Bjørgen. Uten dere ville ikke oppgaven vært leselig. I løpet av de siste tre årene har jeg vært inspirert av Marianne Hem Eriksens (2010, 2015) teori og metode, og denne oppgaven er intet unntak. Her blir derimot teorien og metoden anvendt på et annet materiale og tidsperspektiv.

Oslo, 10.05.2017

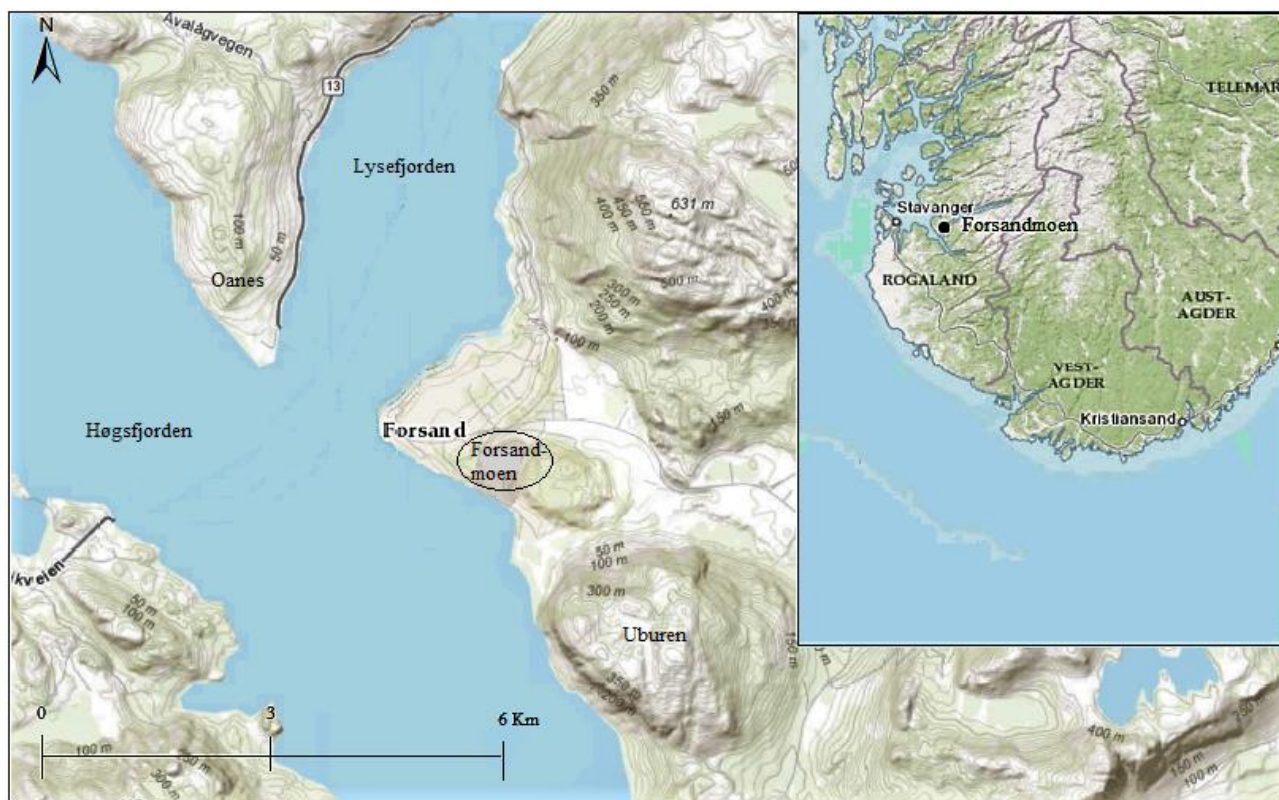
Elin Tinuviel Torbergsen

Kapittel 1: Introduksjon

Historisk sett har Rogaland en særstilling innenfor forskning på gårdsbosettingen i Norge. Da Jan Petersen (1933, 1936) utgravde og registrerte et antall langhus på 1920-tallet, og knyttet dem opp mot en gårdsbosetting. De første registrerte langhusene var synlige konstruksjoner i landskapet, med fremtredende rester etter veggvoller av stein, ofte i nærheten av overgrodde røyser og utvaskede åkerreiner (Hagen 1997:141). Bjørn Myhre (1983, 1992a, 1992b) jobbet videre med Petersens arbeid da han på 1960-tallet utgravde og registrerte større gårdsbebyggelser. Det ble fort tydelig at i Rogaland var det flere gårder enn man trodde. Dette kan være fordi landskapet er et tilsvarende gårdslandskap som det i Sør-Skandinavia, åpent og flatt, samt lett anvendelig for beite og jordbruk. Det var særlig i romer- og folkevandringstid at menneskene i Rogaland anvendte landskapet til jordbruk, hvor det ble bygget boplasser som hadde store langhus og gravhauger. Her var det rikt med arkeologiske funn (Rønneseth 2001:24). I bronsealderen og førromersk jernalder eksisterte det for det meste enkeltliggende gårder, i den betydning at gårdslanghusene var spredt plassert i landskapet (Rønneseth 2001:11).

En boplass i Rogaland skilte seg ut i bronse- og jernalder – Forsandmoen. Dette var en overraskende stor gårdsbosetting, med overlappende gårdstrukturer gjennom flere perioder. Forsandmoen ligger i Forsand kommune, ved munningen av Lysefjorden. Underlaget består av en sandurflate av grus og sand, som ble dannet foran isbreen under siste istid (Prøsch-Danielsen 2005:18). Moen dekker til sammen et areal på 1900 dekar, har et flatt og åpent terreng med innslag av lave forhøyninger eller rygger i terrenget, og ligger sentralt plassert mellom fjell og sjø. Trond Løken var den første som ledet utgravningene på moen i 1980-1990, etter at det hadde blitt observert flere gravhauger og rydningsrøyser på området. Gjennom utgravningene ble det avdekket 252 langhus og 100 mindre hus datert helt tilbake til bronsealder periode II, og opp til slutten av folkevandringstid; 1500-1400 f. Kr. til 600-650 e.Kr. (Dahl 2008:4; Løken 1998:107-108). Forsandmoen er dermed spesiell innenfor norsk bosettingshistorie, da man her har en sammenhengende bosetning over to tusen år. Jeg vil undersøke om samfunnet/gårdsbebyggelsen på Forsandmoen under bronse- og jernalderen, kan sies å ha vært en lokal variasjon av en allmenn skandinavisk utvikling i samfunnsforhold og bosetting.

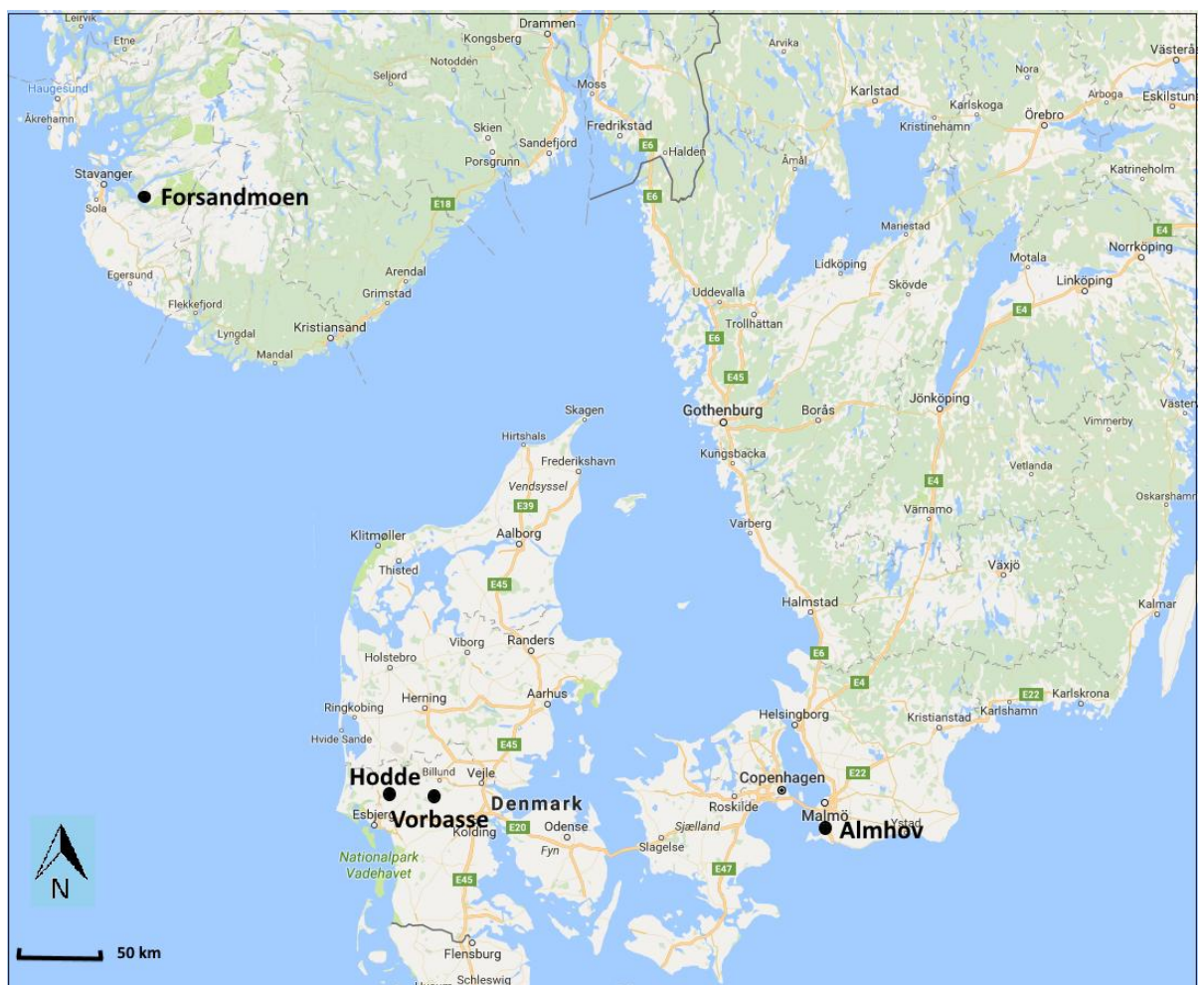

1.1 Oversiktskart over Forsandmoen

Formålet med oppgaven er å belyse hvordan den lokale utviklingen var på Forsandmoen, sammenlignet med den allmenne utviklingen i Sør-Skandinavia. Dette gjør jeg ved å undersøke fra et eksternt perspektiv med fokus på avstand mellom gårder, og fra et internt perspektiv som tar for seg romtyper innad i huset. Det er nettopp forholdet mellom disse to perspektivene jeg anser som viktige for å finne ut hvordan gårdsorganisasjonen utviklet seg, fra bronsealder periode II til slutten av folkevandringstid. Pierre Bourdieus (1970) kabylske husanalyse illustrerte at menneskets interne organisering av langhuset ofte sammenfaller med de eksterne organiseringene av gårdsplassen, landsbyen og samfunnet. Jeg vil anvende Bourdieus praksisteori som teoretisk og metodisk rammeverk. Dette gjør det mulig for meg å undersøke hvordan menneskene organiserte gårdssamfunnet på Forsandmoen over tid, som følge av at gårdsorganisering var først og fremst et produkt av sosiale entreprenører.

I følge Jørgen Lund (1988:139) preges både langhusets og landsbyens organisering i Skandinavia av en sterk tradisjon i jernalder. Dette uttrykkes gjennom en lik organisering av langhus, gårder og landsbyer, hvor de holder seg nesten uendret over flere århundre. På bakgrunn av en sterk tradisjon i hus- og landsbybebyggelse, vil jeg spesielt diskutere endringer som inntreffer i byggetradisjoner og gårdsstrukturer på Forsandmoen. Derfor kan

det sør-skandinaviske landsbymaterialet fungere som sammenligningsgrunnlag. Som Sør-Skandinaviske eksempler anvendes bronsealder og førromersk jernalderboplassen Almhov, den førromersk jernalderlandsbyen i Hodde, og Vorbasse fra yngre romertid og folkevandringstid. De danske landsbyer er noe representativ innenfor Danmark, da det forekom flere boplasser av samme type (Hvass 1988). Foreløpig eksisterer det ingen andre bosetting på samme størrelse som Almhov i Sør-Sverige (Brink 2013:434), og Forsandmoen i Sør-Norge (Lillehammer 1999:133). Disse tre boplasser er utvalgt fordi de var på størrelse med Forsandmoen, hadde omtrent samme antall gårder og eksisterte samtidig i Sør-Skandinavia.

1.2 Forsandmoen og de sør-skandinaviske byene Hodde, Vorbasse og Almhov.

1.2 Problemstilling og forskningsspørsmål

Gjennom en komparativ analyse vil jeg undersøke om gårdsbebyggelsen på Forsandmoen under bronse- og jernalderen, kan sies å ha vært en lokal variasjon av en allmenn Sør-Skandinavisk utvikling i samfunnsforhold og bosetting.

Jeg har oppdelt problemstillingen i fire forskningsspørsmål:

- (a) Hvordan endret eller eventuelt vedvarte den romlige avstanden mellom gårdene på Forsandmoen, fra bronsealder periode II til slutten av folkevandringstid?
- (b) Forandret den eksterne gårdsorganiseringen på Forsandmoen seg på samme måte som gårdsbebyggelsen i Almhov, Hodde og Vorbasse?
- (c) Hvordan utviklet boligrommet i langhusene seg på Forsandmoen, fra bronsealder periode II til slutten av folkevandringstid?
- (d) Hvordan var den interne organiseringen på Forsandmoen sammenlignet med romorganiseringen i Almhov, Hodde og Vorbasse?

1.3 Begrepsavklaringer

”Langhus” er ikke et enkelt begrep å definere, nettopp fordi det i likhet med menneskene, var under kontinuerlig utvikling. Likevel har flere forfattere definert begrepet. Bjørn Myhre (2004:42) og Lotte Hedeager (1992:170) definerer langhuset som et hjem for både mennesker og dyr. Mennesket bodde i rommet med ildsted, mens dyrene var plassert i rommet med båsinnndeling for oppstallet kveg/sau/hest. Dermed var menneskets rom et boligrom, og dyrenes rom var et fjøs. Langhuset kan dermed sies å ha vært funksjonsdelt. Hedeager (1992:170) påpeker også at enkelte langhus kan ha vært bolig primært for mennesker. Janet Carsten og Stephen Hugh-Jones (1995:2-3) har en annen definisjon på et langhus, hvor de argumenterer for at langhuset var en forlengelse av mennesket. Et langhus beskyttet og begrenset mennesket fra ytre omgivelser. Huset kan gjennom arkitektur og det materielle både symbolisere og fremheve ulik velstand innad i samfunnet. Carsten og Hugh-Jones’ definisjon er blant annet inspirert av Bourdieus (1970) kabylske husanalyse hvor Bourdieu blant annet argumenterte for at et langhus i seg selv var et ”miniatyrsamfunn”. Sosiologiens bidrag til arkeologien er å vektlegge at langhuset også har sosiale funksjoner.

Magnus Artursson (2009:47), Trond Løken (1984:62) og Steen Hvass (1988:55) definerer gårder som selvberegningsenheter. I følge Myhre (1982:197) er en gård en administrativ og sosial enhet med geografiske grenser, som ofte besto av flere driftsenheter samlet rundt et felles tun og i nærheten av dyrket mark. Derimot definerer Jørgen Lund (1988:158) gården som et familiebruk. I disse definisjonene forekommer en forestilling om at

gårdsanleggene består av et hovedhus med ett eller to mindre langhus plassert i nærheten. På gården bor en familie som har en selvstendig drift av jord- og februket. Det er ikke lengre vanlig innenfor arkeologien å tolke primært den enkelte gård som en selvbergningsenhet (Gjerpe 2016:36). Derimot legges det også vekt på flere gårder som inngår i ett større hushold (f. eks. Lillehammer 1999: 131; Mikkelsen 1999:177; Myhre 1999:125; Riddersporre 1999:167).

Jeg vil utfordre Arturssons, Løkens, Hvass', Myhres og Lunds gårdsdefinisjoner, fordi gårdsstrukturene på Forsandmoen ser også ut til å belyse en annen side, hvor samarbeid mellom de individuelle gårdsanlegg virker som en større sannsynlighet innenfor bestemte perioder. For det andre er begrepet noe upresist i den betydningen at det ikke med sikkerhet kan si hva som utgjør en selvstendig eller sosial hushold på Forsandmoen, da anleggene ikke er omsluttet av gjerder slik som flere gårdsenheter i Hodde og Vorbasse. For det tredje kan begrepet være noe ufullstendig for enkelte perioder på Forsandmoen. Forsandmoen er tross alt et gårdsamfunn som har eksistert sammenhengende i to tusen år, og i løpet av denne tiden har samfunnet vært langt i fra statisk. Jeg forventer at analysen vil vise at gårdsorganiseringen har vært i endring.

Begrepet om "et utvidet hushold" har blitt tolket av flere forfattere (f.eks. Blanton 1995:108; Wilk og Netting 1984:5) som oppgaveorienterte boenheter eller aktivitetsgrupper, hvor flere familier samarbeider om de sosiale og økonomiske arbeidsoppgaver; som hverdagsrutiner, oppdragelse av barn, samt dyrking og høsting av mat. "Sammenhengende gårder" er et begrep som viser til at enkelte gårder eksisterte tidsmessig samtidig. "En boplass" anvendes som et begrep for å forklare flere nærliggende gårder, alt fra 3 til 6 gårdsanlegg, inkludert jord og beite/slåttsmark. Mer spesifikt vil jeg anvende begrepet for å beskrive en mindre geografisk begrenset enhet innenfor landsbyen/gårdssamfunnet på Forsandmoen. En jernalderlandsby defineres, som foreslått av Lund (1988:139) og Jørgen Jensen (1982:151), ved at langhusene og landsbyen til sammen utgjør en sosialt, økonomisk og politisk representerende enhet. Det vil si en enhet som omfattet flere gårdsanlegg som har enten selvstendig eller delt jordbruksområde. Innenfor dette området tar innbyggerne felles beslutninger om for eksempel retten til bruk av land, bygging av hus og oppføring av gjerder (Riddersporre 1999:167-169).

1.4 Kronologisk tidstabell

Dette arbeidet tar for seg en periode som strekker seg over to tusen år på Forsandmoen. For bronsealder og jernalder følger jeg Oscar Montelius' (1897:160, 1990) kronologi, som er nærmere presisert av senere forfattere (f.eks. Boyle og Pedersen 2009; Gidlöf et. al. 2006; Solberg 2010).

Tabell 1. Kronologisk oversiktstabell

Periode	Tid
Bronsealder:	
- periode II	1500-1300 f.Kr.
- periode III	1300-1100 f.Kr.
- periode IV	1100-900 f.Kr.
- periode V	900-600 f.Kr.
- periode VI	600-500 f.Kr.
Førromersk jernalder	500 f.Kr. til Kr. f.
Romertid	
- Eldre	Kr. f. til 200 e.Kr.
- Yngre	200 – 400 e.Kr.
Folkevandringstid	400-550 e.Kr.

1.5 Oppgavens struktur

Andre kapittel inneholder en introduksjon av forskningshistorien for bosettingsarkeologien i Norge. I tredje kapittel beskrives Bourdieus praksisteori, samt hans analyseperspektiv. Selve forskningsmaterialet presenteres i kapittel fire; hvor både de ulike boplassene, og individuelle hustypene, vil bli nærmere beskrevet. Jeg har to analyser i kapittel fem og seks. Begge kapitler er en komparativ analyse, hvor Forsandmoen sammenlignes med gårder i Sør-Skandinavia. I første analyse er det den romlige avstanden mellom gårdene som blir analysert, mens det i andre analyse er ulike romtyper som blir undersøkt. I kapittel syv diskuterer jeg resultatene fra analysene, samt sette dem inn i en praksisteori. Det avsluttende kapitlet gir en kort oppsummering og konklusjon vedrørende gårdsorganiseringen på Forsandmoen sammenlignet med Sør-Skandinaviske tendenser.

KAPITTEL 2: Forskningshistorie om norsk bosetting

2.1 Kulturhistorisk perspektiv

Bosettingshistorien i Norge var i stor grad tilknyttet nasjonsbyggingen etter 1814, da Norge ble et selvstendig land (Gjerpe 2014:56). På denne tiden ble arkeologien brukt som en politisk plattform, i den forstand at den ble sett på som en metode som kunne bidra med å trekke store linjer bakover i tid. På denne måten bygde den oppunder nasjonalismen som var svært gjeldende i Norge på denne tiden (Lise Myhre 2001:61-62). Tre sentrale skikkelser, og deres verk, bidro med å skrive Norgeshistorien. Håkon Shetelig (1925) *Norges Forhistorie*, Anton Wilhelm Brøgger (1925) *Det Norske Folk i Oldtiden* og Anders Hagen (1953) *Studier i Jernalderens Gårdssamfunn*. Brøgger (1925:18) argumenterte for at arkeologiens hovedoppgave skulle være å undersøke hvordan den norske kulturen hadde oppstått, og mente at dette kunne oppnås ved å belyse den norske kulturen helt tilbake til steinalderen. Brøgger (1925) undersøkte menneskets interaksjon med landskapet fra et økologisk perspektiv. Han studerte hvordan omgivelsene som landskapet og naturen bidro til å forme mennesket og dets tilpasningsevne til landskapet, gjennom det materielle.

Et typisk perspektiv for perioden var at flere av forfatterne benyttet seg av et tilbakeskuende blikk på fortiden. Kjente kildegrunnlag fra yngre perioder; som for eksempel gårdsbebyggelse, stavkirker og gravhauger fra vikingtiden ble sammenlignet med funn fra eldre perioder, som hadde mindre kildegrunnlag (Gjerpe 2014:55). Som følge av å anvende en tilbakeskuende metode, framstår strukturer som langhus og gravhauger sammenhengende eller overlappende. På denne måten blir gårdsbosettingen og kulturen statisk. Derfor kunne Brøgger (1925) anvende tittelen *Det Norske Folk i Oldtiden*, da han gjennom sin forskning mente å kunne se en statisk forbindelse mellom samtiden og fortidens mennesker.

Jan Petersen var inspirert av Oscar Montelius' typologisering, da han i 1933 dokumenterte og belyste gårdenes lokale endringer i Rogaland. Likeledes skilte Petersen (1924, 1933, 1936) seg ut ved å være den første forskeren som plasserte langhusene i sammenheng med andre strukturer; som åkre, gravhauger og gjerde. Anders Hagen (1953:forord) fant Petersens arbeid svært inspirerende og bygget videre på det ved å studere gårdsbosettingen i sammenheng med andre gårdstrukturer. Hagen (1953:8) er kjent for sin doktoravhandling basert på materialet fra Sostelid. Sostelid er en jernaldergård fra Åseral kommune i Vest-Agder fylke, som ble utgravd fra 1946 til 1949. Hagen (1953:7) undersøkte

jernalderens bondesamfunn og gårdsopprinnelse. I følge han var ”bondesamfunnet” og ”gården” betraktet som særnorsk kulturhistorie, og gårdsforskning kunne derfor bidra til å underbygge statens nasjonalbygging. Hagens undersøkelser av Sostelid bidro til en justering av forskningsperspektivet som da preget bosettingsarkeologien; gården i seg selv ble et studieobjekt for å forstå det økonomiske, sosiale og politiske/religiøse husholdet. Samtidig drøftet Hagen (1953:113-114) gårdene på Sostelid i sammenheng med folkevandringstidsgårdene fra Sør-Norge og Sør-Skandinavia. Petersen og Hagen la på denne måten grunnlaget for at gårdene skulle analyseres ut fra en større kontekst.

2.2 Prosessualistisk perspektiv

Prosessuell arkeologi vokste for alvor fram i Skandinavia på slutten av 1960-tallet, og var en motreaksjon på kulturhistoriens forskningsmetoder (Olsen 1997:53). Prosessuelle metoder ble fortløpende anvendt innenfor den norske bosettingsforskningen, hvor arkeologer ble opptatt av det funksjonelle og økonomiske samfunnet, samt det økologiske og det geografiske landskapet (Christoffersen 1999:119; Olsen 1997:56). Bonden ble med andre ord sett på som styrt av det økologiske og økonomiske landskapet da de bygde langhus og gård. Langhus var bygninger og rom som ble oppfattet som fysiske strukturer, hvor individene bodde og handlet innenfor. En bakgrunn for menneskets eksistens, som ikke påvirket individet, men derimot strukturert av mennesket. Innenfor prosessuell-arkeologiens funksjonalistiske system ble ”gårds plassering”, ”mengde” (f.eks. kornsåing eller husdyrhold) og ”avstand” begreper som skulle måles og anvendes (som f.eks. hos Jacobsen 1984; Kaland 1987; Løken 1988a, 1988b; Myhre 1972; Pedersen 1982; Randers 1981). Forskerne hadde dermed en tro på at de presenterte presis og objektiv empiri, uten å tillegge for mye subjektive tolkninger.

På 1960-tallet foregikk det en viktig gårdsdebatt i Norge. Den handlet om forståelse av overgangen fra den eldre gårdsstrukturen til den historiske, og om hvorvidt det forekom et overlapp fra forhistoriske gårder til historiske. I sentrum for debatten var historikeren Ottar Rønneseth og arkeologen Bjørn Myhre. Rønneseth hadde kartlagt gårdsanlegg fra forhistorisk til historisk tid på Jæren (Myhre 1966:54). Rønneseth argumenterte for en sammenhengende gårdstruktur. Han mente at de forhistoriske gårdene oppstod i bronsealderen, og ble anvendt gjennom hele jernalderen, forså å bli avløst av de historiske gårdene i middelalderen (Myhre 1972:20; Rønneseth 2001:13). Myhre (1966:57) undersøkte det empiriske grunnlaget fra Rønneseths teori, som bestod av tolkninger av bosettingsmønster som husstrukturer og rydningsrøyser. Myhre mente at Rønneseths argumentasjoner bygget på usikre premisser, og fant derfor disse tolkninger lite overbevisende. Debatten bidro til å svekke det kulturhistoriske

analyseperspektivet innenfor arkeologien. En sammenheng mellom forhistoriske og historiske gårder ble ikke ansett som sannsynlig under prosessualismen eller post-prosessualismen.

Myhre (1980) er også kjent for utgravningen av Ullandhaug på Jæren, hvor det ble avdekket flere gårdsanlegg mellom 1967 og 1968. Videre har Myhre (1982:198-199, 1983:147) kartlagt omtrent 260 gårder datert fra yngre romertid til folkevandringstid ved kysten av Rogaland, Hordaland og Vest-Agder. Resultatet fra kartleggingen viste at det eksisterte flere jernaldergårder, plassert langs kysten og tett bebygde. Disse gårdene tilhørte en felles byggetradisjon, og var mer utbredt enn det forskerne tidligere hadde antatt (Myhre 1982:200, 1983:148). Utstyrt med sin tidligere erfaring av gårdsbebyggelser og resultatene fra utgravningen av Forsandmoen, skrev Myhre (2004:14-61) også om jordbrukshistorien i et langtidsperspektiv; fra senneolitikum fram til vikingtid. Ingvild Øye (2004:80-126) avsluttet prosjektet med å skrive videre fra vikingtid til middelalderen. En mer nylig oversikt over langhus og gårdsanlegg i fra yngre jernalder i Skandinavia, har blitt utarbeidet av Marianne Hem Eriksen (2015).

2.2.1 Ny utgravningsmetode: Maskinell flateavdekking

Da prosessualistiske strømninger spredte seg til Norge, kom det også nye metoder som avdekket nytt bosettingsmateriale. Det oppstod en ny forståelse av hvordan bronse- og jernaldergården var organisert da arkeologer tok i bruk maskinell flateavdekning (Myhre 1992a:26). Dette er en gravingsmetode der en gravmaskin fjerner det øvrige sedimentet, som torvlag eller matjord i det ønskede området (Bahn 2008:112; Løken 2005:9). Tidligere hadde flateavdekning bidratt til å avdekke jernaldergårdene i Sverige, Danmark og England (Hvass 1988:53; Myhre 1992a:24), og var en metode som var importert til Norge fra Danmark på starten av 1960-tallet (Løken 2005:9). Før flateavdekking var arkeologer avhengig av synlige strukturer på overflaten; som langhus med ytre veggvoller av torv og stein, eller rydningsrøyser etter åkerreiner. Ved å anvende denne metoden ble flere og større forhistoriske bosettinger avdekket på kort tid. Disse bosettinger var ofte ikke direkte synlig på overflaten (Gjerpe 2014:65; Lund 1988:142). Flateavdekning førte til mer omfattende forskningsmateriale. Dermed kunne forskere nyansere innfallsvinkler på bosettingsmaterialet, slik at sammenhengen og utviklingen mellom ulike gårds- og landsbystrukturer kunne studeres.

Før flateavdekning som metode kom i bruk, ble gårdstrukturer på Ullandhaug utgravd for hånd (Myhre 1980:11, 26). Forsandmoen anvendte maskinell flateavdekning mellom 1980-1990, og det var her metoden ble videre utviklet i Norge (Gjerpe 2016:39-40; Løken

2005:9). Boplassen med omtrent 250 langhus var ikke direkte synlig på overflaten slik som Ullandhaug. Men et antall gravhauger og rydningsrøyser indikerte at det hadde vært forhistorisk aktivitet på området (Prøsch-Danielsen 2005:18). Det ble også anvendt andre vitenskapelige metoder på Forsandmoen, hvor botanikere og jordbunnsspesialister ga gjennomslag med pollenanalyse og fosfatkartering av jernaldergårdene (Løken 2005:9; Myhre 1992a:25). Fosfatkartering er en kjemisk analyse som måler mengde avfall i jorda etter kulturelle prosesser, som eksempelvis matrester, gjødsel og annet avfall (Løken 1988a:3). Gjennom denne metoden ble forhistoriske boplasser og ulike aktivitetsområder avgrenset, samt at en kontinuitet ble påvist på moen (Løken 1988a:3, 2005:10; Prøsch-Danielsen 2005:18).

Behovet for å forstå hvordan gårdssamfunnet hadde utviklet seg i Norge, førte til at hele området rundt og mellom gårdene, i tillegg til langhuset, ble undersøkt. Det viste seg fort at gårdsstrukturer under flat mark trolig var de mest tallrike (Løken 2005:10). Innenfor denne perioden inntraff det endringer i oppfattelsen om jernaldersamfunnene. Som følge av de mangelfulle metodene, prioriteringene og empirien, hadde man bygget opp en allmenn forestilling om at menneskenes bosettingsforhold, byggetradisjon og gårdsorganisasjon var enkle, og levetilstandene dårlige (Myhre 1992a:26). Fordi de nyoppdagede gårdssamfunnene bidro til å justere inntrykket av jernaldergårdene mot et mer velordnet og organisert system, ble det satt fokus på en større økonomisk investering i prosjektene (Myhre 1992a:26). Ullandhaug og Forsandmoen ble prosjekt som i større grad fokuserte på å studere helheten rundt gårdssamfunnet; som langhus, gravhaug, rydningsrøyser og åkerreiner.

2.3 Post-prosessualistisk perspektiv

Post-prosessualistiske strømninger kom til Norge på 1980-tallet, og var en videreføring av ideene til de britiske arkeologene Ian Hodder, Christopher Tilley, Michael Rowlands og John Barret (Olsen 1997:59, 70). Forskerne skulle føre arkeologien vekk fra den positivistiske og geografiske tradisjonen som preget prosessuell arkeologi (Christophersen 1999:119), og føre den tilbake til et antropologisk og filosofisk ståsted (Olsen 1997:59). Hodders (1990) kontekstuelle arkeologi, og Tilleys (1994) fenomenologiske observeringer av landskapet, var blant de mest kjente forskningsverkene for perioden. Dette var fordi de plasserte individet i sentrum for utvikling og endringer, og materialitet ble et resultat av menneskets samhandling. Enkelte forskere som Myhre og Løken var fortsatt influert av prosessualismens tankegang, men de stilte også sosialorienterte forskningsspørsmål knyttet til husarkitektur og gården (f.eks. Løken 1992b, 1998, 1999; Myhre 1980, 1982, 1983, 2004)

I Norge var Frands Herschends ([1993]1996, 1998, 2009) arbeid viktig, da han prioriterte, og er mest kjent for undersøkelser av hallbygninger i Skandinavia. Herschend ([1993]1996) fremla fem kriterier for hallbygninger, samt at han undersøkte relasjoner mellom høvdingen og hallen. Gildehallen var dermed ikke bare en bakgrunn eller et sted hvor høvdingen oppholdt seg, men et sted som aktivt reflekterte høvdingens autoritet. Herschends arbeid bidro videre til forskning på hvilke funksjoner og innvirkninger gildehallen hadde på mennesket i jernaldersamfunnet (f.eks. av Carstens 2015; Eriksen 2010; Løken 2001). Det ble også aktuelt å belyse hvordan rommet bidro til å strukturere menneskets praksis; altså startet Herschend noe som de siste årene har vært svært gjeldende innenfor arkeologien, nemlig å undersøke langhus og rom for å forstå menneskenes mentalitet og praksiser. Inspirasjonen kom trolig fra den franske sosiologen og antropologen Pierre Bourdieu (1930-2002). Bourdieus studier av det kabylske huset fra 1970 står som et klassisk teoretisk verk, som flere senere forskere har referert til og utarbeidet videre i sine avhandlinger (f.eks. Bukkemoen 2008; Christophersen 1999; Chapman 1990, Eriksen 2015, 2010; Gansum et al. 1997; Glørstad 2008; Tringham 1996). Bourdieu (1970, 1977) innførte et nytt perspektiv hvor funksjonalisme, strukturalisme og fenomenologi ble kombinert til en teori om praksis. I likhet med Anthony Giddens (1993) formet Bourdieu en teori som kunne håndtere dualiteten mellom objektive og subjektive strukturer. Bourdieu førte blant annet funksjonalismens objektive systemer sammen med Martin Heideggers (1981) ”væren i verden” og Maurice Merleau Pontys (Thøgersen 2004) kroppsfenomenologi. Bourdieu ble derfor flittig referert til i hva som senere ville bli ”en arkeologisk forgrening” innenfor post-prosessualismen, der studier av hus har fått særlig oppmerksomhet innenfor arkeologien. Prosessen med å bygge og avgrense rom skjer først igjennom menneskets sosiale og kosmologiske forestillinger om orden eller inntretning i verden. Arkitekturen kommer ikke plutselig til, men er konstruert av mennesker, og defineres derfor av deres tolkninger og intensjoner (Richards 1990:113; Tilley 1994:15). Det at rommet skaper mennesket og mennesket skaper rommet, førte til at forskere som Bill Hillier og Julienne Hanson (1993) utarbeidet en *accessanalyse*. Hillier og Hanson mente at gjennom en undersøkelse av rommet, kunne de forstå menneskets praksiser, interaksjoner og koordineringer i samfunnet. Denne metoden har igjen blitt anvendt av flere forskere (f.eks. Andersson 1997; Boyd 2009; Chapman 1990; Eriksen 2015; Price 1996; Richards 1990; Söderberg 2005). Som sagt var Hillier og Hanson påvirket av Bourdieus (1977) analytiske begrep habitus, da de skapte *accessanalysen*. Begge begreper viser nettopp til dualiteten mellom materialitet og individet.

Jeg anvender Bourdieus praksisteori som setter aktøren i sentrum for utvikling og endringer, samt anerkjenner rommets bidrag til strukturering av mennesket hverdagspraksis. Bourdieu har tidligere blitt anvendt på bosettingsmateriale, men aldri på materialet fra Forsandmoen. På samme måte som Hagen gjorde med Sostelid, plasseres også Forsandmoen inn i en større kontekst. Forsandmoen har aldri blitt satt inn i en slik komparativ kontekst med Sør-Skandinavia, som avfatter bronsealder til slutten av folkevandringstid. Med den bakgrunn vil jeg undersøke gårdsutvikling. I en mindre grad vil jeg undersøke de sosiale organiseringer fra et eksternt og internt perspektiv, ved å undersøke bosettingsstrukturer som avstand mellom gårder og boligrommets utvikling. Tolkninger vil gjøres ut i fra et "bourdieusk perspektiv". Dermed vil neste kapittel presentere teori og metode.

KAPITTEL 3: Teori og metode

3.1 Teoretisk rammeverk: Pierre Bourdieus praksisteori

3.1.1 Habitus

Bourdieu's konsept om habitus var inspirert av den franske sosiologen Marcel Mauss' ([1935] 2004) teori om kroppsteknikker. Mauss mente at dersom en forsker ønsket innsikt i sosiale forhold, må man undersøke både kollektivets psykologiske og sosiale system (Neumann 2004:25-26). Kroppsteknikker var i følge Mauss en spesifikk klasse fenomener, samt selve bindeleddet mellom de to systemene (Neumann 2004:26). Der Mauss fokuserte på de indre mentale disposisjoner som påvirket mennesket, vektla Bourdieu primært dynamikken mellom de interne/psykiske så vel som eksterne/fysiske strukturer. Istedenfor å anvende ordet "kroppsteknikk" fokuserte Bourdieu på kroppslige praksiser (Neumann 2004:48).

I følge Bourdieu (2000:18-20) er *habitus* et subjektivt og kroppslig perspektiv, hvor materialitet – tingene vi omgir oss med – er formet og manipulert av oss mennesker, som videre manipulerer våres persepsjoner, ofte med hensikt om å dekke de individuelle behov og ønsker. Bourdieu (1970) knytter aktørens handlingskjema opp mot fysiske strukturer som hus og samfunnsorganisering, hvor mentale konsepter som eksempelvis forestilling om kjønn eller bestemte normer, kan reflekteres i romlig organisering av hjemmet og samfunnet. Bourdieu's studier i Kabylia i Algerie viser blant annet hvordan langhuset var kjønnsdelt, som følge av at samfunnet også var det. Den feminine delen av huset var i "opposisjon" til det maskuline. Denne opposisjonen var materialitet i husarkitekturen. På bakgrunn av dikotomien var vestveggen som også var det mørke området i huset – kvinnens område, mens østveggen som var det opplyste området i huset – var mannens område (Bourdieu 1970:153-154). Midtstolpene som var husets fundament representerte kvinnens sentrale posisjon i familien, som i varetok og forsørget barna, mannen og dyrene, samtidig som hun videreførte ætten (Bourdieu 1970:157). Bærebjelken som holdt og stabiliserte tyngden på langhuset symboliserte mannen, som representerte universet, makt og potens, og gav dermed beskyttelse til kvinnen og husholdet (Bourdieu 1970:157).

Med bakgrunn i Bourdieu's studier av gjensidigheten mellom materialitet og mennesket, vil hus være et godt eksempel på materialitet, da det kan kommunisere beboernes velstand og posisjoner i samfunnet. Tidligere har Claude Lévi-Strauss (1983:180, 186) argumentert for at hustitler kommuniserer hvem beboerne er, og hvordan de skal opptre i

samfunnet, mens Carsten og Hugh-Jones (1995:2-3) på sin side påpeker at huset er en direkte referanse til beboerne. Huset blir formet i takt ut i fra menneskets hverdagspraksis og behov (Tilley 1999:40-57; Tringham 1996:80). Som følge av at mennesket stadig er i bevegelse og påvirket av miljøet er hjemmet aldri statisk. Bourdieu (1999:150) påpeker at aktøren kontinuerlig går gjennom en strukturert og restrukturerende prosess med miljøet. Etter hvert som aktøren opparbeider seg mer verdier og høyere posisjon, reflekterer hjemmet beboerens suksess. Dette er fordi de ytre fysiske strukturene, samt sosiale normer og praksiser, er mekanismer som smis inn i aktørens eller habitus' disposisjoner. Habitus' disposisjoner kan defineres som en tilpasset og kroppsliggjort respons. Den kroppslige responsen er en form for en "kulturell eller sosial bagasje", som består av tanke, adferd og smaksmønster som igjen er et resultat av kulturell læring og egenskapen til å tilpasse seg de sosiale strukturer. Materialitet vil dermed reflektere menneskets tilpasning i samfunnet (Bourdieu 1977:78, 1999:146,148; Dobres og Hoffman 1994:222; Jenkins 1996:74-76).

Ved å anvende denne teorien kan jeg studere ytre strukturer som romtyper i langhus og avstand mellom gårder, samt få en innsikt i hvordan menneskene sosialt strukturerte gårdssamfunnet på Forsandmoen og i Sør-Skandinavia. Befolkningen på Forsandmoen vil ha utviklet seg under bestemte samfunnsnormer og handlingsskjemaer, som var karakteriske for deres samfunn. Menneskets kroppslige praksis er derfor en prosess som påvirkes og reproduseres under bestemte sosiale forhold (Bourdieu 1996:31). På den andre siden var ikke Forsandmoen et samfunn utviklet i et vakuum, det endret seg også i relasjon med omverden. Som følge av at den sosiale praksisen kunne være noe annerledes fra kultur til kultur, kan arkitektur og romtyper på Forsandmoen trolig også være en lokal variasjon av en allmenn utvikling fra Sør-Skandinavia.

Bourdieu (1999:166-170) har selv kritisert sin egen habitusteori. Kritikken ligger i at habitus har en treghet for tilpassning til omgivelser, hvor mennesket over en viss tid må utsettes for "verdens" ytre påvirkning, før individet er tilpasset de kulturelle normene og en gruppe eller samfunnets adferdsmønster (Bourdieu 1999:167). Aktøren behøver tid på å tilpasse seg det sosiale rom og sosiale felt. Denne "tregheten" vil ikke være problematisk i forbindelse med en analyse av et bronse- og jernaldersamfunn, da en begrenset mengde med nye inntrykk førte til at det nesten utelukkende eksisterte "trege strukturer". Større endringer og omveltninger er et mer sjeldent fenomen i en bronse- eller jernalderkontekst.

3.1.2 Sosialt felt

Et sosialt felt er ofte blitt beskrevet som ulike arenaer, institusjoner eller forsamlinger innenfor et samfunn, som ofte er i opposisjon mot hverandre (Foucault 2014:127). Jeg vil blant annet bruke sosialt felt for å forklare et fysisk avgrenset område, der menneskene har (noenlunde) homogene habituser, reflektert i lik materialitet og arbeidspraksiser. I denne oppgaven definerer jeg Forsandmoen som ett sosialt felt, da det var et gårdsamfunn med noe lik arbeidsfordeling, like ressurser og materialitet.

Et sosialt felt er både fysisk og mentalt konstruert. Det kan være forskjellige væremåter, egenskaper eller arbeidsfordelinger som mennesker innenfor et samfunn tillegger positive, så vel som negative, verdier (Bourdieu 2000:113). Et sosialt felt bestemmes ut i fra mengde feltspesifikk kapital (Bourdieu 1995:69). Feltspesifikk kapital kan være et samfunn bestående av mennesker med omtrent samsvarende status, makt, velstand, sosiale praksiser og væremåter. De vil tilhøre ett og samme sosiale felt, samt ha noe sammenfallende eller homogene habituser (Bourdieu 2006:64; Aakvaag 2008:155). Ulikheter mellom sosiale felt kommer av at enkelte mennesker har større tilgang til ressurser, samt kapasitet til å opparbeide mer symbolsk kapital, enn andre mennesker. Det vil da oppstå en skjevfordeling mellom de sosiale feltene, slik at det blir to ulike felt, hvor ett felt tilhører mennesker med høyere posisjon, status og makt.

3.1.3 Symbolsk kapital

Symbolsk kapital er i følge Bourdieu (1996:88-89) en investeringsprosess som gjøres mellom to eller flere personer. Investeringer kan være i form av vennskap; preget av gjensidig takknemlighet, tillit og avhengighet. I en større skala kan en investering bestå av en kollektiv forventning, hvor menneskene gir en felles konsensus til en leder (Bourdieu 1996:89). Lederen har blitt observert for å ha de rette egenskapene, verdiene og normene som er ønsket av velgerne. Når folket velger leder, investerer og konsoliderer menneskene makt til lederen (Bourdieu 1996:89). Investeringen gjøres på bakgrunn av gjensidighetsprinsippet; at mennesket utfører en tjeneste med en forventning på å få noe tilbake for arbeidet, som for eksempel rettigheter, goder eller verv (Bourdieu 1996:64). Symbolsk kapital er med andre ord abstrakte verdier som blir utvekslet *i én form mot noe annet* – mellom investoren og individet det investeres i.

Investering av kapital er en teori som kan assosieres med det moderne kapitalistiske og profitstyrende markedet, men teorien behøver ikke anvendes i en slik sammenheng. Symbolsk kapital er ikke bare et resultat av et konkurransebasert marked. I følge Bridget

Fowler (1997:20) kan symbolsk kapital enkelt omhandle *akkumulering av menneskelig eksistens*. Altså de egenskapene og kunnskapene menneskene opparbeider gjennom livet. Det er nettopp i denne sammenhengen jeg vil anvende begrepet på Forsandmoen. Nærmere bestemt vil innslag av nye hus- og romtyper være et godt eksempel på at innbyggerne har begynt å investere mer av symbolsk kapital.

3.2 Metode

3.2.1 Habitus som metode: Interne og eksterne perspektiver

På bakgrunn av at jeg anvender habitusteorien, analyseres det ut i fra to ulike nivåer; et internt perspektiv, og et eksternt perspektiv. Bourdieu anvendte disse to analyseperspektivene, da han analyserte forholdet mellom det kabylske langhuset og samfunnet. Langhuset og samfunnsorganisering var formet av beboernes forestillingsverden, og var dermed en avspeiling av hverandre. Bourdieu (1970) ville undersøke hvordan samfunnets normer, som kjønnsordninger¹ mellom kvinner og menn, var reflektert i langhusets organisering. Bourdieu (1970) konkluderte med at kjønnsordningen var kroppsliggjorte disposisjoner som påvirket menneskets organisering av hjemmet, samt at denne organiseringen bidro til å opprettholde kroppslige praksiser som kjønnsordninger i samfunnet.

Jeg skal ikke undersøke kjønnsordningen i samfunnet, men vil anvende disse to perspektivene for å undersøke hvordan gårdsorganiseringen utviklet seg på Forsandmoen, samt sammenligne det med Sør-Skandinavia. Et eksternt og internt perspektiv er både fysisk og mentalt forestilt. Eksternt perspektiv er det ytre området utenfor langhuset og mellom andre langhus, ofte kan dette området være en boplass eller en landsby. Innbyggerne vil utgjøre en gruppe eller et samfunn basert på felles normer og praksiser. Et internt perspektiv er innenfor langhusets vegger, og fysisk adskilt fra de ytre omgivelsene. Innenfor langhuset vil det bo en mindre gruppe mennesker, en eller to familier. Bourdieus kabylske husanalyse viser at de ulike perspektivene sammenfaller ofte med hverandre, fordi menneskene beveger seg på tvers av grensene, og organiserer det eksterne og interne miljøet noe likt. Formålet med avhandlingen er å forstå gårdsamfunnet på Forsandmoen sett i sammenheng med gårdsamfunn i Sør-Skandinavia, noe jeg mener er mulig ved å analysere samfunnene med disse perspektivene. Fra et internt perspektiv analyseres mindre areal som eksempelvis langhuset, rominndeling og rommets størrelse. Perspektivet er en kontrast til det eksterne;

---

¹ "Kjønnsordning" er et begrep hentet fra Margaret W. Conkey og Janet D. Spector (1984) *Archaeology and the Study of Gender*.

hvor jeg analyserer større strukturer som avstand mellom gårder. Analyseperspektivenes mål vil være å belyse fellestrekk eller mønstre mellom de to perspektivene. Dersom analyseperspektivene bidrar til å framheve bestemte mønstre gjeldende på begge nivåer, vil dette være sentrale punkter for videre diskusjon.

Tabell 2. Oversikt over konstruksjonselementer for analyse.

Internt perspektiv: Langhus	<ul style="list-style-type: none"> ○ lengde og bredde ○ rominndeling ○ ildsted og dets plassering i rommet ○ avstand mellom de takbærende stolpepar og stolpesetting ○ båsinndeling/fjøs
Eksternt perspektiv: Boplass	<ul style="list-style-type: none"> ○ størrelse på gården ○ langhusets plassering i forhold til andre langhus, mindre hus og gildehall

3.2.2 Komparativ analyse

En komparativ analyse er en metode som sammenligner en eller flere observerte fenomener (Kjeldstadli 1999:263). Det er som regel endringer over tid som blir sammenlignet (Smith og Peregrine 2012:4). Jeg vil først analysere endringer i gårdsbosettingen innad i samfunnet på Forsandmoen. Disse endringene vil deretter sammenlignes med velkjente tendenser i observert gårdsamfunn fra Sør-Skandinavia. Flere forfatteres undersøkelser (f.eks. Artursson 2009; Brink 2013; Gidlöf et. al. 2006; Hedeager 1992; Herschend 2009; Hvass 1988; Jensen 1982, 2002, 2003) har ført til at det foreligger en allmenn konsensus i hvordan gårdsutviklingen i Sør-Skandinavia artet seg under bronse- og jernalderen. Jeg vil anvende denne allmenne konsensusen som sammenligningsgrunnlag, mot mine egne analyser av Forsandmoen. Det er nettopp likheter og ulikheter mellom de observerte fenomenene som skal drøftes.

3.2.3 Sosialt felt

Jeg vil også anvende sosialt felt metodisk i analysen, hvor Forsandmoen utgjør ett eller to felt. Men jeg er også kritisk til bruken av sosialt felt i et bronse- og jernalderssamfunn. Grunnen er at den ikke er direkte overførbart til et forhistorisk bondesamfunn. Bourdieu (1995:32) anvendte sosiale felt som et analyseverktøy da han studerte forskjellige feltinndelinger i Frankrike på 1970-tallet; som arbeiderklassen, borgerskapet og adelsklassen. Disse sosiale feltene er hierarkiserte, hvor de er kronologisert i en bestemt over- og underordning etter menneskenes velstand, erfaring og kunnskap (Foucault 2014:128). Ulikhetene mellom feltene fører til spenninger. Individene er i opposisjon og har konflikter som følge av at de prøver å forsvare og forbedre sine posisjoner samfunnet (Bourdieu 2000:113; Aakvaag 2008:156). På bakgrunn av dette definerer Bourdieu (2000:113) samfunnet som et sted hvor det forekommer ”kamper om monopolet”.

Forskjellige sosiale felt eksisterte etter all sannsynlighet ikke på Forsandmoen på samme måte. Bosettingsspor etter langhus og andre bygninger indikerer at innbyggerne var alle bønder, og de trolig hadde samme arbeidsoppgaver, oppvekstvilkår og materialitet. På bakgrunn av en lik forutsetning forekom det mindre spenninger innad i samfunnet. Selv om det eksisterte enkelte ulikheter i materielle verdier, og etter hvert trolig arbeidsfordelinger og sosiale praksiser, var disse forskjellene i mye mindre skala sammenlignet med empirien som Bourdieu (1995) opprinnelig bygde på.

I et bronse- og jernalderssamfunn kan ”monopolet” være overskuddsproduksjon fra jordbruket, februket eller andre bierverv, samt import og eksport av overskuddsvarer. Men trolig hadde man ikke ”kamper om monopolet” på Forsandmoen. Det er likevel, om ikke sannsynlig, at det oppstod konflikter om enkelte interesseområder mellom de ulike sosiale feltene i yngre romertid og folkevandringstid. Forskjellene mellom feltene var antageligvis ikke store, som følge av aktørenes velstand og hverdagspraksis var noe like. Det er sannsynlig at utveksling av kontakter og husholdsprodukter var gjort på en fredelig måte innad i samfunnet. Som følge av at samfunnet på Forsandmoen og ulikhetene mellom innbyggerne var små, anvender jeg feltbegrepet i en mindre skala enn Bourdieus undersøkelse av det franske samfunnets feltinndelinger på 1970-tallet.

3.2.4 Typologisering av langhus

Typologi er en metode hvor det arkeologiske materialet har blitt plassert i sekvenser etter typer (Montelius 1900). Innenfor hver tidsperiode eksisterer det ofte likhetstrekk i materialform, særlig innenfor husarkitektur. Når det inntreffer endringer, skjer dette gradvis, og en spenne eller et hus beholder flere av de gamle kjennetegnene, hvilket gjør at de kan settes kronologisk rekkefølge (Montelius 1990:248-252). Denne gradvise utvikling gjør at langhusene kan typologiseres inn i typer etter bestemte karaktertrekk i byggetradisjonen.

Langhusene i oppgaven er delt inn i fem hustyper; fra 1 til 5. En hustype består av flere like langhus, bygget innenfor en felles byggetradisjon. Typologiseringen utføres på bakgrunn av et stort og noe uoversiktlig materiale. På Forsandmoen er det registrert 252 langhus og 100 mindre bygninger, datert til mellom 1500-1400 f. Kr. og 600-650 e.Kr. (Dahl 2009:89; Løken 1998:107-108). Jeg har gjort et utvalg av ”viktige langhus”, som er avgjørende for å forstå eksterne endringer i avstanden mellom gårder og interne utviklinger av romtyper. Disse langhusene var trolig hovedhus eller bolighus, og at de utgjorde representative hus innenfor de bestemte periodene. Utvalget er på 77 hus, som blir analysert og gruppert inn under de fem hustypene. Langhusene kan analyseres som følge av at flere hus hadde en standardkonstruksjon og en varighet over flere perioder (Dahl 2009:92; Løken 1988b:173), slik at det fungerer å analysere de fem utvalgte hustypene, og likevel få en oversikt over de 77 langhusene. Ved å anvende denne metoden vil et omfattende materiale fra bronsealderen II til folkevandringstid bli kronologisert og gjort oversiktlig.

KAPITTEL 4:

Boplasser og hustyper på Forsandmoen

I dette kapitlet presenteres materialet fra Forsandmoen, som danner bakgrunnen for avhandlingens videre analyser. Presentasjonen vil være todelt; én for de ulike boplassene og én for de forskjellige hustypene. Gjenstandsmaterialet vektlegges derimot ikke i denne sammenheng, da dette i liten grad er publisert. Årsaken er trolig at materialet som er funnet var dårlig bevart, og bare enkeltfunn har blitt registrert i forbindelse med avdekkingen av langhusene (Dahl 2009:89-90; Løken 2006:317).

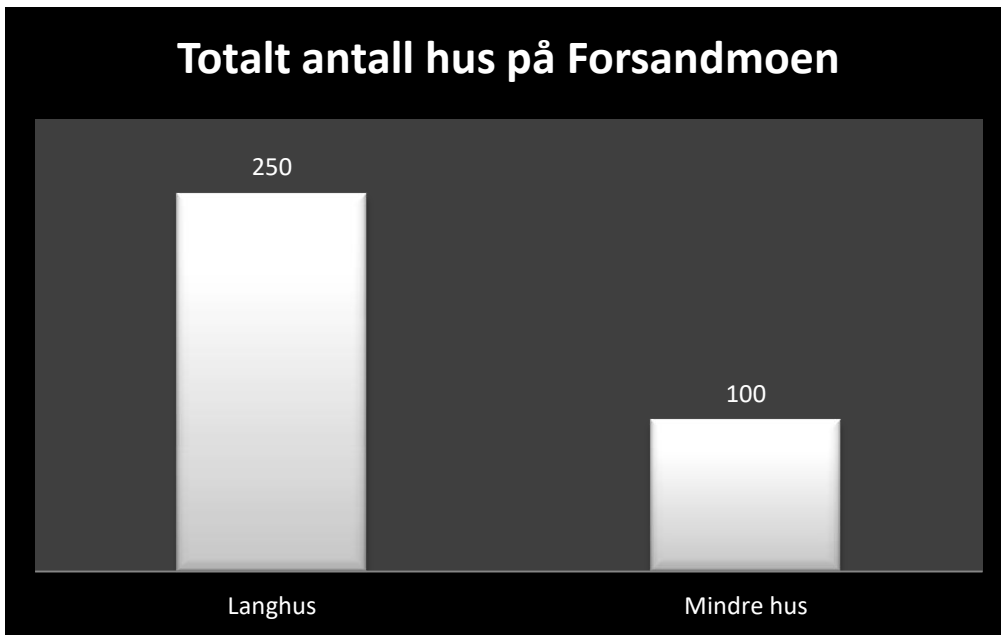
4.1 Formål og kriterier for materialutvalg

Jeg har tre mål med materialpresentasjonen:

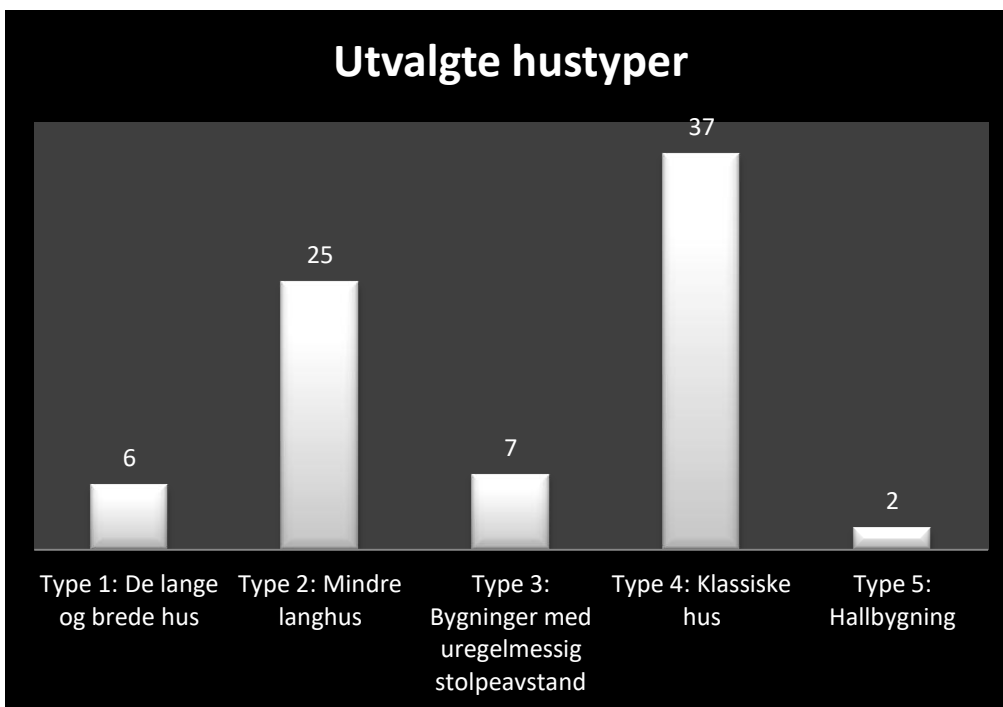
- Å presentere en kategorisering av hustyper.
- Å produsere et situasjonsbilde over hvilke hustyper som var gjeldene innenfor bestemte tidsperioder.
- Å presentere et situasjonsbilde over plasseringen av de forskjellige boplassene som var gjeldene innenfor bestemte tidsperioder.

Jeg anvender publikasjoner av Trond Løken (1984, 1988a, 1988b, 1989, 1991a, 1991b, 1992a, 1992b, 1997, 1998, 1999, 2001, 2006) og Barbro Dahl (2008, 2009), for å oppnå målet. Det forekommer ikke et behov for forskningsrapporten fra utgravningen av Forsandmoen, som følge av at materialet jeg anvender er så godt som fullstendig presentert i en rekke publiserte artikler. Mine kriterier for materialutvalg er:

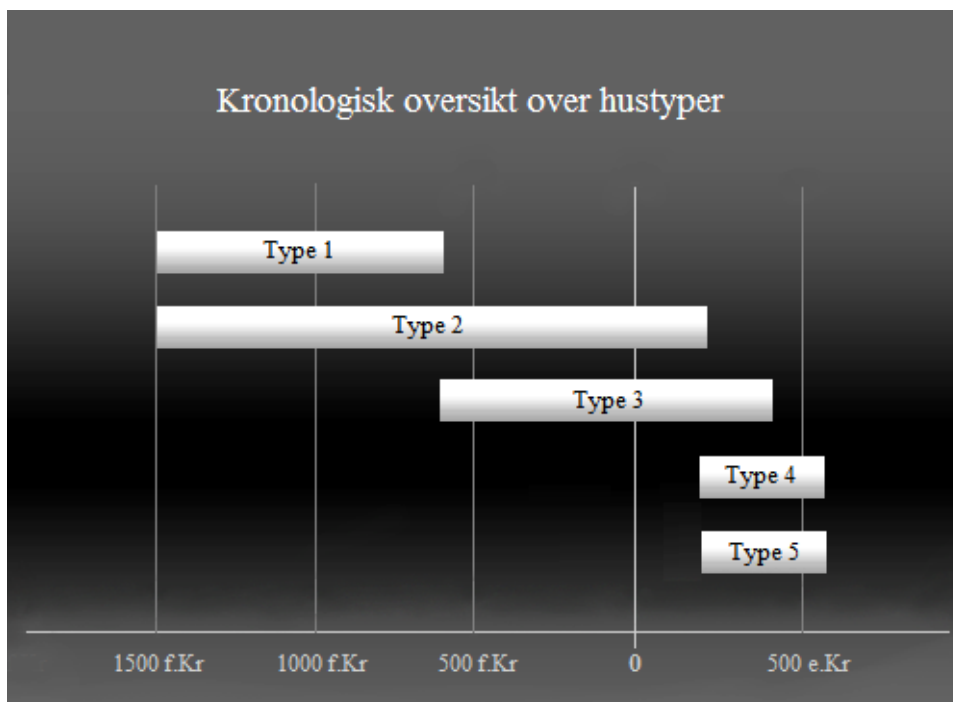
- (1) Materialet er publisert i flere artikler, hvor ulike hustyper fra bronsealder II til folkevandringstid vektlegges.
- (2) Husmaterialet er observerbart gjennom plantegninger; hvor det framheves tydelige stolpehull og ildsteder, samt mindre tydelige veggrøfter.
- (3) Husarkitekturen på moen endres gradvis over tid. Ut i fra at endringene av husarkitekturen inntreffer gradvis, vil enkelte tendenser, som større romtyper og flere rominndelinger innenfor byggetradisjonen, komme tydeligere fram.
- (4) Plassering av gårder på moen endres også gradvis. Som følge vil enkelte plasseringer av gårder framtre innenfor en tydelig struktur. Det vil si at det oppstår en synlig konsentrasjon av langhus, hvor enkelte områder blir anvendt i større grad enn andre.

4.1 Alle hus på Forsandmoen.

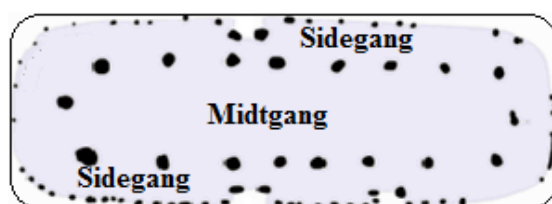
4.2 De utvalgte hustypene for analyse.

4.3 Dateringer av hustypene.

4.2 Treskipet langhus med takbærende system – Forsandmoens byggetradisjon

Langhusene ble for første gang introdusert i Vest-Norge i senneolitikum ca. 2400-1700 f.Kr. (Myhre 2004:27; Rønneseth 2001:17). Forsandhusene tilhører en byggetradisjon med navnet ”treskipet langhus”. Navnet kommer av at de takbærende stolper deler rommet opp i tre parallelle ganger/seksjoner eller ”skip” (Eriksen 2015:55-56; Jensen 2002:110).

4.4 De tre ganger/skipene på langhuset. De kraftige prikkene er grøfter etter de takbærende stolper.

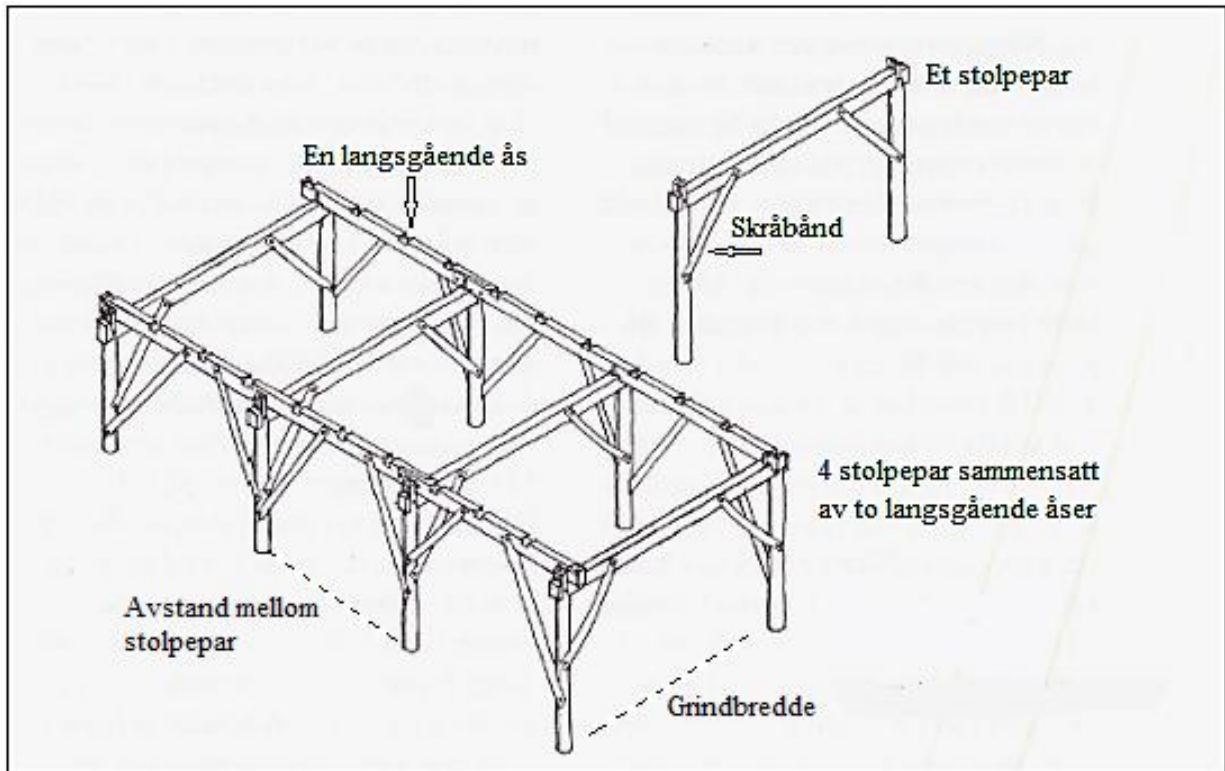
Treskipet langhus ble fort den dominerende husarkitekturen i Skandinavia rundt bronsealder periode II (Artursson 2009:42). Husene var konstruert som en avlang treskipet bygning, relativt smale i forhold til lengden. Inngangsdørene var ofte parallelt motstilte, og plassert på midten av hver langveggside. Langhusene var grindbygde hus. Begrepet ”grind” kan assosieres med det gammelnorske ordet *beingrind*, som brukes om skjelettet i menneske- og dyrekroppen (Schjelderup 2000:99). Analogien passer fint, da grindkonstruksjonen hovedsakelig utgjør ”skjelettet” i langhuset, ved å holde oppe og stabilisere bygningen. Et langhus ble bygget av trematerialer som både var varige og sterke, gjerne eik eller furu

(Løken 1997:171). Som følge av sterke og varige materialer, hadde ofte langhusene en levetid på omtrent 90-130 år (Arèn 1995:285; Børsheim 2005:113), og mindre hus som uthus eller lager hadde en levetid på ca. 30-60 år (Sørensen 2010:128).

En grindkonstruksjon kan konstrueres på ulike måter. Den letteste og mye anvendte fremgangsmåten var å sette grinden sammen i to faser. Grinden bygdes først i mindre enheter på bakken, før den ble satt sammen i stående posisjon. I liggende posisjon hadde arbeiderne lett tilgang til alle deler av konstruksjonen. Den mindre enheten bestod av to takbærende stolper sammensatt av en tversgående betete, som var fastspent av to skråband (se fig. 4.5) (Schjelderup 2000:99). Den første fasen repeteres til en oppnår den ønskede lengden på huset, men kan også utvides eller forkortes i ettertid ved behov (Løken 1992a:44). For å oppnå lengde, bredde og stabilisering av langhuset, anvendes to langsgående åser. Åsene plasseres ovenfor hvert stolpepar; som består av to takbærende stolper fastbundet av en tversgående betete. De to langsgående åsene blir sammensatt av flere skråband (Schjelderup 2000:99). De takbærende stolpene var ofte skråstilt, hvor langhusets tyngdepunkt lå mot den ene siden (Løken 1997:176). I flere av langhusene på Forsandmoen var det plassert en takbærende stolpe i midtaksen nærmest endeveggen (Løken 1997:174). Dette ble antagelig gjort for å støtte opp langhusets tyngdepunkt. På bakgrunn av grindkonstruksjonen, fikk langhuset sin karakteriske rektangulære form. Jan-Henrik Fallgren (2008:68) assosierer treskipede langhus, med sin avlange form og noe krumme vegger, med et båtfartøy.

Langveggene i bronsealderhusene på Forsandmoen var svakt krumme, og bestod for det meste av leirklinde flettverksvegger. I yngre romertid og folkevandringstid bestod veggene av loddrette trevegger mellom de kraftige veggstolpene (Løken 1988a:5, 1992a:41). Langhuset hadde et skråtak eller et saltak, som ble lagt på og festet ved de to langsgående åsene (Løken 1992a:41; Schjelderup 2000:99). Byggetradisjonen på Forsandmoen var langt fra statisk, men gjennomgikk utviklinger. Disse endringene vil bli nærmere belyst under hvert enkelt avsnitt om hustypene.

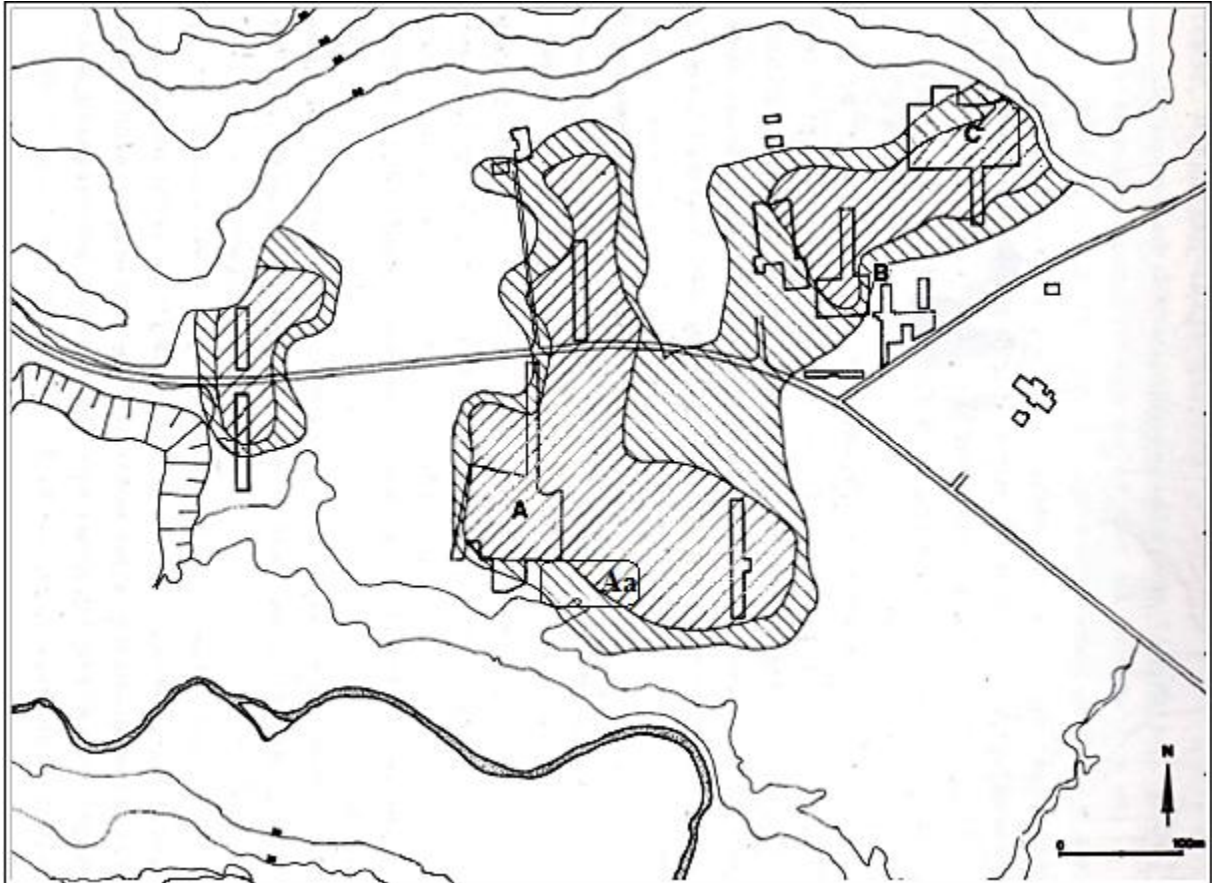
4.5 Langhusets grindkonstruksjon. Bearbeidet av forfatter, etter Schjelderup (2000:fig.1&2,99).

4.3 Bosettingsspor fra bronsealder periode II til slutten av folkevandringstid

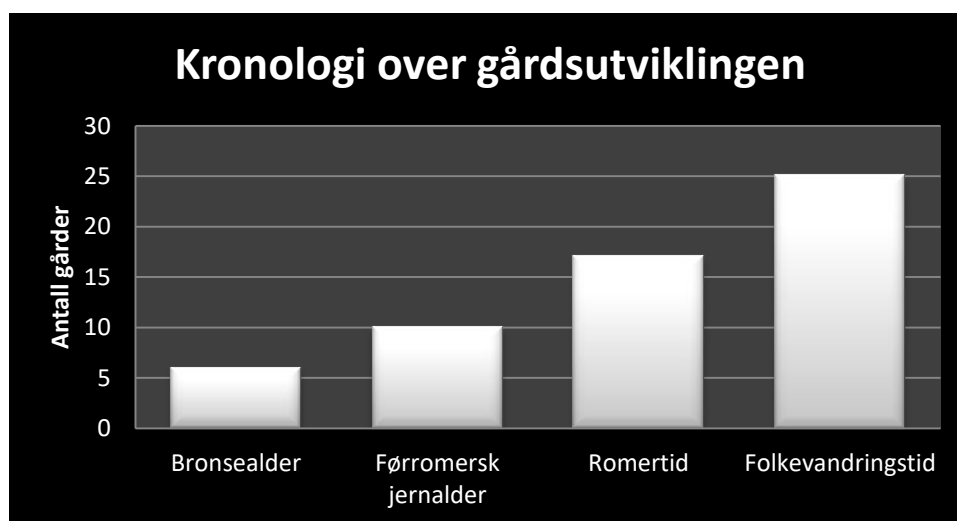
Løken (1988b:174) har tidligere delt Forsandmoen inn i tre geografiske hovedområder. Jeg bruker Løkens treinndeling, slik at boplassen blir inndelt etter utgravningsområdene A, B og C. Områdene ble opprinnelig avdekket i perioden mellom 1980 til 1990, og omfattet 100 mål (Dahl 2008:4; Løken 1988b:174). I 2007 ble deler av Forsandmoen undersøkt på nytt, hvilket førte til at utgravningsområde A ble utvidet. På område A har det til sammen blitt avdekket et areal på 11 154 m² (Dahl 2009:89, 103). På bakgrunn av oppdelingen er det mulig å rekonstruere hvor husene ble bygget på moen. Konsentrasjon av langhusene blir inndelt som følger (se fig. 4.6):

- Område A var i bruk fra førromersk jernalder til slutten av folkevandringstid. I yngre romertid og folkevandringstid hadde området en høy konsentrasjon av omtrent 20-25 sammenhengende gårder på det sørligste området (Dahl 2009:90; Løken 1988a:16).
- Område B er datert til førromersk jernalder og eldre romertid. Dette var et område som ble anvendt samtidig som A og C. På alle disse tre områdene fantes det i førromersk jernalder omtrent 7 til 10 sammenhengende gårder, og i romertid var det ca. 17 gårder, som på samme tid "gikk over" i hverandre (Dahl 2009:89; Løken 1988a:14).
- Område C var i bruk fra bronsealder periode II til slutten av folkevandringstid, med boplassen konsentrert på det nordøstlige området. I bronsealder periode II til VI var

det oppført omtrent 4-6 sammenhengende gårder, mens det i senere perioder forekom en sammenhengende bebyggelse av 2-3 gårdsenheter gjennom hele Forsandmoens bruksperiode (Dahl 2008:4, 2009:89).

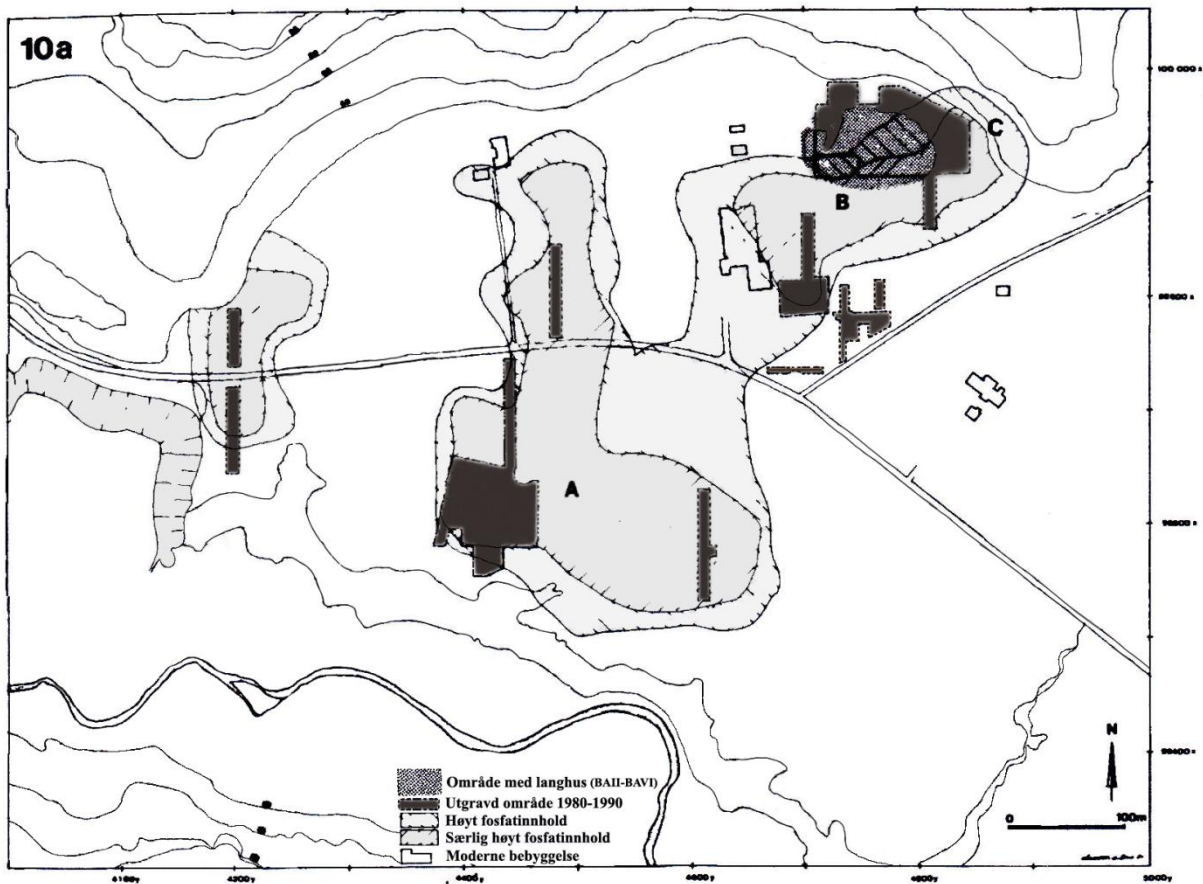
4.6 Utgravningsområdene A, B og C fra 1980 til 1990. Område A er datert fra førromersk jernalder til slutten av folkevandringstid, B fra førromersk jernalder og eldre romertid, C er datert fra bronsealderen til slutten av folkevandringstid. Område Aa illustrerer boplassen som ble utgravd i 2007, og er også datert til yngre romertid og folkevandringstid. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1988b:fig.2,172).

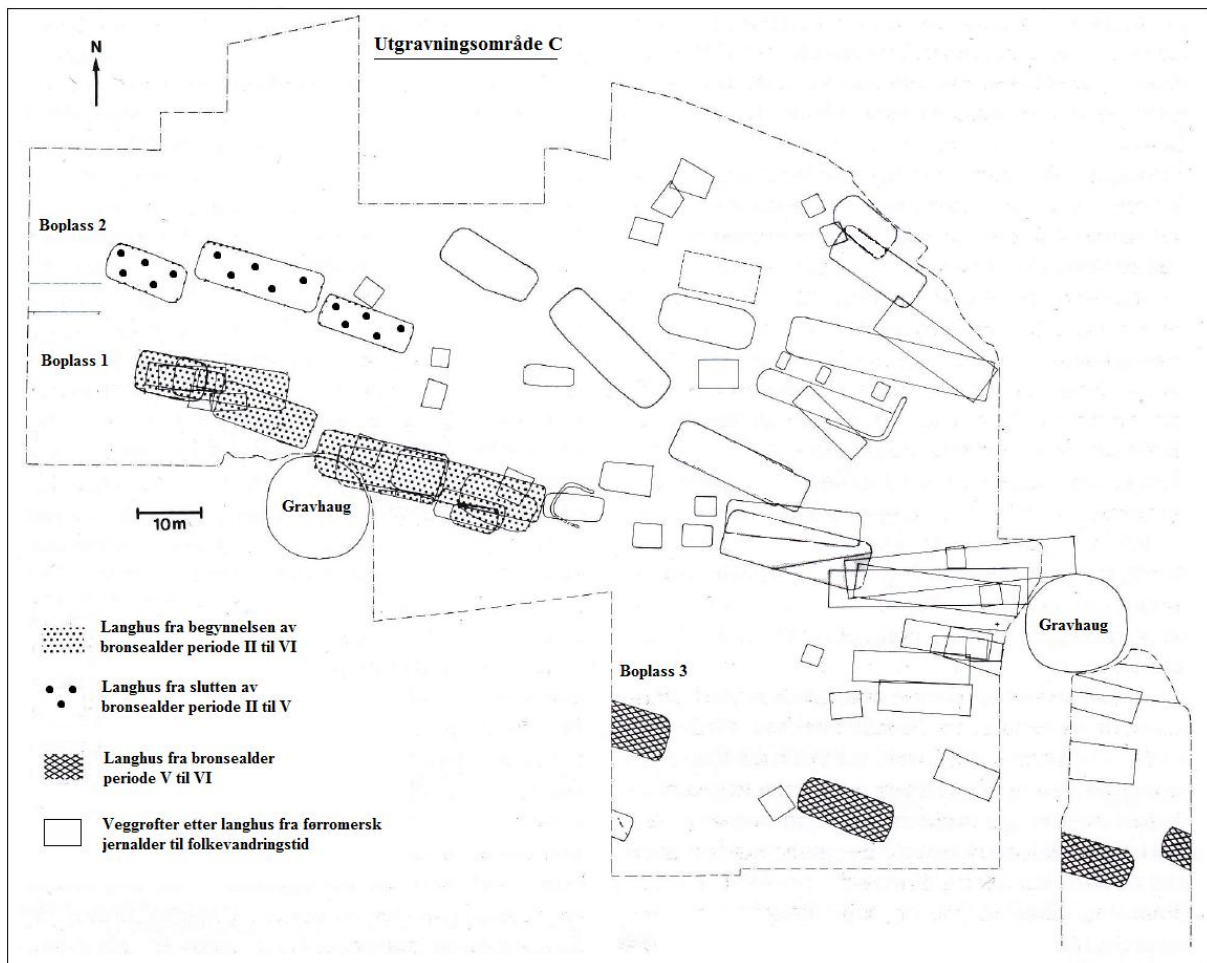
4.7 Utviklingen i antall gårder, inkludert mitt utvalg, fra bronsealder til slutten av folkevandringstid.

4.3.1 Gårder på det nordøstlige området i bronsealderen (C)

De første gårdene som ble bygget på moen, ble oppført på det sørøstlige området i bronsealder periode II (Dahl 2008:4; Løken 1998:107). Det ble bygget tre boplasser til sammen, med ca. 4-6 sammenhengende gårder. Boplassene var ikke anvendt samtidig gjennom hele bronsealderen, men illustrerer derfor ulike boplassfaser. Den eldste boplassen hadde omtrent to gårder eller seks langhus som overlappet hverandre, og var plassert i rekke med den ene gavlen mot hverandre (Løken 1989:145). Den andre boplassen lå lengre nord for den første. Denne boplassen bestod av 2-3 gårder eller tre langhus, hvor husene trolig var sammenhengende med enkelte av langhusene fra den første boplassen (Løken 1989:145). Den siste boplass var plassert lengre sørøst på moen. På området var det bygget rekkevis med fire gårder eller mindre langhus (Løken 1989:146). Disse gårdene ble bygget da langhusene på den andre boplass opphørte.

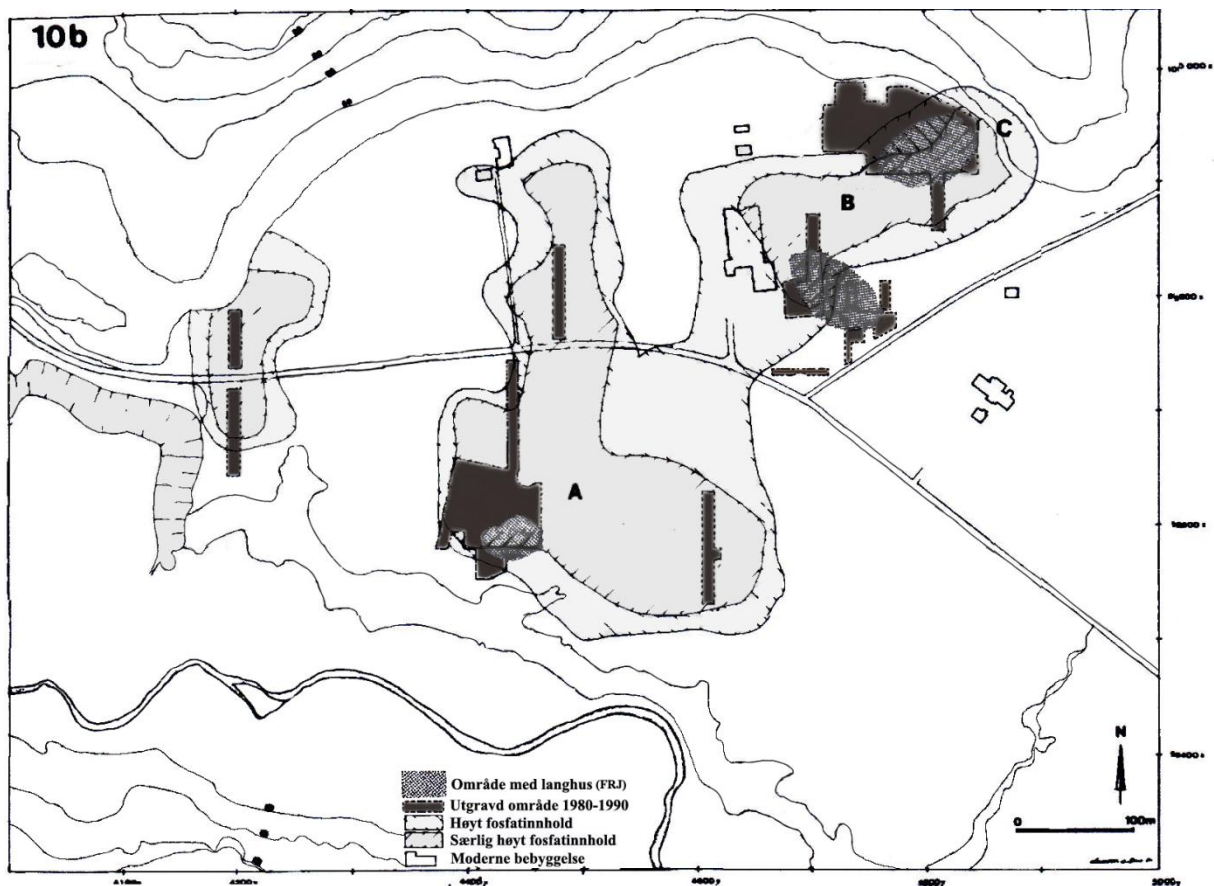
4.8 Utgravningsområdet fra bronsealderen. Bearbejdet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1988a:fig.10a,11).

4.9 Bebyggelsesomfanget fra bronsealder periode II til VI. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1989:fig.5,145).

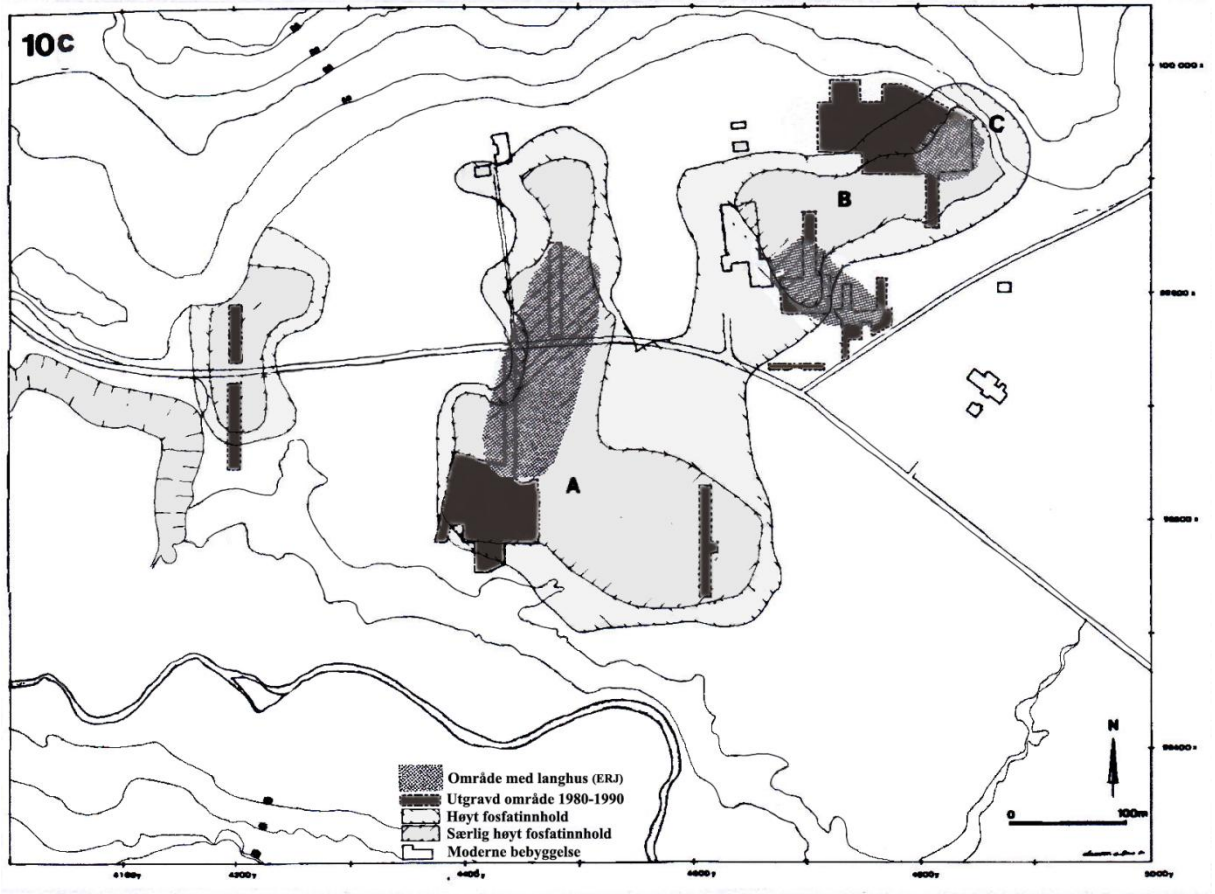
4.3.2 Spredte boplasser i førromersk jernalder og eldre romertid (A, B og C)

Jeg samler to perioder – førromersk jernalder og eldre romertid – under ett avsnitt, på bakgrunn av at periodene benyttet seg av de samme boplassene. Dahl (2008:4) og Løken (1988a:10) har observert at i perioden fra 500 f. Kr. til 200 e.Kr. lå boplassen på Forsandmoen spredt. Det forekom hus på alle tre utgravningsområdene (A, B og C) i førromersk jernalder og eldre romertid. Disse utgravningsområdene gir oss et innblikk inn i tre alternative boplasser. På de tre boplassene eksisterte det omtrent syv til ti sammenhengende gårdsanlegg i førromersk jernalder (Dahl 2008:4, 2009:89; Løken 1988a:10, 14).

4.10 Utgravningsområdene fra førromersk jernalder. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1988a:fig.10b,11).

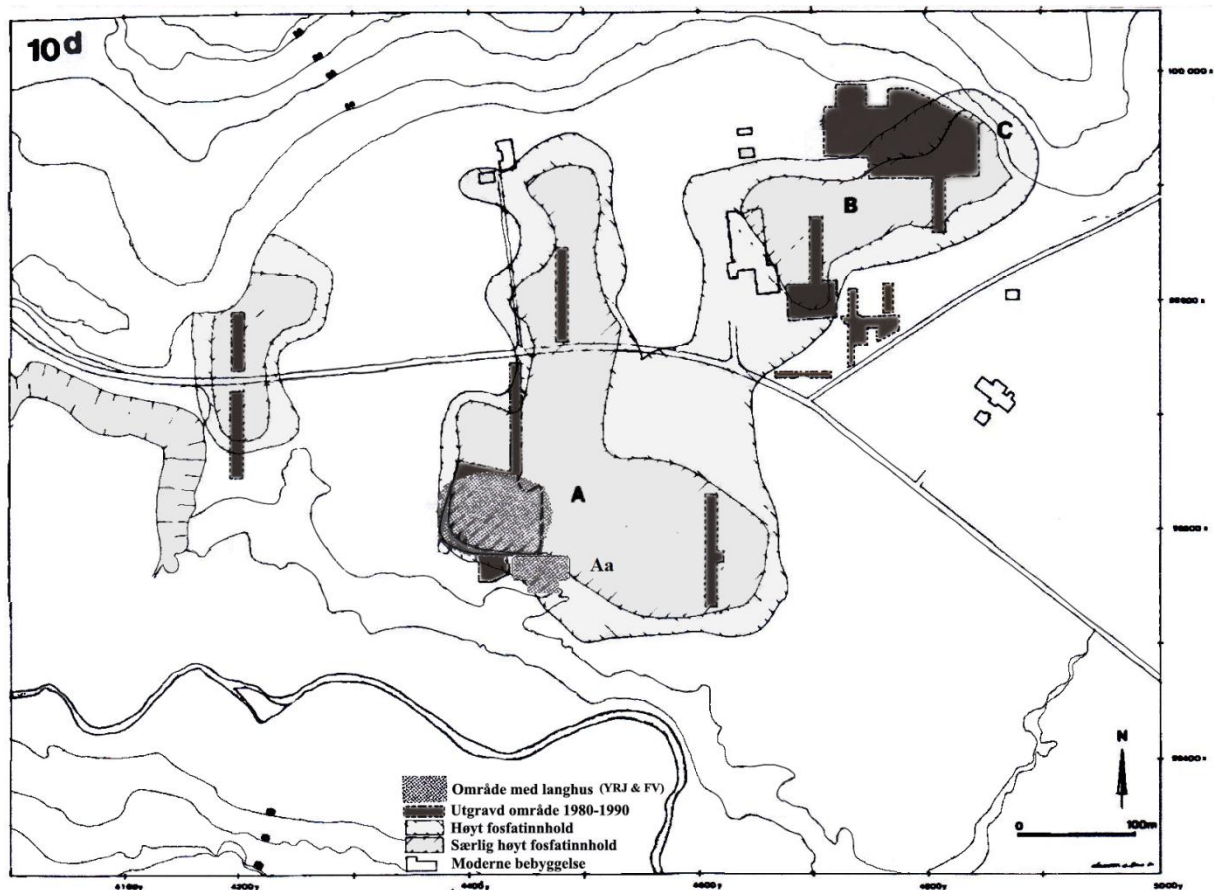
Boplassene i fra førromersk jernalder, forekommer også i eldre romertid. Forskjellene mellom de to boplassene, var at det forekom 17 sammenhengende gårder i romertid, i forhold til 7-10 gårder i førromersk jernalder (Dahl 2009:89; Løken 1988a:14). Boplassene fra eldre romertid går gradvis fra å være tre boplasser, til å bli en bebyggelse av flere langhus på det sørligste området (utgravningsområdet A), som etter hvert i yngre romertid og folkevandringstid utvider seg til å bli en landsby (Løken 1988a:10).

4.11 Utgravningsområdene fra eldre romertid. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1988a:fig.10c,12).

4.3.3 Det sørligste området i yngre romertid og folkevandringstid (A)

Under yngre romertid og folkevandringstid oppstod det en landsby på område A. Som følge av at begge periodene har klare likhetstrekk, vil de bli presentert under samme avsnitt. Det sørøstlige området har blitt arkeologisk undersøkt i to omganger. Den første utgravningen startet i 1980 og varte fram til 1990. Det ble avdekket en betydelig konsentrasjon av gårder innen et område på 300 x 150 m, hvor det forekom omtrent 13-16 sammenhengende gårder (Løken 1997:179). Vår kunnskaper om antall gårder og anvendt areal økte etter utgravningen fra 2007. Da ble det utgravd 22 nye langhus, hvor 11 utgjorde sammenhengende gårder, samt at det videre ble avdekket 10 mål, i tillegg til det øvrige område på 300 x 150 m (Dahl 2008:4, 6, 2009:89, 103). Boplassen man oppdaget under 2007-utgravningen lå noe nedenfor og sørøst for den tidligere avdekkede landsbyen (Aa på fig. 4.12) (Dahl 2009:87).

4.12 Utgravningsområdene fra yngre romertid og folkevandringstid. Bearbejdet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1988a:fig.10d,12).

4.3.4 Forsandmoens tredeling av bosettingsmønster

Det forekommer en klar tredeling ved de fire historiske epokene på Forsandmoen.

Bronsealderen skiller seg ut ved å ha tre boplasser på det nordøstlige området av moen (C).

Førromersk jernalder og eldre romertid var noe lik, hvor det forekom tre boplasser; den nordøstlige boplass (C), den østlige boplass (B), og den sørvestlige boplass (A). Yngre romertid hadde mer til felles med landsbyen fra folkevandringstiden, enn boplassene fra førromersk jernalder og eldre romertid. Landsbyen ble etablert i sørvest (A og Aa).

4.4 Presentasjon av hustyper

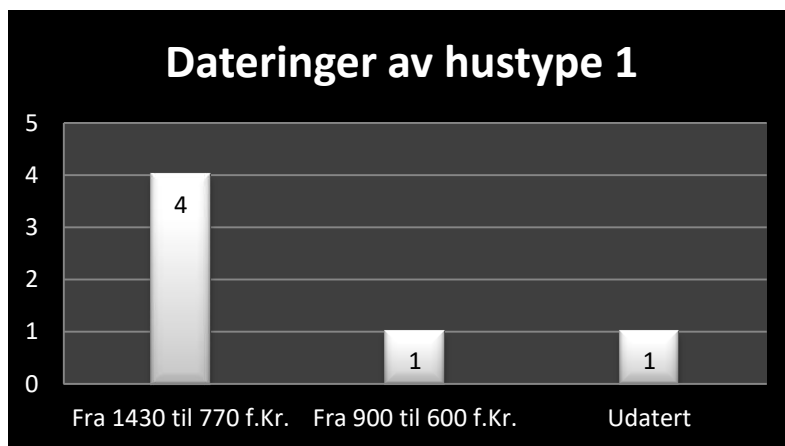
Tabell 3 Hustyper, hus-id, kronologi og kriterier for valg av hustype.

Hustyper	Hus-id (oppgir minst ett hus)	Kronologi	Kriterier for utvalg	Antall hus	Litteratur
Lange og brede hus - Type 1	LIX	Bronsealder periode II - V	Hus som hadde lang og bred grindkonstruksjon, og minimalt med takbærende stolper.	6	(Løken 1997:171; Komber 1998:50- 54)
Mindre langhus - Type 2	CCXV LXXXI LXII	Bronsealder periode II til eldre romertid	Hus med lang bruksperiode. Lik jyske langhus - bolig i vest, og et fjøs i øst.	25	(Løken 1997:171- 174, 1998:108- 111)
Bygninger med uregelmessig stolpeavstand - Type 3	CXIX CL	Bronsealder periode VI til slutten av romertid	Ujevn avstand mellom de takbærende stolpeparene i boligrommet. Hus CXIX og CL hadde et hallrom.	7	(Løken 2001:56, 58, 1997:174- 175, 1998:111- 114)
Klassiske hus - Type 4	CCXLVIII	Yngre romertid til slutten av folkevandringstid	Mindre hus med to boligrom, og de større langhusene hadde to boligrom og ett hallrom.	37	(Dahl 2009:92- 95; Løken 1997:177- 179)
Hallbygning - Type 5	XXXV	Yngre romertid til slutten av folkevandringstid	Stor og bred grindkonstruksjon, uten fjøs. En bygning som trolig ikke var et bolighus.	2	(Dahl 2009:100- 101; Løken 1997:179)

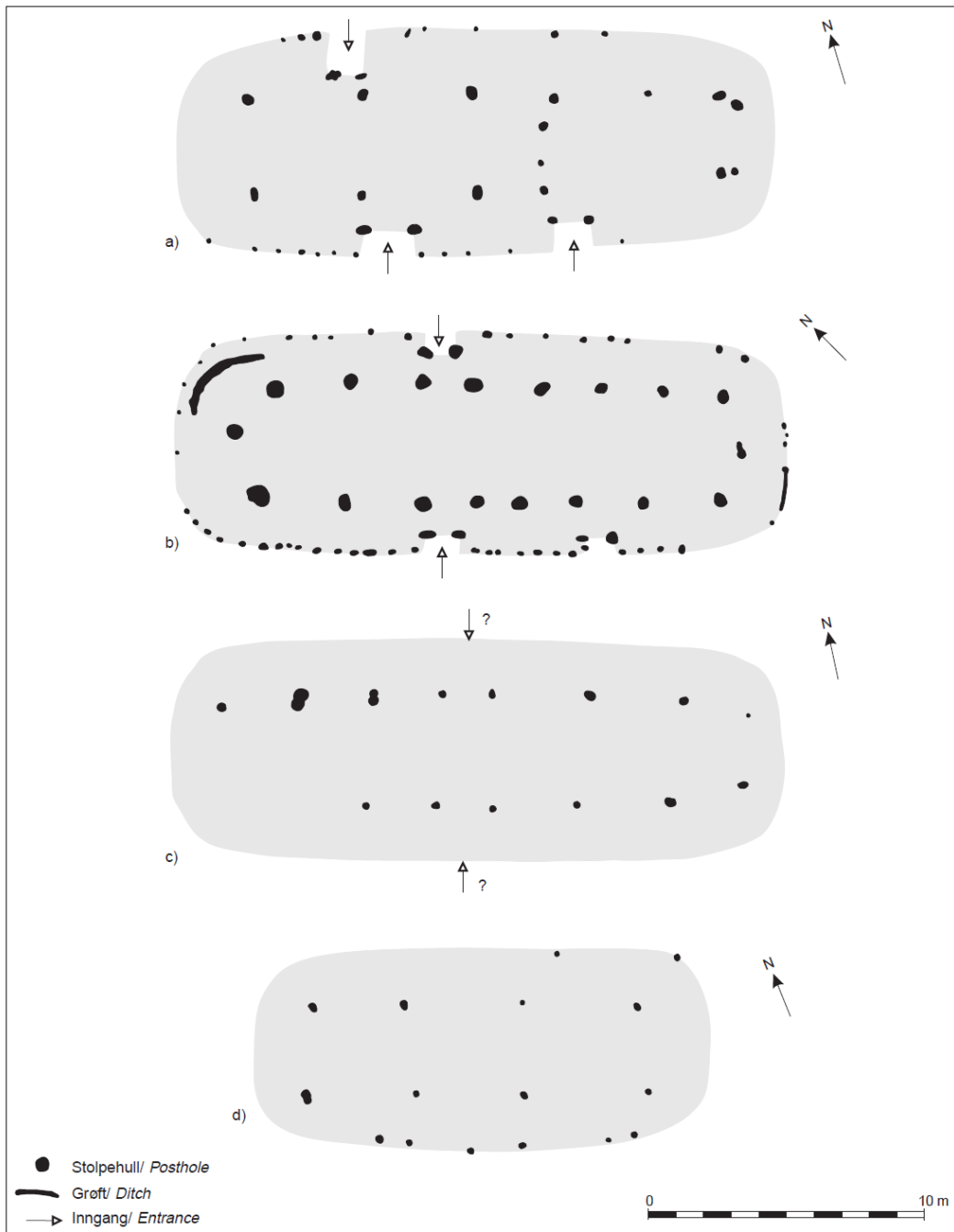
4.4.1 Type 1: Lange og brede hus

Jeg vil nå skifte perspektivet fra den overordnede presentasjonen av boplassens organisering, til en presentasjon av hustyper. I første avsnitt vil hustype 1 presenteres. Det var trolig denne stilen/byggemetoden som var det aller første langhuset på Forsandmoen, ble bygget på det nordøstlige området. Det ble bygget seks hus av type 1 i bronsealderen, som var hovedhus eller bolighus. Fire langhus har blitt karbondatert mellom 1430 -770 f.Kr. (Løken 1998:108). Et ytterligere langhus var datert til periode V; 900-600 f.Kr. (Løken 1998:108). Det siste langhuset har ikke blitt datert, men eksisterte antagelig samtidig som de andre fem, da type 1 synes å være en byggetradisjon tilhørende bronsealderen, og ikke forekommer i senere tid.

4.13 Dateringer av hustype 1.

Hustype 1 utgjorde de største langhusene i bronsealderen. Av de til sammen seks langhusene, var fire større hus (etter plantegning a, b og c på fig. 4.14), hadde 5-8 stolper i hver takbærende rekke, med en lengde på 22-23 m og en bredde på 7-8 m (Løken 1997:171, 1998:108). De resterende to var mindre langhus (etter plantegning d på fig. 4.14). Langhus (d) hadde fire stolper i hver takbærende rekke, var 18 m lang og 7 m bred (Løken 1997:171, 1998:108). De takbærende stolpene var plassert rekkevis, med en stolpeavstand som i gjennomsnitt målte 3,5 m, samt hadde en avstand mellom stolpesettingen på 3,4-4,2 m (Løken 1998:108).

4.14 Grunnplan for type 1. Plantegning (a, b og c) viser store langhus med mål på ca. 22-23 x 7-8 m. Den nederste plantegningen (d) viser mindre langhus som har mål på 18 x 7 m (Løken 1998:fig. 1a-d,109).

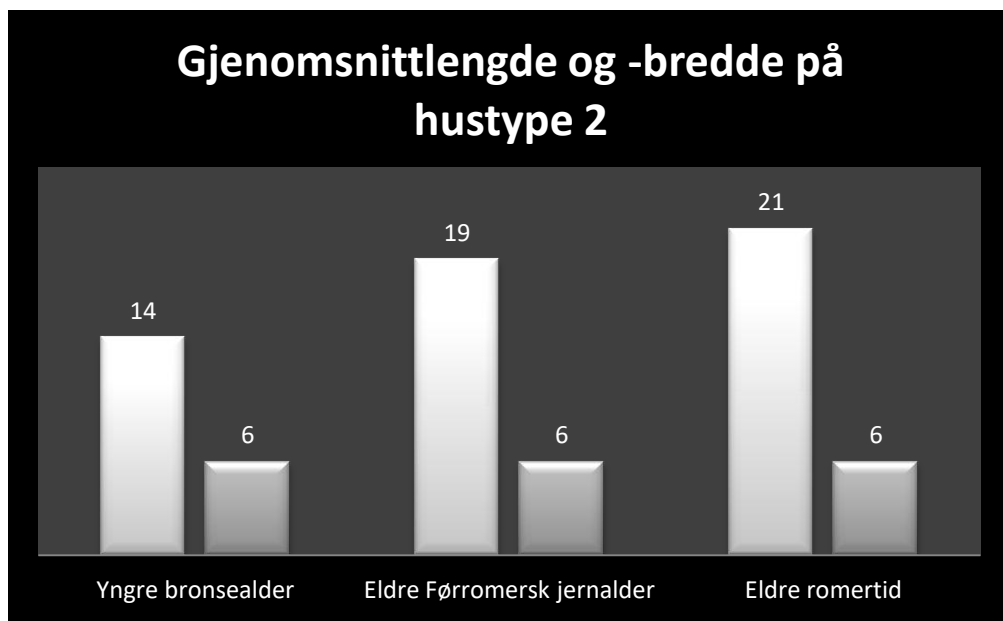
Bronsealderens langhus hadde en buet grunnplan, som langhus (b) på plantegningen, og halvrunde nordøstlige gavler. Inngangsdørene på hustype 1 var plassert ulikt fra hus til hus. Noen inngangsdører var plassert nærmere den vestlige del av langhuset, som ofte utgjorde den største boligdelen, hvor østlig del var mindre og hadde få inngangsdører (Løken 1998:108). Andre dører var parallelt motstilte på midten av langhuset, noe som antyder at langhusene hadde et inngangsrom mellom de to boligdelene. Det har ikke blitt arkeologisk påvist fjøs eller ildsteder i noen av husene som inngår i type 1 (Løken 1998:108).

4.4.2 Type 2: Mindre langhus

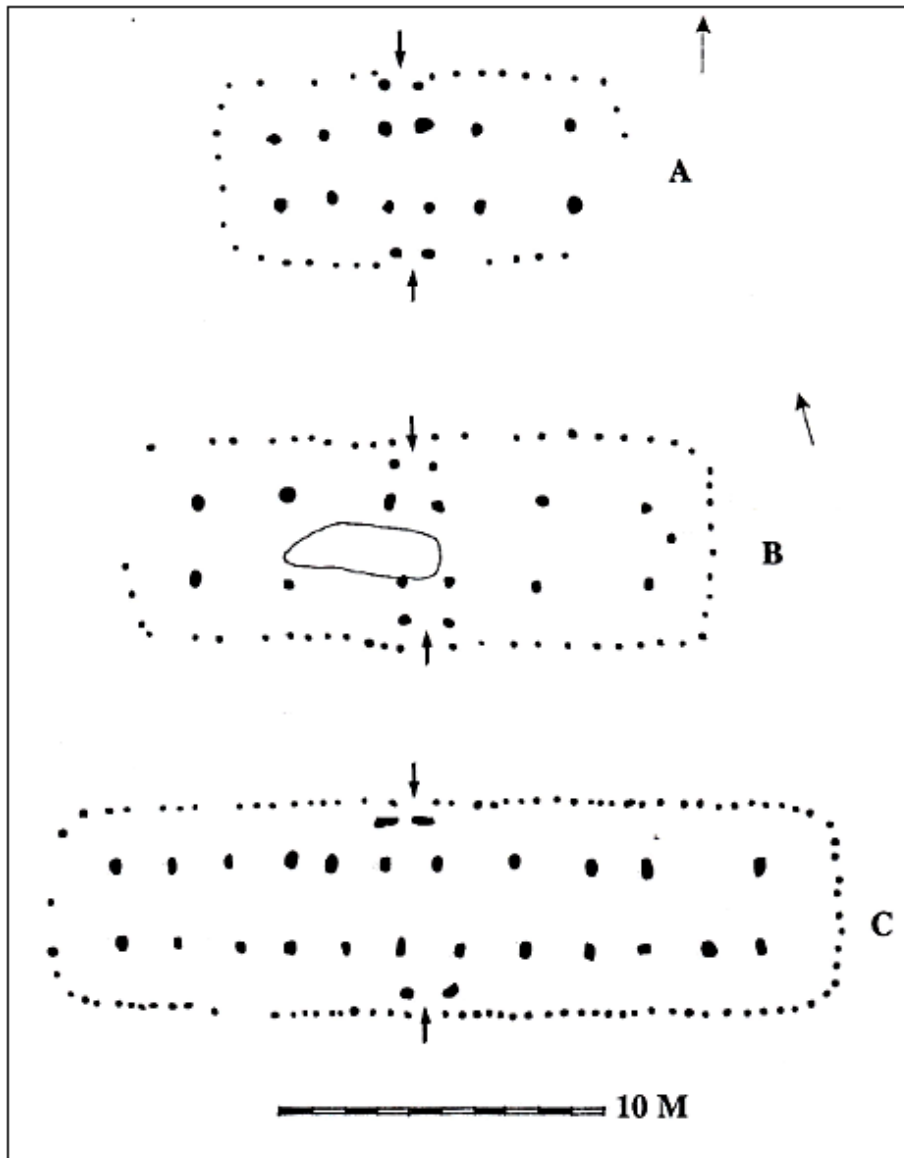
Samtidig med hustype 1 i bronsealderen, forekom det mindre langhus – type 2. Det har blitt utgravd 16 mindre langhus fra bronsealderen (Løken 1998:108). De andre 9 langhusene er datert noe senere, etter midten av førromersk jernalder (Løken 1998:111). Langhusene hadde en høyere konsentrasjon på moen i perioden mellom 1520-390 f.Kr. (Løken 1998:111).

Type 2 var korte og smale, men økte gradvis i dimensjon fra bronsealder mot eldre romertid. Langhusene hadde alt fra 4 til 12 stolpepar, med en gjennomsnittlig stolpeavstand på 2,5 m (Løken 1997:171, 1998:108).

- I bronsealderen hadde 16 langhus gjennomsnittsmålene 14 x 6 m (Løken 1997:171, 1998:108).
- I eldre førromersk jernalder ble husene større, da ti hus hadde gjennomsnittsmål på 19 x 6 m (Løken 1997:172, 1998:111).
- I eldre romertid var langhusene vesentlig større enn i periodene før, hvor syv langhus hadde en gjennomsnittsmål på 21 x 6 m (Løken 2001:59, 1997:172).

4.15 Gjennomsnittlengde og -bredde på hustype 2. Legg merke til hvordan type 2-hus gradvis blir lengre.

4.16 Plantegninger for hustype 2. Langhus (a) er datert til bronsealder, (b) datert til førromersk jernalder og (c) til eldre romertid (Løken 1997:fig.4,173).

Ikke bare endret størrelsen seg over tid, det gjorde også konstruksjonsmåten. Type 2 gjennomgikk endringer i stolpekonstruksjonen: De takbærende stolpene som først var sirkulære i formen, fikk i løpet av romertiden en rektangulær struktur (Løken 1997:172). Langveggene var noe buet som hos type 1, men skilte seg ut med senere å ha avrundede hjørner og rette gavler. Løken (1997:172) argumenterer for at de halvrunde gavlene muligens var en byggetradisjon karakterisk for bronsealderen, da gavlene gradvis ble rettere i førromersk jernalder og eldre romertid. Inngangsdørene på type 2-husene hadde en mer regelmessig struktur enn type 1, hvor inngangsdørene var plassert på midtre sidevegg.

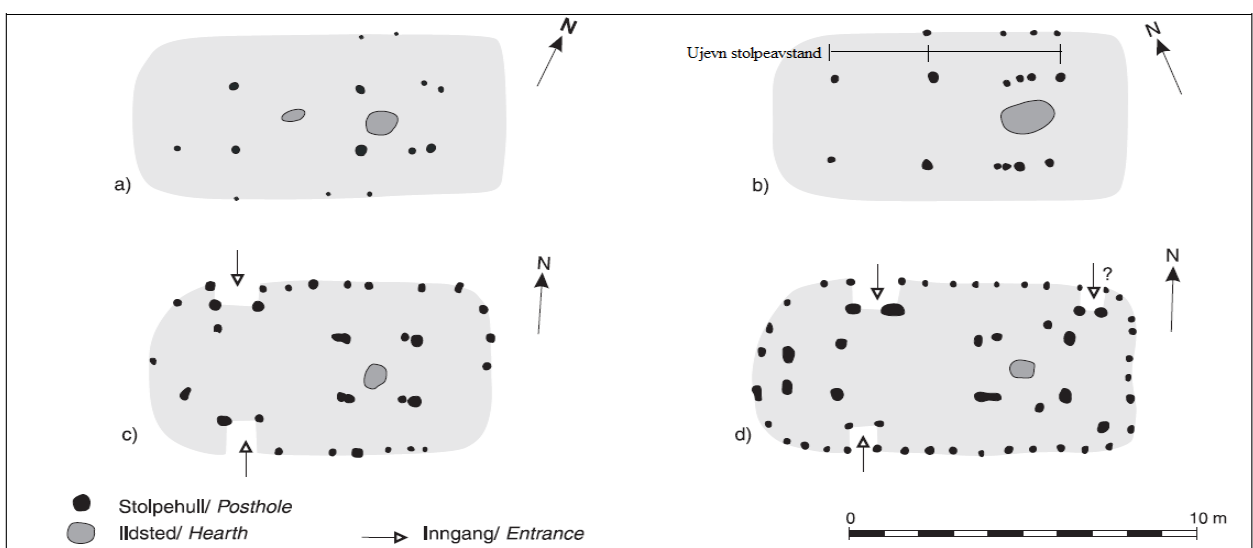
Løken (1998:117) argumenterer for at flere mindre langhus av type 2 trolig hadde en fjøsdel. Løken vektla indisier som: ulik stolpeavstand mellom vestlig og østlig halvdel, hvor

østlige del hadde en tettstilt stolpesetting, rester etter båsinn delinger i østlige del, samt at det i den vestlige delen av enkelte hus ble funnet bevarte leirgulv. Likeledes påpeker Løken (1998:108-111) at ildstedet trolig forekom i langhuset, men uten å ha lagt spor etter seg i undergrunnen. Med basis i Løkens tidligere argumentasjoner, bygger mine tolkninger videre på at type 2 var hus med både en fjøsdel og ildsted.

Selv om hustype 2 var overlappende med type 1 på Forsandmoen i bronsealderen, samt hadde noe lik arkitektur, skiller type 2 seg ut med å være betydelig mindre i bronsealderen, samt hadde en betydelig lengre brukstid enn type 1. I førromersk jernalder var type 2 blant de største langhusene på Forsandmoen, og enkelte av husene hadde samme lengde som bronsealderhusene av type 1.

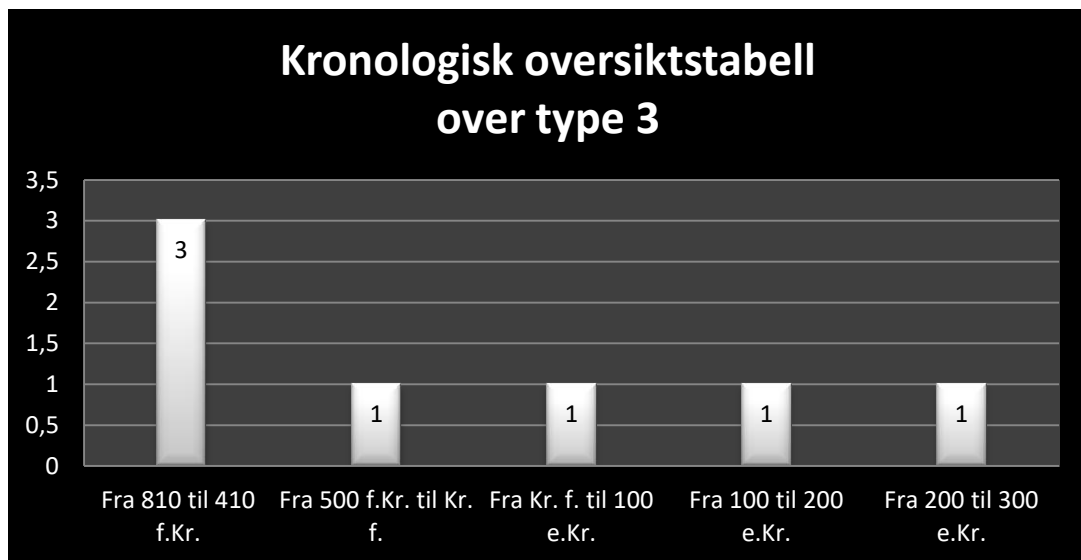
4.4.3 Type 3: Bygninger med uregelmessig stolpeavstand

Jeg skal introdusere en hustype som jeg ut i fra egne vurderinger selv har definert. Hustype 3 var opprinnelig hentet fra Løkens (1998:111-112) mindre bygninger med ildsted, kategori 3B. Denne hustypen vektlegges fordi byggetradisjonen etter min vurdering representerer noe helt spesielt. Sannsynligvis representerer den starten på en ny byggepraksis, etter at type 1-hus ikke lengre ble bygget, og var en forløper til hustype 4. Langhuset hadde en uregelmessig stolpeavstand i nærheten av ildstedet. Rett før ildstedet forekom det en mindre konsentrasjon av stolpepar. Dette førte til lengre avstand mellom hvert stolpepar, og at stolpesettingen var bredere enn vanlig – det vil si ca. 6-6,5 m (Løken 1998:112). Type 3 ble også bygd i større utgaver, og trolig anvendt som høvdingboliger; langhus CXIX og CL.

4.17 Grunnplan for hustype 3. Langhus (a) og (b) er datert til bronsealder periode VI, og langhus (c) og (d) er datert til førromersk jernalder. Legg merke til at de takbærende stolpene har ujevn avstand seg i mellom. Bearbeidet av forfatter, etter Løken (1998:fig.4a-c,112).

De tidligste bygningene (a, b, c) er datert til bronsealder periode VI; 810-410 f.Kr. (Løken 1998:112). I bronsealderen var hus av type 3 ganske små, ca. 10-11 m lange med en bredde på 5 m (Løken 1998:112). Bygning (d) er datert til førromersk jernalder, og illustrerer også en mindre bygning. I romertiden mellom 100 f.Kr. til 300 e.Kr. forekom det et nytt hus per. århundre på moen (Løken 2001:58). Enkelte av disse husene var noe større enn perioden før, og eksisterte sammenhengende fram til slutten av romertid.

4.18 Dateringer av hustype 3.

Bygning (c) og (d) hadde mer synlige og markerte veggstolper i langveggene på plantegningen (fig. 4.17), enn plantegningen hos type 2, hvor hjørnene var avrundet og gavlen var vinkelrett. Den uregelmessige avstanden mellom stolpene forekom bare i boligdelen. I vestlige ende hadde flere hus av type 3 en liten fjøsdel, hvor avstanden mellom stolpene var regelmessig og noe smal, målt 1,8-2,5 m (Løken 1998:112). En slik smal og regelmessig avstand mellom stolpene var karakterisk for båsinndelinger for storfe. Inngangene i boligdelen var separert fra fjøset, ikke lengre felles som man ser for hustype 2 (Løken 2001:59). Type 3 hadde ofte to parallelle motstilte inngangsdører i vestlige ende, og en dør i østlig ende (Løken 1997:175). De fire bygningene (a, b, c og d) hadde et ildsted som bestod av en rundoval rødbrent leirflate. Ildsteder var som oftest plassert mellom de to ytterste stolpeparene i de mindre bygningene, samt midt i bygningen hos de større langhusene (Løken 2001:58).

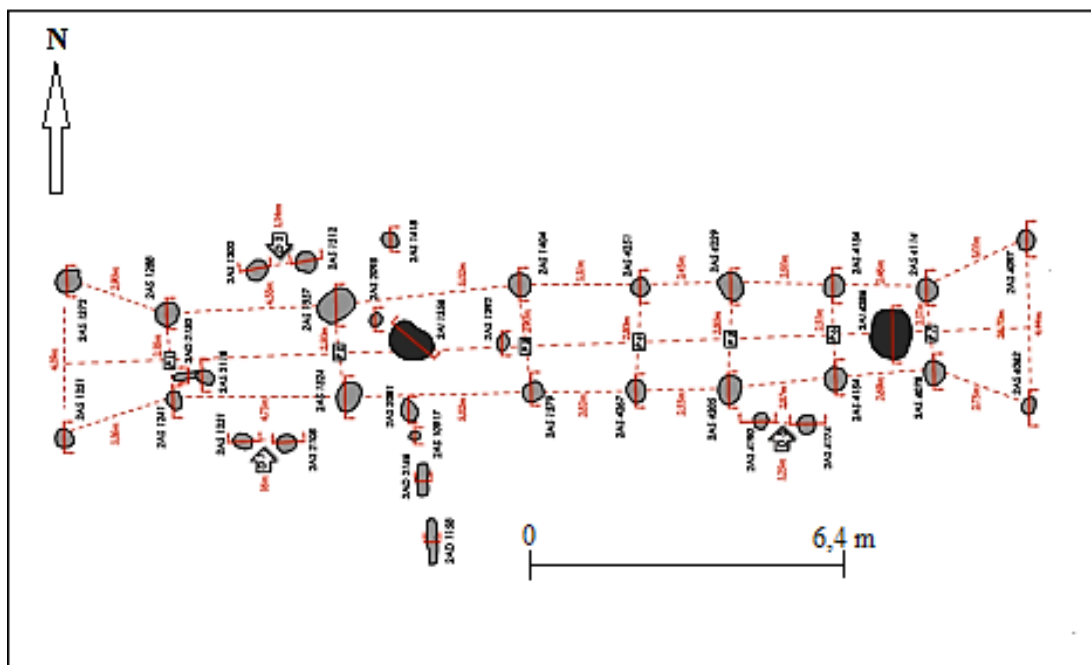
To relative store langhus skiller seg ut fra de mindre bygningene med uregelmessig stolpeavstand. Det ene, hus CXIX, hadde mål på 22 x 6 m, og er datert til førromersk jernalder (Løken 1997:176). Et større hus, CL, hadde mål på 50 x 7 m. Huset var datert til

romersk jernalder; ca. 100 e.Kr. (Løken 1988a: 9, 1999:55). Hus CXIX og CL var blant de største husene av type 3, med flere rominndelinger og muligens et hallrom.

4.4.4 Type 4: Klassiske hus

Type 4 har navnet ”Det klassiske langhus” som følge av at byggetradisjonen var utbredt i yngre romertid og folkevandringstid. Type 4 ble bygget flere steder i Norge, Sverige og Danmark (Fallgren 2008:67; Hvass 1988:73; Myhre 1982:203). På Forsandmoen eksisterte det ved overgangen fra yngre romertid 37 eksemplarer av type 4 i ulike størrelser (Løken 1997:177). Det vil si at nesten alle hovedhusene på gårdene på Forsandmoen i yngre romertid og folkevandringstid, tilhørte denne byggetradisjonen.

Ett hus som skal belyses nærmere, og er noe representativ for de andre 36 husene – er hus CCXLVIII eller hus 248 (Dahl 2009:92). Langhuset var plassert i landsbyen på det sørøstlige området innad utgravningsområde A. Langhuset var 26,7 m langt, 6 m bredt, hadde syv takbærende stolper og veggene hadde en ujevn tykkelse (Dahl 2009:94). Ujevnheten skyldtes at den vestlige enden bestod av takbærende stolper som var plassert lengre fra hverandre enn de takbærende stolpene i den østlige enden (Dahl 2009:94-95). Kullprøven fra ildstedet viste dateringer fra 350-555 e. Kr. (Dahl 2009:95).

4.19 Plantegning av hustype 4. Bearbejdet og videreutviklet av forfatter, etter Dahl (2009:fig.5,93).

Type 4 hadde tre inngangsdører (se pil på fig.); mellom den andre og tredje takbærende stolpen var det plassert to motstilte inngangsdører (Dahl 2009:93). Den tredje

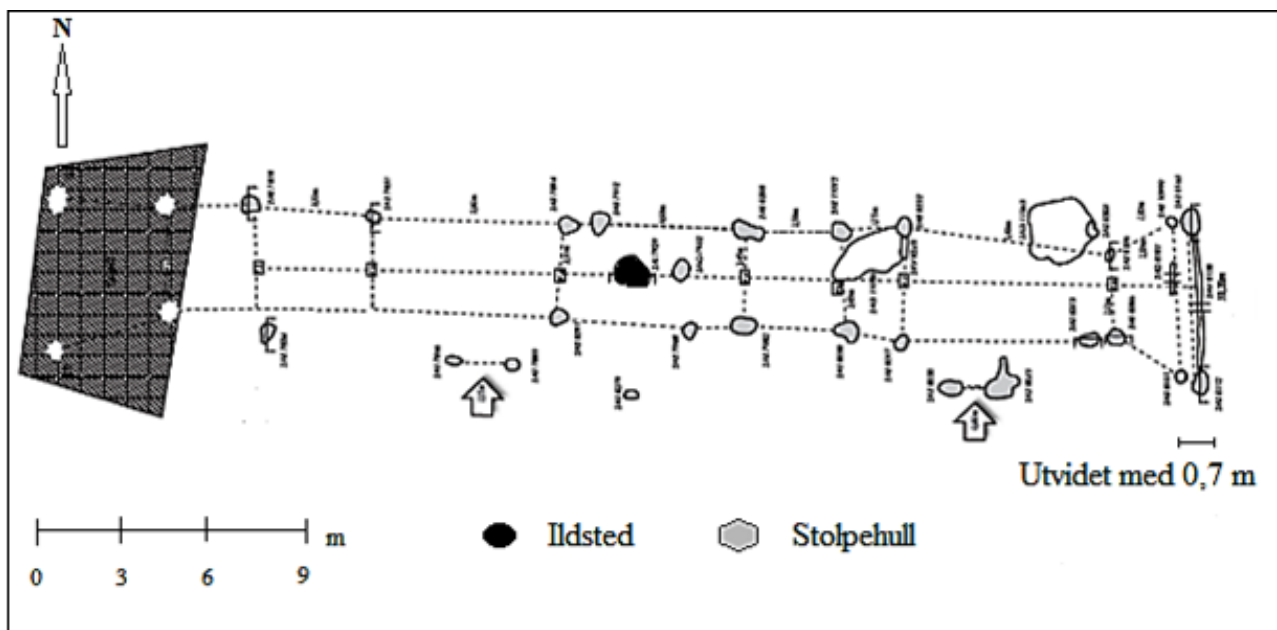
inngangen var plassert i den østlige delen av langsiden, mellom det femte og sjette takbærende stolpeparet. Langhuset hadde to ildsteder (svart grop på fig.). Sentralildstedet var plassert i vest, mellom andre og tredje takbærende stolpepar, og tilnærmet parallelt ved de to inngangsdørene (Dahl 2009:93). Det andre ildstedet var plassert mellom sjette og syvende stolpepar i den østlige enden.

Type 4 hadde tre rominndelinger: Ett større vestlig rom som har blitt målt til å være omtrent 12 meter, og hadde et større ildsted. Den midtre og smaleste delen av langhuset bestod av et rom med furer i undergrunnen, og har blitt tolket som båsinn delinger for oppstallet kveg/sau/hest. Trolig var det midterste rommet et fjøs, og var målt ca. 6,36 m fra tredje til sjette takbærende stolpe (Dahl 2009:95). I den østlige boligdelen var rommet på 5,56 m. Det eksisterte muligens et inngangrom mellom fjøset og det østlige rommet. Inngangsrommet ville da være på omtrent 2,74 m (Dahl 2009: 95). Type 4 var en av de siste byggetradisjoner man finner på Forsandmoen, da moen opphørte som bosettingsområde ved begynnelsen av merovingertiden (Løken 1988b:182).

4.4.5 Type 5: Hallbygning

Ovenfor har det blitt beskrevet langhus som sannsynligvis var bolig for mennesker, og i enkelte tilfeller også for husdyr. Avslutningsvis skal jeg presentere type 5 som skilte seg ut i fra type 4. Type 5 har antageligvis aldri blitt brukt som bolig, og hadde derfor en særegen byggetradisjon. Ett av de to bygningene som skal presenteres nærmere, har hus-id XXXV eller hus 35, og har blitt karbondatert til 440-615 e.Kr. (Dahl 2009:101). Hus XXXV var plassert på den nedre sørøstlige delen av område A. Bygningen hadde åtte takbærende stolper, en lengde på 30,2 m, og en bredde på 6,6 m (Dahl 2009:101). Avstandene mellom stolpeparene var mellom 2,1 og 2,45 m. I motsetning til hustype 4, hadde type 5 større stolpeavstand i den østlige enn i den vestlige delen. Den østlige delen av bygningen hadde gjennomgått vedlikehold, da flere av de takbærende stolpene og den ene endeveggen hadde blitt skiftet ut, samt utvidet med 0,7 m (Dahl 2009:100). På den sørligste langsideveggen hadde bygningen to inngangsdører, hvor en av dørene var betydelig bredere enn den andre; målt 1,15 m, mens den andre inngangsdøren var 0,60 m. Begge inngangene ledet inn til et større rom, hvor avstanden mellom de to langsgående åsene ved dørene var hele 5 m (Dahl 2009:100).

4.20 Plantegning av hallbygning XXXV. Bearbejdet og utviklet av forfatter, etter Dahl (2009:fig.10,101).

Langs den nordligste takbærende stolperekken var det gravd ut to store groper (hvite groper på fig.) (Dahl 2009:100). Gropene bestod av sammenfiltret småstein av mørkebrun humusholdig finsand, som muligens utgjorde den opprinnelige gulvflaten i hallbygningen. Det har heller ikke blitt funnet noe spor etter fjøs i bygningen (Dahl 2009:101). Type 5 hadde et ildsted som var plassert midt i bygningen, hvor to rom lå vest for ildstedet, samt et stort rom ved den østlige inngangen.

Det forekom to slike bygninger på Forsandmoen; én bygning var plassert noe avsidesliggende på den sørøstlige delen av landsbyen. Den andre var plassert på høvdinggården, som også var den største gården på den sørvestlige delen av landsbyen. Bygningen på høvdinggården var noe annerledes konstruert, men hadde flere likhetstrekk med hus XXXV.

KAPITTEL 5:

Avstand mellom gårder på Forsandmoen sammenlignet med Sør-Skandinavia

---

Forskningsspørsmålene (a og b) vil i dette kapitlet besvares fra et eksternt perspektiv, satt kronologisk sammenhengende ved at jeg først analyserer Forsandmoen. Deretter sammenlignes materialet med de Sør-Skandinaviske landsbyene. Hvert gårdsanlegg vil avgrenses ved å anvende avstand som grensemarkør. Gårdsavstand vil defineres på fire ulike måter:

1. *Stor avstand* er når gårder har hundre til over hundre meter innbyrdes avstand.
2. *Mindre avstand* er når gårder er plassert innenfor 100 meters avstand.
3. *Nær plassering* er når gårder er plassert innen 20-30 meter avstand fra hverandre.
4. *Tett plassering* er når langhusenes sidevegg er plassert nesten side ved side.

Et gårdsanlegg på Forsandmoen må ha oppfylt følgende krav for å omtales som et gårdsanlegg: *tett plasserte langhus og mindre hus, samlet i en enhet*, hvor det forekommer en lengre avstand til neste gårdsanlegg.

5.1 Problematikk med å analysere gårdsenheter

Gårdsbosettingen på Forsandmoen og Almhov er noe spesiell i den betydning at ingen av gårdene ser ut til å ha hatt gårdsgjerder som separerer den ene gården fra den andre, og trolig fantes det heller ingen landsbygjerder. Hodde og Vorbasse var jernalderlandsbyer med gårdsgjerder som innrammet den individuelle gården, samt hadde Hodde et landsbygjerde som innrammet det sosiale fellesskapet. På bakgrunn av at menneskene oppførte gjerder, er det lettere å argumentere for at en gård skiller seg klart ut i fra en annen. Hvass og Lund gårdsdefinisjoner var trolig utarbeidet i forbindelse med gårdene i Jylland. Det er mulig at gårdsanlegg med egne gjerder og separerte åkerlapper som gårdene i Hodde og Vorbasse, har bidratt til å forme arkeologenes forestillinger om hvordan de skal defineres. Avgrensning av individuelle gårdsanlegg på Forsandmoen blir dermed noe mer problematisk, som følge av mangel av gjerder, men også fordi det har vært langvarig bebyggelse på de samme områdene. Overlappende spor etter langhus gjør det vanskelig å separere ulike gårdsanlegg fra hverandre.

Løken (1984:65) har ikke observert landsbygjerder på Forsandmoen, men påpeker at det er mulig at det har forekommet gårdsgjerder. Han har observert furer i undergrunnen som kan komme fra gjerder som var oppført rundt gårdene. Gårdsgjerder ble ikke oppservert av

arkeologene i forbindelse med 2007 utgravningen (Dahl 2008, 2009). Derfor mener jeg at det er en sannsynlighet at det aldri forekom landsby- og gårdsgjerder på Forsandmoen, og at gjerder kan være en byggetradisjon som stort sett forekom i midt- og sørvest Jylland (Rindel 1999:89).

Mangel av gårdsgjerder kan gjøre det mer problematisk å begrense gårdsanleggene. I et forsøk for å løse denne utfordringen har jeg utarbeidet kriterier for gårdsavstand og gårdsanlegg. Fysisk avstand anvendes som en grensemarkør, på samme måte som et gjerde har blitt anvendt i Hodde og Vorbasse. En grensemarkør oppretter en kontaktsone mellom to områder, ved at den skaper kategorier som innsiden og utsiden av et innrammet område, og kan være et tegn på et forhold som mennesker føler behov for å tydeliggjøre og strukturere (Hållans og Andersson 1997:584).

Plantegningene av de individuelle gårdsanleggene på figurene 5.8 og 5.9 har jeg videreutviklet og bearbeidet etter Løken og Dahls plantegninger. Selv om disse langhusene allerede er definert som et gårdsanlegg, betyr det ikke nødvendigvis at alle de var en økonomisk eller sosial enhet, eller et familiebruk. Driften av gården var sannsynligvis ikke alltid en families selvstendig foretak på Forsandmoen. Jeg vil derfor holde gårdsbegrepet noe åpent, og framheve hvordan de forskjellige periodene hadde ulike gårdsorganiseringer.

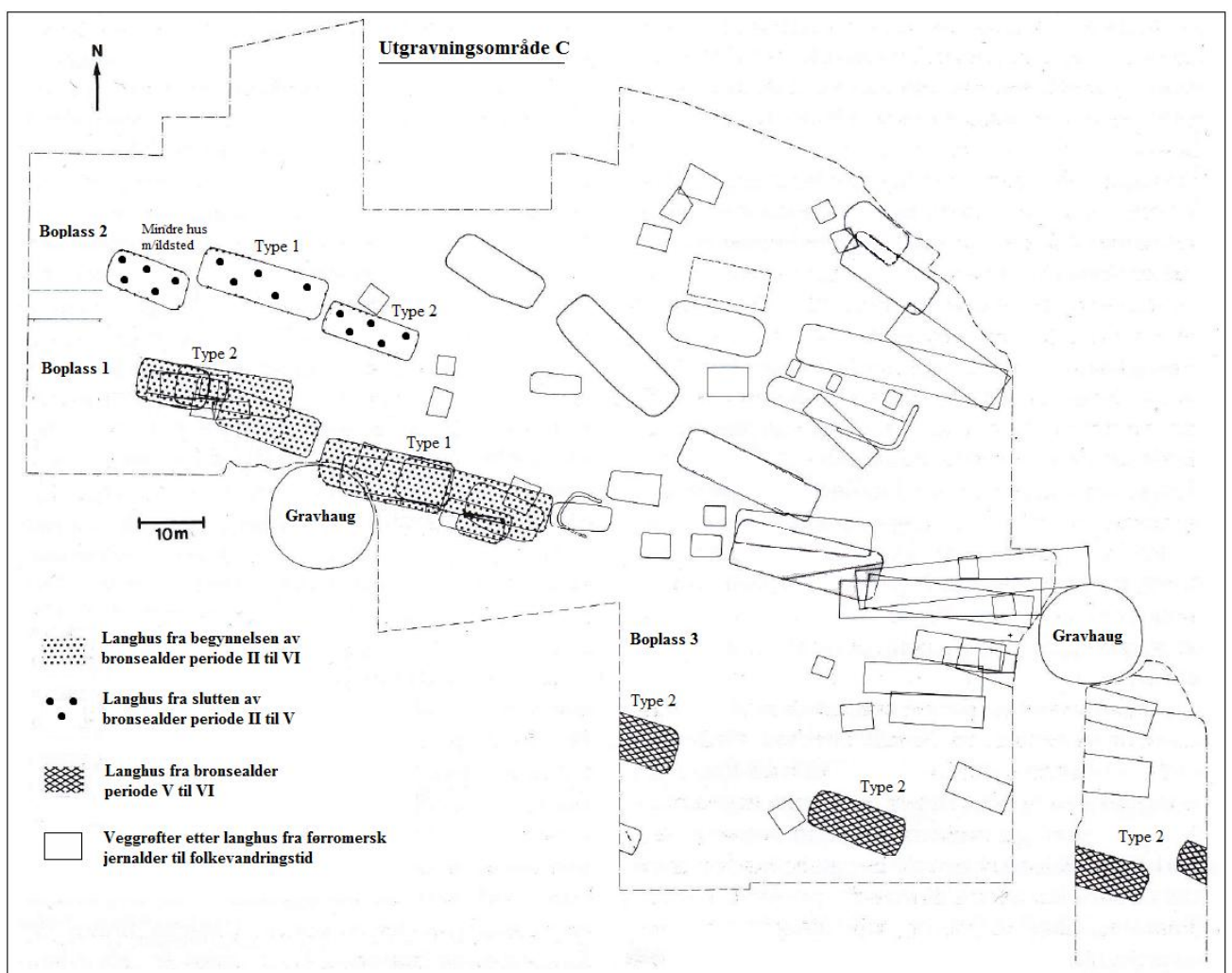
5.2 Del I: Bronsealderboplasser

5.2.1 Periode II til V; Forsandmoens to første boplasser

Artursson (2009) har skrevet en doktoravhandling om sør-skandinaviske gårdsbebyggelser i bronsealderen. Artursson (2009:73) argumenterer for at utviklingen av større boplasser, eller utvidelse av eksisterende boplasser, har sammenheng med to viktige konstruksjonselementer i landskapet: Det må finnes en tidligere enkeltgård på området, i tillegg til en større gravhaug. Enkeltgården og gravhaugen som konstruksjonselementer blir derfor dreiepunkter for videre bebyggelse; dreiepunkt i den betydning at menneskene ser ut til å ha bygget langhus i nærheten av disse to sentrale konstruksjonselementene. Jeg har observert at Arturssons modell for gårdsutvikling fungerer fint på Forsandmoen, og vil analysere den begynnende gårdsutviklingen innenfor dette rammeverket.

Enkeltliggende gårder kan i følge Artursson (2009:47) defineres som én eller to selvberegningsenheter plassert et stykke unna andre gårder. Menneskene på Forsandmoen bygget de første to gårdene i bronsealderens periode II på det nordøstlige området (utgravningsområde C). Selvberegningsenheter kan opprettholde driften innad på gården

gjennom åkerbruk, februk, fangst, fiske og håndverksproduksjon. Det ble først bygget to gårder rundt 1500-1300 f.Kr., raskt fulgt av to eller tre nye gårder i nærheten av disse gårdene. Gårdene i bronsealderen bestod av ett større bronsealderhus av type 1, store og brede bolighus, med mål på 22 x 8 m. Det andre bronsealderhuset var av type 2, halvparten så stort sammenlignet med type 1. Ved siden av bronsealderhusene var det ofte plassert et mindre langhus, eller et hus med en kvadratisk form, ofte brukt som en mindre bolig, håndverksbu/verksted, kornlager eller en annen type lager (Løken 1998:111). De første to gårdene på Forsandmoen utgjorde bolighus av type 1 og 2, og ble bygget på den første boplassen – den nordøstlige rekke.

5.1 Forsandmoens første boplasser, med en tett og nær plassering. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1989:fig.5,145).

En boplass' andre fase for videre utbygging, inntraff i følge Artursson (2009:73) i nærheten av større gårder med en tilknyttet gravhaug. Større gravhauger har tidligere, av både Løken (2006:309-310) og Dagfinn Skre (1997:47, 49), blitt tolket som symboler for gårdskontinuitet og plasskontinuitet, hvor mennesker har bodd over en tidsperiode og blitt

gravlagt på området. Dette førte sannsynligvis til stedstilhørighet, samt en politisk rett til eiendom og jord (Løken 2006:309-310; Skre 1997:47, 49). Den andre fasen inntreffer også på Forsandmoen, hvor de første to gårdene hadde en større gravhaug plassert ved hustype 1.

Den andre boplassen ble trolig bygget ved slutten av periode II, like etter de andre to gårdene, og var plassert 10 meter nord for første boplass. Mens den første boplassen bestod av to gårder, hadde den andre boplassen to eller tre gårder. Det midterste langhuset var større enn de andre to langhusene, og var muligens en mindre utgave av type 1. Langhuset lengst nord var et mindre hus med ildsted, som kunne vært enten en mindre gård eller håndverksbu som tilhørte den større gården. Langhuset plassert lengst øst utgjorde trolig type 2, og kunne vært et egent gårdsanlegg.

De første gårdene som ble bygget på Forsandmoen bestod av både store og små bygninger, med en tett plassering til hverandre. Skillet mellom første og andre boplass er kronologisk, da de første to gårdene var bygget før de andre. I tillegg er det også en liten avstand mellom de første to gårdene og de siste. Det oppstod dermed to boplasser med liten avstand, hvor langhusene innenfor hver boplass var plassert nesten gavl mot gavl.

5.2.2 Periode V til VI; Forsandmoens tredje boplass

Forsandmoens tredje boplass ble etablert i bronsealder periode V (se fig. 5.1). Den skiller seg ut i fra de tidligere boplassene, ved en plassering lengst sør på moens nordligste område, ca. 30 m unna de første to boplassene. På den tredje boplassen var det bygget langhus av type 2, med gjennomsnittslengde på 14 m og en gjennomsnittsbredde på 6 m (Løken 1997:173). På det sørlige området forekom det fire langhus som trolig var gårdsanlegg. De fire gårdene lå på rad og rekke, med en større avstand mellom hver gård enn det jeg ser hos gårdene fra de første to boplassene. Disse fire gårdene hadde mot slutten av bronsealderen utviklet seg til å bli sammenhengende med to av gårdene tilhørende den første boplassen.

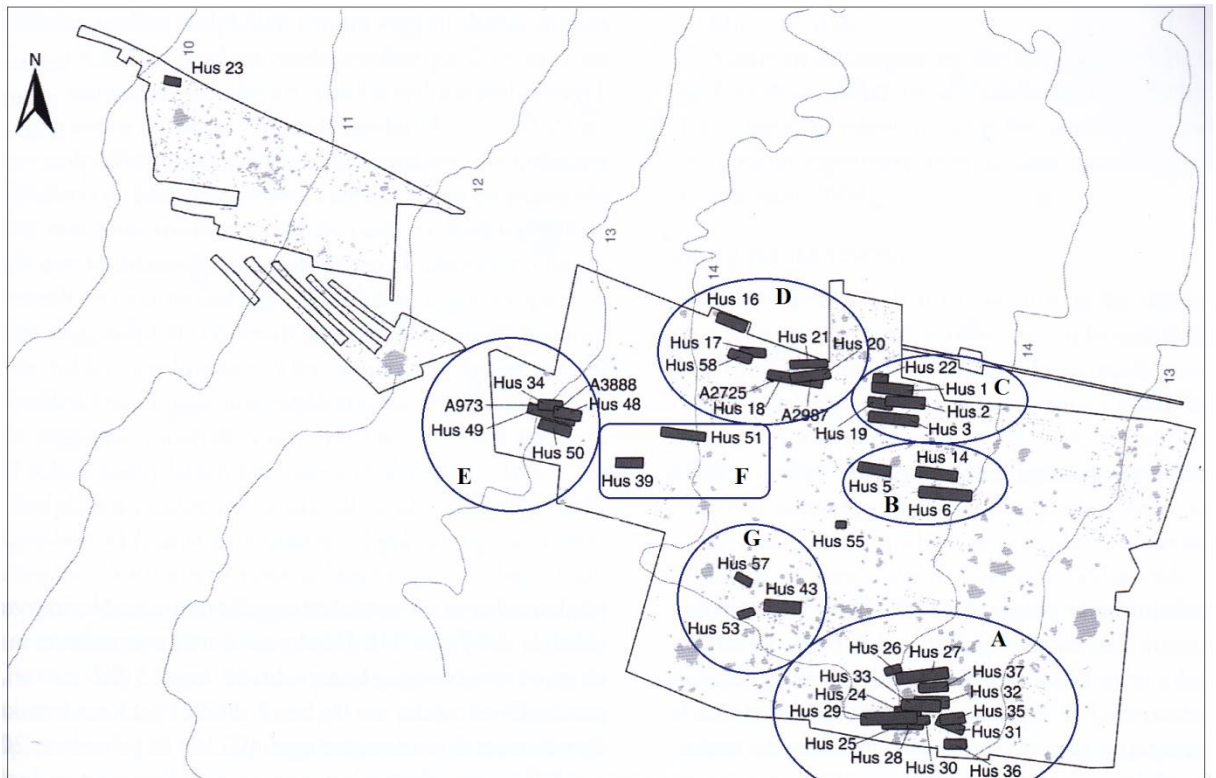
Gårdene var plassert såpass tett innenfor hver boplass i bronsealderen periode II til V, at langhusenes sidevegger nesten berørte hverandre. De første boplassene var plassert i nærheten av hverandre, med en avstand på 10 m. På bakgrunn av en så tett plassering mellom langhusene på hver sin boplass, er det vanskelig å konkludere om det var to eller tre gårdsanlegg avgrenset som en administrativ og sosial enhet, eller om det er snakk om en utvidet husholdsenhet. Et utvidet hushold er flere gårdsanlegg som går sammen om felles eie av beite- og skogsområde, samt åker- og februk (Brink 2013:437). Driften av gårdsanleggene blir utført gjennom et felles samarbeid med én eller flere familier. Den tredje boplassen skilte seg ut ved å være plassert ca. 30 m unna de første to boplassene. De fire gårdene var også

plassert i nærheten av hverandre, hvor langhusene hadde en avstand på ca. 20-25 m. Her var altså boplassen dobbel så stor avstand mellom hver enkeltgård, sammenlignet med de to boplassene i periodene før, hvor gårdene var plassert nesten parallelt mot hverandre.

5.2.3 Et komparativt eksempel fra Almhov i Sør-Sverige

Forsandmoen er unik i den betydning at boplassen har oppmot fem vedvarende gårder helt fra bronsealder periode II til V, samt seks konstante gårder gjennom periode V-VI. Hittil er det ikke funnet noen gårder i Sør-Norge som kan direkte sammenlignes med Forsandmoen.

Fra senneolitikum, bronsealder og førromersk jernalder har jeg funnet én boplass i Sør-Sverige – Almhov, som i likhet med Forsandmoen var en boplass med varighet gjennom flere boplassfaser (Brink 2013:434). Den forhistoriske bosettingen på Almhov utgjorde et område med areal på 340 000 m² (Brink 2013:440). Det har blitt registrert 38 hus datert til senneolitikum og eldre bronsealder, 7 hus til yngre bronsealder og 11 hus datert til førromersk jernalder (Gidlöf et. al. 2006:100, 144). Gårdene på Almhov var i større grad enn Forsandmoen ”vandrende” gårder som flyttet på seg innenfor boplassområdet (Brink 2013:440). Altså har gårdene *plasskontinuitet*, men ikke *tomtekontinuitet* (Rønneseth 2001:25). Tomtekontinuitet er når gårdene har faste plasseringer. Figur 5.2 illustrerer de ulike boplassfasene fra A til G fra senneolitikum og eldre bronsealder, hvor gårdene gradvis flyttet på seg. Bronsealdergårdene på Forsandmoen fra periode II til V var derimot bygget på samme tomt over lengre perioder. Den vedvarende bruken av samme boplass og tomt opphørte noe i periode V, hvor bygging av gårder på den andre boplassen tar slutt, mens de to gårdene på den første boplass ble værende. Istedenfor ble nye gårder oppført med en større avstand på den tredje boplassen. Selv om gårder i fra periode II til V på Forsandmoen hadde vedvarende boplass- og tomteplasseringer, flyttet gårdene fra periode V til VI seg på moen, på samme måte som på Almhov.

5.2 Oversiktskart over Almhov i Sør-Sverige som viser plantegninger fra de ulike boplassfasene (A-G) fra senneolitikum til eldre bronsealder. Samtidige gårder er markert innenfor hver sin sirkel. Skala 1:5 000. Utarbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Gidlöf et. al. (2006:fig.94,s.101).

På sitt største hadde Almhov i bronsealderen omtrent fire til seks sammenhengende gårder, hvor én gård var noe større enn de andre (Artursson 2010:91; Brink 2013:443). Forsandmoen hadde på sitt største seks sammenhengende gårder, hvor én gård var noe større enn de andre. På den første boplassen ble det reist bygninger av hustype 1, som var både brede og store i forhold til de andre langhusene. Gårdene på Almhov ble i likhet med Forsandmoen bygget tett, med enkelte langhus var plassert gavl mot gavl. Andre gårder hadde derimot en nær plassering på ca. 20-30 m til neste gård. På Almhov forekommer det samme problemet som i bronsealder periode II til V på Forsandmoen – det er vanskelig å skille mellom de ulike gårdsanleggene, som følge av at gårdene ofte var tette plasserte og manglet gjerder.

Forsandmoens gårdsutvikling ser ut til å ha flere likhetstrekk med gårdsorganiseringen i Almhov i Sør-Sverige, hvor boplassene hadde like mange gårdsanlegg og avstanden mellom langhusene var også like. Boplassen på Forsandmoen var unik i Sør-Norge, og det var Almhov også i Sør-Sverige. Derimot hadde begge fellestrekk med flere danske gårdsamfunn i bronsealderen, som for eksempel Højgård fra Sydjylland. Dette gårdsamfunnet hadde en forsamling av få og tette plasserte gårdsanlegg, samt en gravhaug plassert i nærheten av langhusene slik som på Forsandmoen (Jensen 2002:116-117).

5.3 Førromerske og romertidsboplasser

5.3.1 Førromersk jernalder på Forsandmoen og Almhov

Utover i bronsealder periode V på Forsandmoen ser gårdsavstanden ut til å øke, og selv om gårdene på den tredje boplassen hadde en nær plassering, var avstanden betydelig større enn det jeg ser i de foregående periodene. Denne utviklingen ser ut til å fortsette utover i førromersk jernalder. I del II vil det framheves hvordan avstanden mellom gårdene på Forsandmoen fortsetter å øke, for så å minke.

I førromersk og romersk jernalder forekom det også tre boplasser på moen. Disse boplassene var noe annerledes organisert enn under bronsealderen. Istedenfor at utgravningsområde C hadde to boplasser (første og andre boplass), finnes det nå én stor boplass der, samt to nye boplasser på utgravningsområde A og B. På boplassene blir det i førromersk jernalder og i begynnelsen av romertid bygget mellom syv til ti samtidige gårder (Dahl 2008:4, 2009:89; Løken 1988a:14).

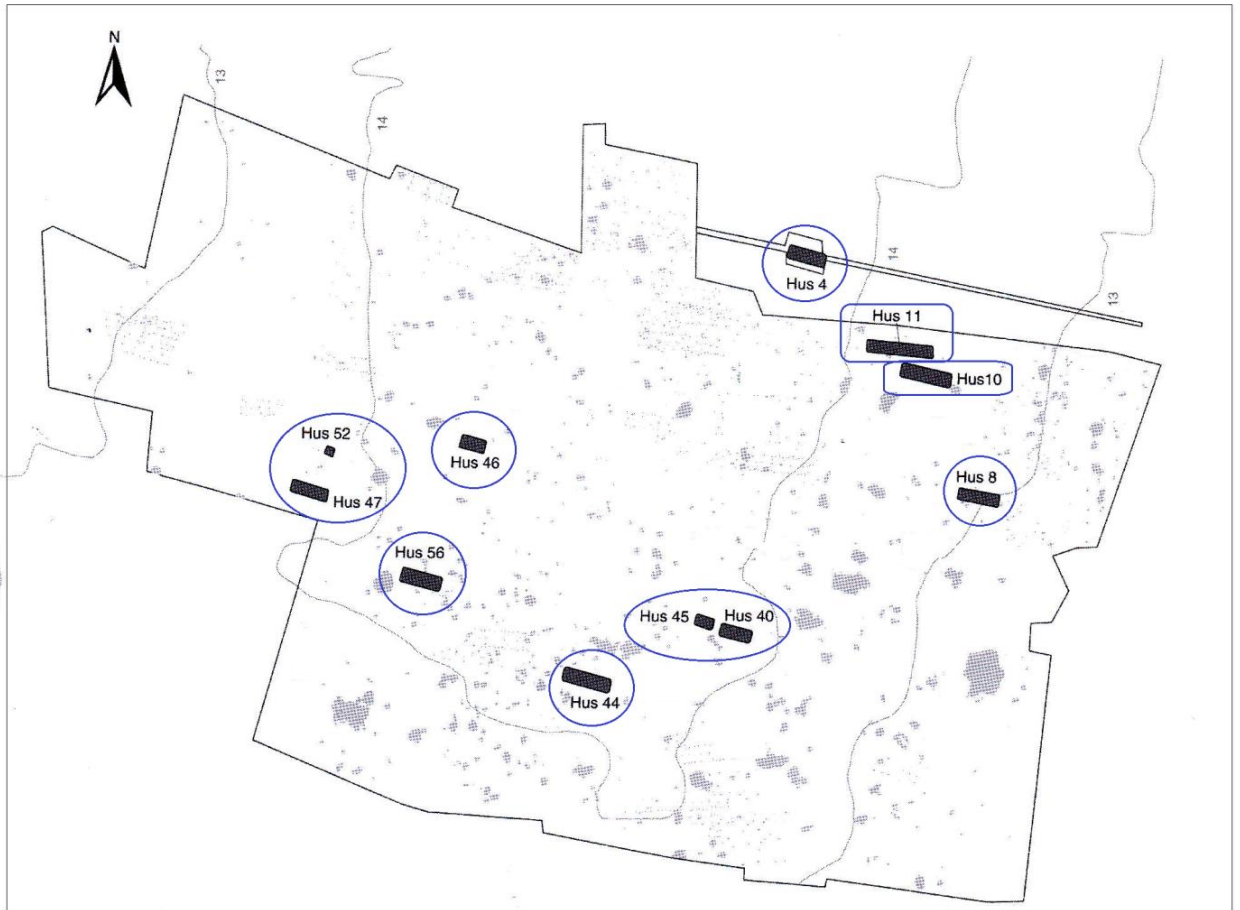
På figur 5.3 illustreres det fire gårdsanlegg på utgravningsområde C. De har en nær plassering sammenlignet med den avstanden de har til enkeltgården på område B. De to gårder på utgravningsområdet A har en avstand mellom seg på opptil hundre meter. Gårdene på område C var plassert med en innbyrdes avstand på flere hundre meter fra gårdene på utgravningsområdet B og C. Gårdsanleggene var for det meste spredt plassert på moen.

5.3 Syv samtidige gårdsenheter på Forsandmoen som stod oppført på utgravningsområdet A, B og C, fra periode 100 f.Kr. til 100 e. Kr. Bearbejdet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1992b:fig.4,60).

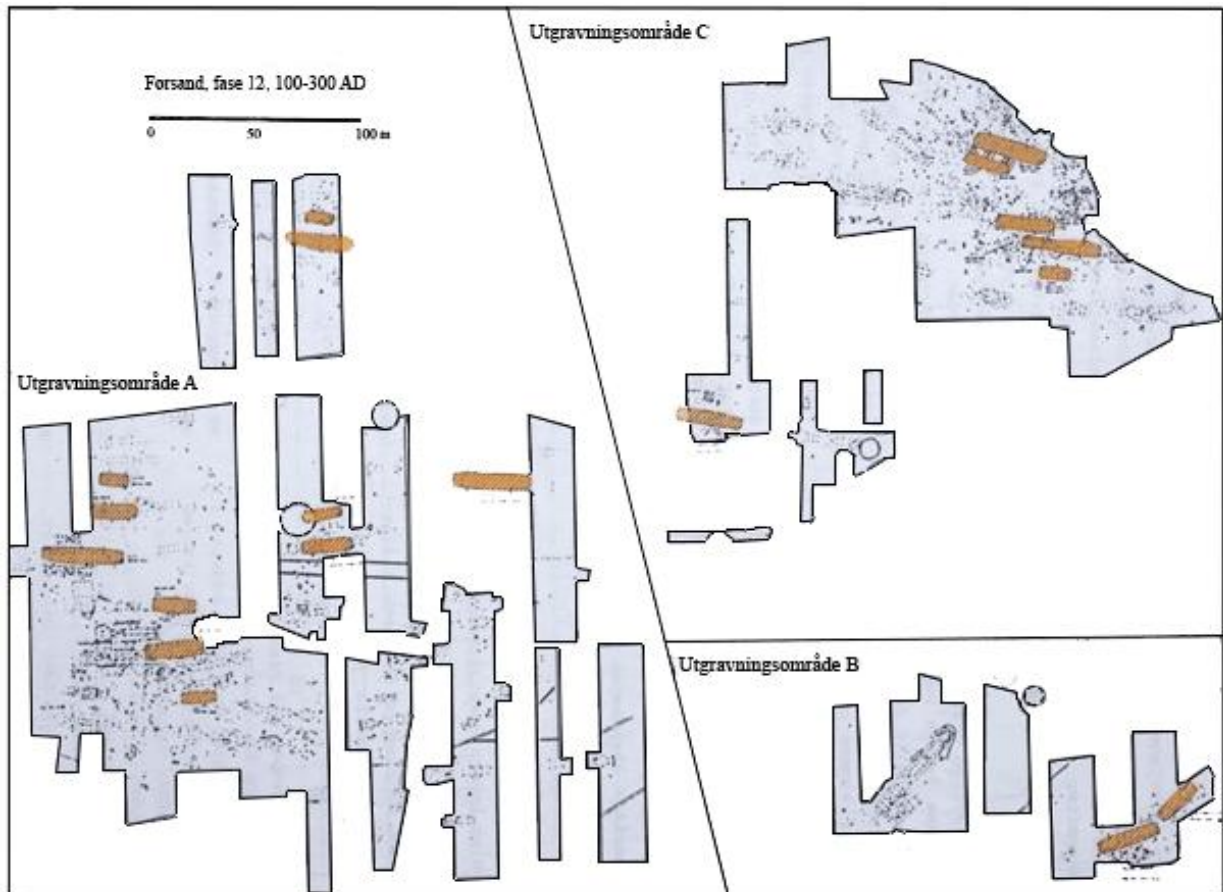
Fra tett gårdsplassing under bronsealderen, hadde de fleste gårdene i førromersk og eldre romersk jernalder stor avstand til nærmeste nabogård – ofte hundre til flere hundre meter. De ni gårdene på Almhov hadde ikke den samme avstanden som gårdene på Forsandmoen, men avstanden var vesentlig større i førromersk jernalder enn den tette avstanden som var her i bronsealderen. Gårdene på Almhov hadde både en nær avstand på 20-30 meter, og en avstand opp til 100 meter. To gårder skilte seg ut ved å ha en tett plassering, hvor de var bygget inntil hverandre. Gårdene på Almhov opphører for det meste i førromersk jernalder, da avstanden mellom gårdene var på sitt største. Dette skjer ikke på Forsandmoen, hvor gårdene gradvis fra romertiden begynner å plasseres i nærheten av hverandre.

5.4 Almhov i førromersk jernalder. De blå sirkelne innammer sammenhengende gårder. Skala 1:3 000. Bearbeidet og utviklet av forfatter, etter Gidlöf et. al. (2006:fig.142.s,143).

5.3.2 Romertid på Forsandmoen

Samtidig som de større langhusene av type 3 med hallrom ble introdusert på Forsandmoen i midten av eldre romertid, økte antall gårder fra omtrent 7-10, til 12-17 sammenhengende gårder. De tre boplassene forandret seg gradvis, hvor boplass A under romertiden ble mer bebodd enn de to andre (B og C).

5.5 Tolv samtidige gårdsenheter på Forsandmoen som stod oppført på utgravningsområdet A, B og C, fra periode 100 til 300 e.Kr. Bearbeidet og videreutviklet, av forfatter etter Løken (1992b:fig.5,62).

Eldre romertid var den siste perioden hvor langhusene hadde områdekontinuitet, hvor de nye langhusene ble oppført et stykke unna de gamle. I det arkeologiske materialet forekommer det tydeligere bosettingsspor fra yngre romertid, enn fra førromersk jernalder og eldre romertid. Dette kan knyttes til at langhus nå hadde fått tomtekontinuitet, og langhuset ble ombygget og fornyet på samme område over en lengre periode, slik som i bronsealderen, samt at langhusene hadde større dimensjoner (Løken 1999:55). Avstanden mellom gårdene minker gradvis utover romertiden.

Hustype 4 var en byggetradisjon som ble mye anvendt i yngre romertid og folkevandringstid på Forsandmoen. Den erstattet de eldre langhustypene 2 og 3, hadde en lengde på 20-40 m, samt en bredde på 6-9 m. Dette gjorde at langhusene var nesten dobbelt så

store i folkevandringstid som i førromersk jernalder. Samtidig som avstanden mellom gårdsanleggende minker, øker forskjellene i lengden på langhusene og gårdsarealet (Løken 2006:313).

Dermed blir det tydelig at det eksisterte gradvise endringer i avstand mellom gårder fra bronsealder periode V, førromersk jernalder og eldre romertid på Forsandmoen. Gårdene i bronsealder periode V er begynnelsen på en bosettingsprosess jeg vil definere som karakteristisk for førromersk jernalder og eldre romertid, hvor de fleste gårdene ble bygget med stor innbyrdes avstand. Denne avstanden nådde sitt maksimum i førromersk jernalder, før gårdene gradvis begynte å bli bygget nærmere hverandre i romertid.

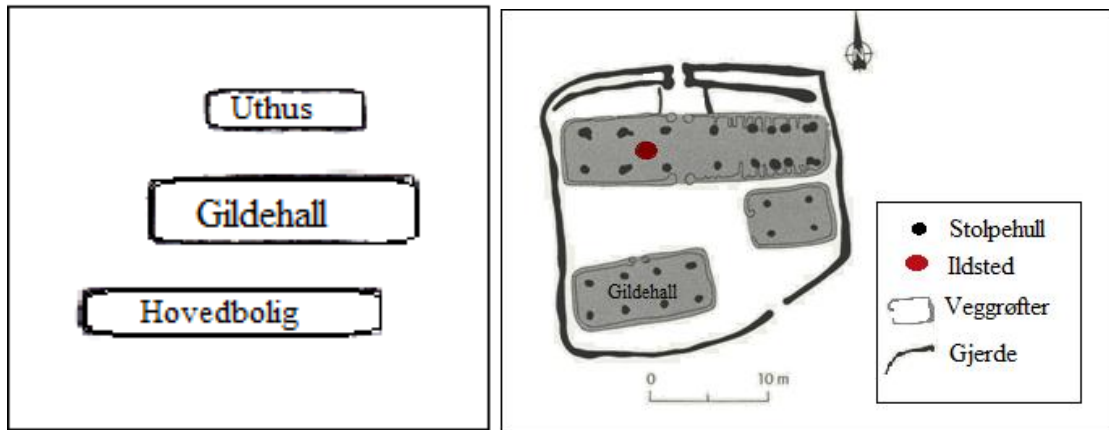
5.4 Yngre romertids- og folkevandringstidsboplasser

5.4.1 Høvdinggården på Forsandmoen

Under yngre romertid ble det bygget en gård med stort gårdsareal og tre langhus. De tre langhusene lå rekkevis med langsiden mot hverandre. Det sørligste og største langhuset målte 35 m (Løken 1997:179). Det mellomste var 31 m langt, med en bredde på hele 9.1 m. Den nordligste og minste bygningen målte 21 m (Løken 1997:179). Det mellomste huset på 31 m tilhører hustype 5, og er tolket som en gildehall. Gildehallen på Forsandmoen skilte seg ut ved en annerledes rominndeling. Den hadde ingen fjøsdel, var en bred bygning, og hadde større inngangsdører sammenlignet med de andre langhusene (Løken 1997:179). En gildehall var i følge Herschend ([1993]1996:205-206) en bygning tilknyttet høvdingen. Det var rommet hvor høvdingfamilien utøvde sine privilegier, løste konflikter og underholdte sine undersåtte. Likeledes var det et rom hvor høvdingen organiserte politiske og økonomiske systemer, samt landområder og mennesker. Derfor må gildehallen ha vært en bygning som skilte seg ut i fra andre langhus, ved for eksempel å være betydelig større, eller ha en spesiell posisjonering i landskapet; som å bli oppført i nærheten av høvdinggården eller viktige kommunikasjons- og handelsveier (Herschend [1993]1996:209, 1998:16). Terje Gansum (2008:203) tilføyer at gildehallen var en bygning som skulle imponere med et storslagen ytre og et indre rom som gav besøkende et mer romslig inntrykk. Lydia Carstens (2015:16) argumenterer for at hallens plassering skulle være et symbol på høvdingens maktposisjon i samfunnet. Derfor hadde ofte plasseringen av gildehallen en symbolsk og strategisk betydning for samfunnet.

Denne gården i sørvest ser ut til å passe bra med tanken om en høvdinggård, da den skiller seg klart ut i fra de andre gårdene på Forsandmoen, samt ligner på den førromerske gildehallen i Hodde. Selv om høvdinggården på Forsandmoen mangler gårdsgjerde, er det

tydelig gjennom plasseringen i landsbyen at gildehallen først og fremst er høvdingfamiliens bygning. Altså har plasseringen av hallen mellom hovedhuset og et mindre langhus den samme symbolske virkning som gildehallen i Hodde som var plassert innenfor høvdinggårdens gjerde. Gildehallen i Hodde var i sin første fase like lang som gildehallen på Forsandmoen, men noe smalere, før den i den senere fasen ble noe mindre, ca. 22 m langt (Løken 2001:63).

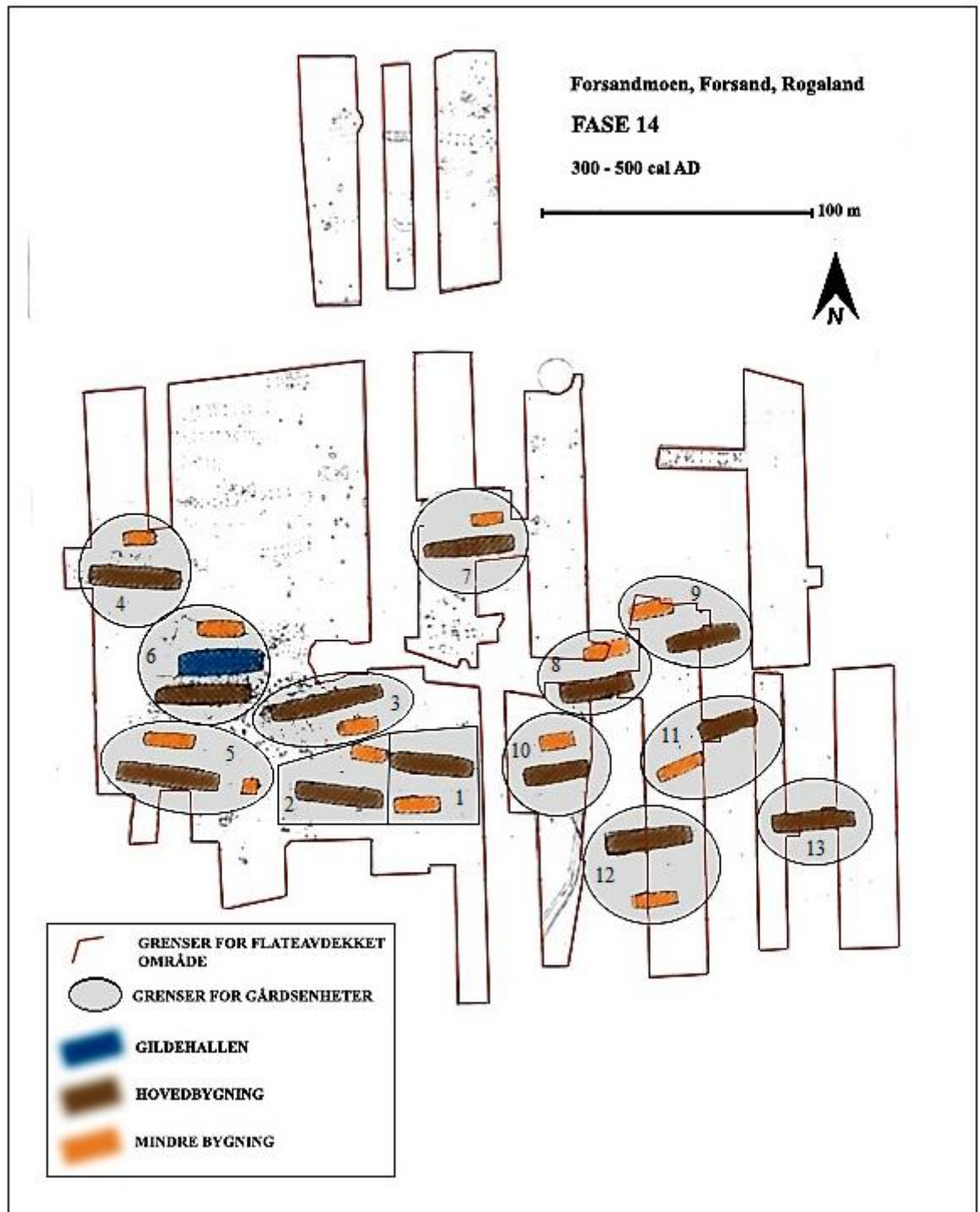
5.6 En figur som illustrerer plassering av gildehallen på Forsandmoen i forhold til hovedhus og uthus.

5.7 Den førromerske høvdinggården i Hodde fra Vestjylland. Bearbejdet og utviklet av forfatter, etter Hvass (1988:fig.3,57).

5.4.2 Forsandmoens vestlige og østlige landsbyområde

Jeg har valgt å dele landsbyen inn i tre mindre enheter; en sørvestlig, sørøstlig og et nedre sørøstlig landsbyområde. Løken (2001:77, 2006:312) har tidligere analysert landsbyen ut i fra to enheter, hvor han har observert ulikheter i husstørrelser og gårdsareal. Løken definerer landsbyen etter en vestlig og et østlig område. Jeg anvender Løkens oppdeling, samt legger til et tredje område – gårdsbebyggelsen som ble avdekket under 2007-utgravningen. Disse gårdene skal ha vært oppført nedenfor den øvrige landsbyen.

På den vestlige delen av landsbyen var det bygget fem større gårder (nr. 1-5) som omkranset høvdinggården (nr. 6). Fire av gårdene hadde store hovedhus og ett mindre langhus. Den femte gården hadde en liten kvadratformet bygning, mens den sjette gården, som trolig var høvdinggården, hadde en gildehall. Gårdene hadde en tett plassering med nabogården, hvor enkelte hus på gården var plassert nesten vegg i vegg med nabogårdens langhus.

5.8 Landsbyen i yngre romertid og folkevandringstid, øvrige del. Utgravd mellom 1980 og 1990. Bearbejdet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1997:fig.11,180-181).

Gårdene på det sørøstlige området (nr 7-13) hadde også nær avstand til nabogården, men avstanden var større enn mellom gårdene i sørøst (nr. 1-6). De syv gårdene var plassert med alt fra tett avstand; hvor enkelte gårdshus nesten lå inntil hverandre, til en nærmere avstand hvor gårdene hadde noen få meters avstand til nabogården. Enkelte langhus var noe mindre i størrelse enn langhusene på det sørvestlige området. Én gård har ikke et mindre

langhus. Det forekom en større gård, eventuelt to gårder, utenfor landsbyområdet, ca 300 m nordøst for landsbyen på utgravningsområde C (ikke illustrert på figur). Den nordøstlige gården bestod av fire langhus, hvor hovedhuset var særlig stort.

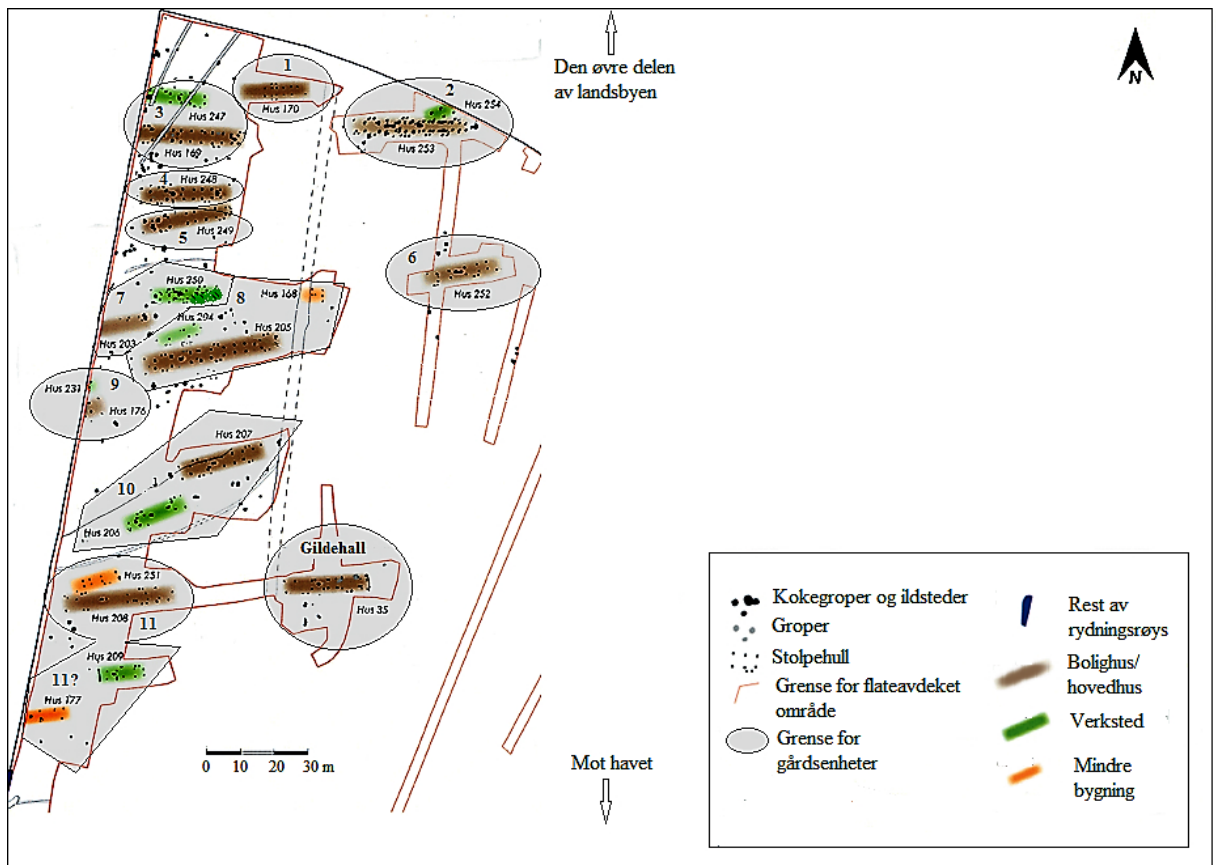
5.4.3 Landsbyens nedre sørøstligste område

Det nedre sørøstlige området var også en del av landsbyen. De siste gårdene som skal analyseres ble avdekket under 2007-utgravningen. Det ble registrert totalt 22 hus; hvorav 12 var bolighus, trolig spredt over 11 gårder; med ett hovedhus og et mindre langhus (Dahl 2009:90). De mindre langhusene fungerte i følge Dahl (2009:90) som verksteder.

Verkstedbygningene hadde lengde mellom 15-20 m, og bredde rundt 5-6 m (Dahl 2009:92). Hovedbygningene var større, mellom 21-43 m lange og omlag 5,6-6,7 m bred. Fire av hovedboligene (nr. 1, 4, 5 og 6) ser ikke ut til å ha hatt et mindre hus på gården. Enkelte andre gårder hadde flere mindre hus, som for eksempel en gård (nr. 8) med et vesentlig større bolighus i forhold til de andre langhusene, og muligens to mindre hus (hus 204 og 168).

Det nedre sørvestlige landsbyområdet får også to mindre oppdelinger, som følge av at gårdsavstanden var varierende. Det forekommer et øvre nordlig område, hvor enkelte gårder hadde en tett plassering, nesten vegg i vegg med nabogården, (gård nr. 1, 3, 4, 5, 7, 8, 9). To gårder (nr. 2 og 6) skiller seg ut ved å ha en avstand på omtrent 10-20 m. Avstanden på det øvre nordlige området var altså betydelig tettere enn hos de nedre sørvestlige gårdene, med en innbyrdes avstand på mellom 30 og 40 m (gård nr. 10 og 11).

Ett av hovedhusene XXXV, eller hus 35, er plassert på det nedre området. Det skiller seg ut i fra de andre hovedhusene i folkevandringstid, ved å være et hus uten den typiske inndelingen: boligdel i vest og fjøs i øst. Arkitekturen var derfor noe annerledes enn hustype 4, som var en utbredt byggetradisjon på moen i yngre romertid og folkevandringstid. Til gjengjeld hadde bygningen flere likheter med høvdinggårdens gildehall; ved at den hadde en annen romorganisering, bred grindkonstruksjon og større inngangsdører. Dahl (2009:92) har tolket bygningen som en gildehall, hvor huset kunne vært benyttet for sosiale sammenkomster, rådslagning, gjestebud, fester og rituelle aktiviteter. Jeg vil tilføye at bygning 35 også skilte seg ut fra øvrige bygninger ved å ha fått tildelt en spesiell plassering på moen, slik som høvdingfamiliens gildehall. Der høvdingfamiliens gildehall framhevet eierne av bygget gjennom en tett plassering opp mot høvdingens hovedhus, skilte hus 35 seg ut ved mangel av tett plasserte bygninger i nærheten av huset, samt en mer avsidesliggende plassering i sørøst. Dermed ser hus 35 ut til å ha blitt framhevet gjennom sin plassering et stykke unna den fortettede landsbyen.

5.9 Landsbyen i yngre romertid og folkevandringstid, nedre del. Utgravd i 2007. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Dahl (2009:fig.3,91).

Selv om landsbyen har blitt oppdelt i tre ulike enheter, etter avstand, samt størrelse på langhus og gårder, er det tydelig at avstanden mellom hver gårdsenhet under yngre romertid og folkevandringstiden var kort, sammenlignet med førromersk jernalder eller eldre romertid. Landsbyen fra yngre romertid og folkevandringstid var på mange måter svært lik landsbyen fra bronsealderen periode II til periode VI; hvor enkelte gårder var plassert svært nærme hverandre, mens andre hadde større avstand. Sammenlignet med bronsealderen som også hadde tett plasserte gårder, hadde yngre romertid og folkevandringstid flere gårder og bolighus.

5.4.4 Et komparativt eksempel fra Hodde og Vorbasse i Jylland

Utviklingen på Forsandmoen fra eldre romertid fram til yngre romertid og folkevandringstid, har flere likhetstrekk med boplassen i Hodde og Vorbasse. Hodde har tre boplassfaser, hvor den første fase er datert til ca. 250 år f. Kr., og utgjorde en landsby med få langhus og gårdsgjerder (Hvass 1988:55). Den siste fasen er datert til ca. 100 år f. Kr., og representerte en godt utviklet landsby (Hvass 1988:55). Bosettingsområdet i Hodde utgjorde mellom 11 000 - 15 000 m² (Jørgen 1982:208, 2003:120), og var like stor som landsbyen fra yngre romertid og folkevandringstid på Forsandmoen. Arkeologiske spor som fundamentgrøfter og stolpehull, indikerte at i fase III framstod 53 hus, eller 27 gårder, i varierende størrelse (Hvass 1995:35). Fundamentgrøfter etter gjerder viser at de en gang omkretset landsbyen og enkelte gårder (Hvass 1988:55). Midt i landsbyen var det et åpent tun. Utenfor landsbyens felleskap stod enkelte små hus: ett i fase I og flere i fase III.

Vorbasse var en sammenhengende boplass fra Kristus fødsel og helt opp til middelalderen. Boplassen var mye større enn Hodde og Forsandmoen, og er målt til sammen 350 000 m² (Jensen 2003:391-392). Hele bosettingsområdet i Vorbasse var ikke anvendt samtidig. Boplassen fra tredje og fjerde århundre skal anvendes nærmere som et illustrativt eksempel, og vil derfor omtales som fase I og II. Høvdinggården var en del av disse to fasene, og ble først etablert ca. 300 år e.Kr. og varte fram til 500-tallet (Hvass 1988:79). Gårdsanleggene ser ut til periodevis å ha blitt flyttet i større grad enn i Hodde og på Forsandmoen, og hadde ikke et landsbygjerde slik som Hodde. I første fase var det oppført 10 samtidige gårder omkranset av egne gårdsgjerder (Hvass 1988:75). I andre fase flyttet gårdene 200 m fra øst mot vest, og dannet en ny bebyggelse på 20 samtidige gårder (Hvass 1988:75). Disse gårdene hadde også egne gårdsgjerder. Jeg vil i avsnittet som følger vektlegge to utviklingstendenser som Forsandmoen hadde til felles med Hodde og Vorbasse: Det første (1) var at avstanden mellom gårdene minket over tid. Og for det andre (2) en tendens til at større gårder ble plassert i nærheten av høvdinggården.

(1) Gårdsavstanden på Hodde og Vorbasse hadde like tendenser som det jeg ser på Forsandmoen. Hodde hadde tett plasserte gårder på det nordligste området gjennom alle tre fasene. Mens de sørligste gårdene i fase I hadde en nær plassering. Det framtrer likevel endringer i Hodde, hvor de sørligste gårdene plasseres tettere fra fase I mot III. Samtidig ble det også bygget flere gårder både på det nordligste og sørligste landsbyområdet.

I Vorbasses første fase hadde gårdene både en nær plassering på noe få meters avstand, og tett plassering hvor gårdene lå inntil hverandre. I andre fase får gårdene en tettere plassering, hvor flere gårder ser ut til å ha delt gårdsgjerder. Derfor hadde Hodde i fase III, og

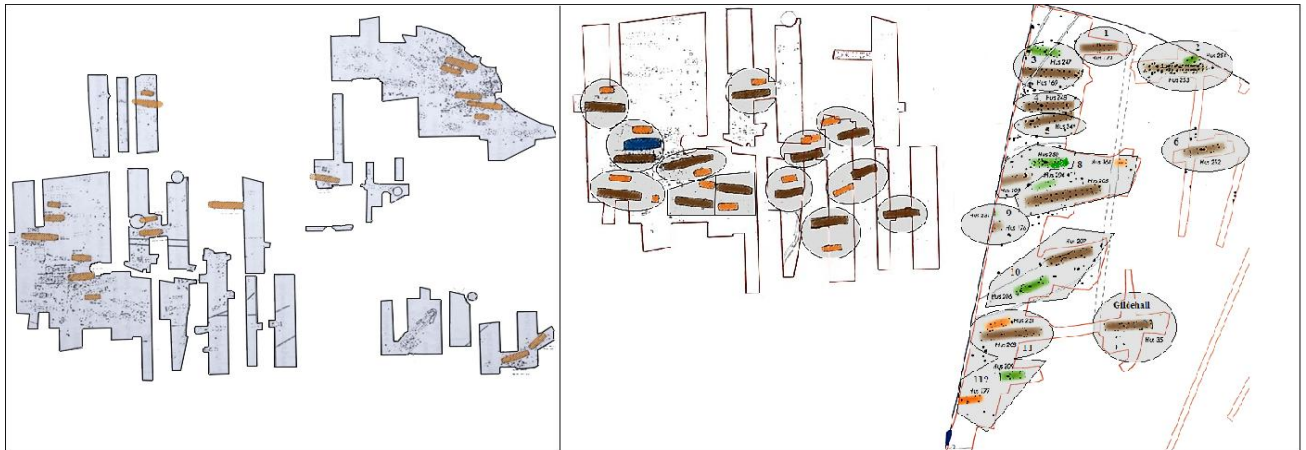
Vorbasse i fase II, tett plasserte gårder slik som Forsandmoen hadde i yngre romertid og folkevandringstid. Alle de tre boplassene var da på sitt største, og har blitt definert som landsbyer av Hvass (1988:55, 75) og Løken (2006:312).

(2) Alle tre landsbyer har en tydelig markert høvdinggård, med flere gårder oppført i nærheten. Hodde hadde en høvdinggård som forekom gjennom alle tre boplassfasene, med et stort gårdsareal, kraftig gjerde og en sekundær bygning som trolig var en gildehall (Hvass 1988:57). Lengst øst på boplassen i Vorbasse, ble det i første fase oppført en høvdinggård som eksisterte sammenhengende fra 300 til 500 e.Kr. (Hvass 1988:79). Flere gårder dukket opp i nærheten av denne høvdinggården, selv også etter at gårdene ”vandret” fra øst mot vest i Vorbasse. På Forsandmoen ser jeg denne tendensen først fra yngre romertid av, da gårder begynte å bli oppført i nærheten av høvdinggården. Høvdinggården eksisterte trolig gjennom to århundre, hvor spesielt store gårdsanlegg ble bygget tett i tett med høvdinggården.

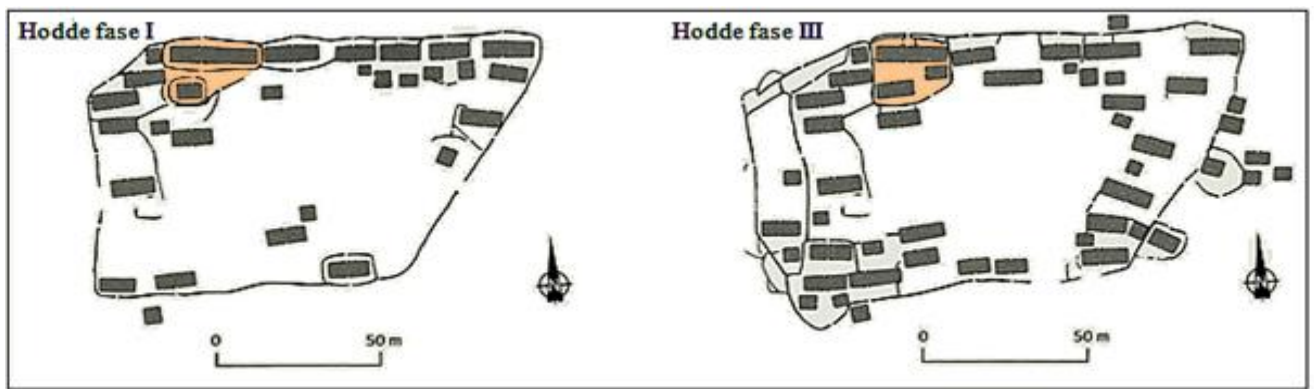
Jensen (2003:127) argumenterer for at landsbyen i Hodde utviklet seg som følge av at større gårdsanlegg ble bygget i nærheten av høvdinggården. Høvdinggården var trolig den første gården, og et utgangspunkt for videre bebyggelse (Jensen 2003:125). Jensen (2003:127) argumenterer videre for at innbyggerne samlet seg om høvdingfamilien som med sin velstand og innflytelse, trolig også hadde evne til å beskytte beboerne mot lovløshet. I følge han kunne dette være en av grunnene for gårdsanleggenes tette og nære plassering. Jensens observasjoner ser ut til å passe med bosetningssporene på Forsandmoen. I eldre romertid minker avstanden mellom gårdene samtidig som det første store langhuset av type 3 med hallrom blir bygget på moen. Da høvdinggården med gildehallen blir oppført i yngre romertid ser jeg også det samme mønstret – flere større gårder oppføres rundt høvdingfamiliens gårdsanlegg. Det samme kan observeres i Vorbasse hvor gårdsanleggene ser ut til å være særlig tilknyttet høvdinggården, både før og etter at gårdsanleggene flyttet fra øst mot vest – de blir fortsatt oppført i nærheten av høvdinggården. Det er derfor mulig at tett og nær avstand mellom gårder har en sammenheng med en ledende høvding eller et ledende aristokrati.

Det forekommer altså flere likhetstrekk mellom landsbyutviklingen i Hodde, Vorbasse og på Forsandmoen. Gårdenes plassering på Forsandmoen i eldre romertid, er noe lik Hodde i fase I og Vorbasse i fase I, mens landsbyen fra yngre romertid og folkevandringstid er noe lik Hodde i fase III og Vorbasse i fase II. Som sagt var Hodde en førromersk jernalderlandsby som hadde mer til felles med landsbyutviklingen på Forsandmoen i romertid, enn under førromersk jernalder. Forsandmoen hadde lite varierende gårdstørrelser i førromersk jernalder, og de store gårdsutviklingene inntraff ikke før romertiden. Samtidig har Hedeager

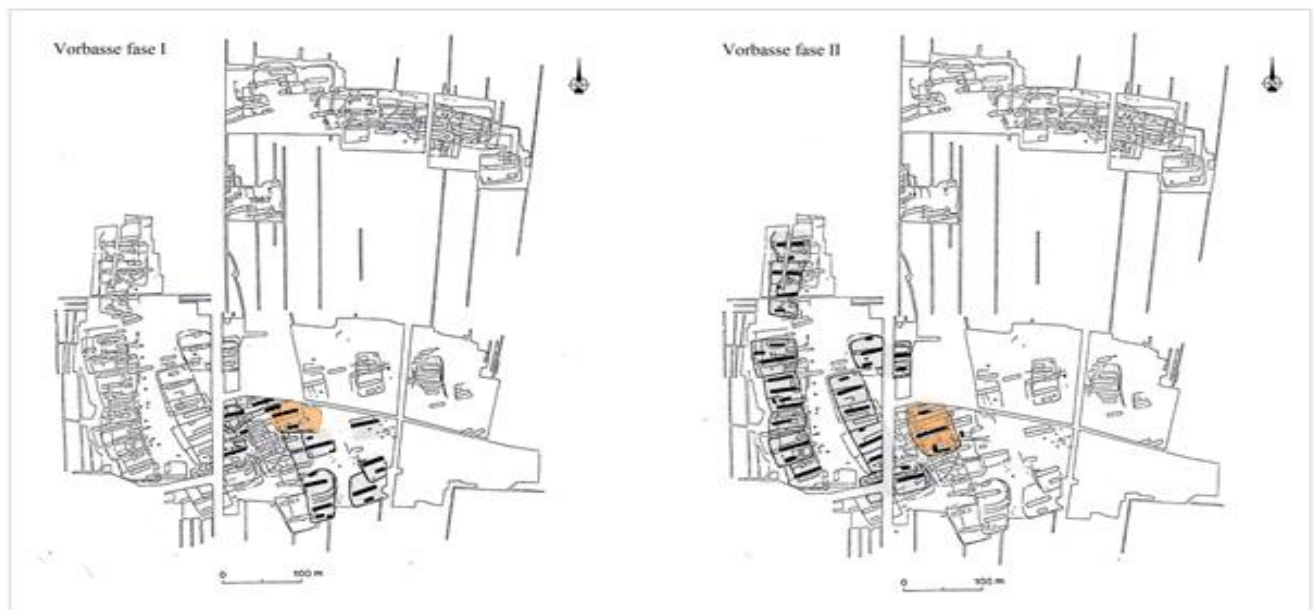
(1992:173) observert at de større gårdsorganiseringene først inntraff i Vorbasse i løpet av 300-400 e.Kr. Altså ca. 100-200 år senere enn på Forsandmoen.

5.10 Sammenstilte figurer av Forsandmoen fra eldre romertid til folkevandringstid (Det nedre sørlige område av landsbyen står ikke på sin originale plassering, den var plassert under og vest for den øvrige landsbyen, og ikke ved siden av).

5.11 Den førromerske jernalderlandsbyen i Hodde, ca. 250-100 f.Kr. Figurene, fra venstre til høyre, illustrerer landsbyen i fase I og fase III. Området med oransje farge illustrerer hofdinggården. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Hvass (1988:fig.1a&b,54).

5.12 Yngre romertids- og folkevandringstidslandsbyen i Vorbasse. Figurene, fra venstre til høyre, illustrerer landsbyen i fase I og fase II. Området med oransje farge illustrerer hofdinggården. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Hvass (1988:fig.20,21, s.74,76). Se større figurer s. 88-89.

5.5 Oppsummering: Fra små til større – til mindre avstander mellom gårder

Resultatet av analysen ovenfor viser at det inntreffer endringer i avstandene mellom gårdene fra bronsealder periode II til slutten av folkevandringstid på Forsandmoen. Det forekommer derfor en klar tredeling ved de fire historiske epokene: (1) Bronsealderen skiller seg ut ved å ha tett plasserte gårder fordelt på to boplasser (første og andre boplass). (2) Den tredje bronsealderboplassen fra periode V begynner å ligne på de førromerske boplassene, med spredte gårder over tre forskjellige områder (A, B og C). Boplassene fra romertiden framtrer splittet, hvor den eldre perioden preges av store avstander mellom gårdene. (3) I begynnelsen av yngre romertid oppføres gradvis gårdene i nærheten av hverandre, og mot folkevandringstid har gårdene både tette og nære plasseringer. Yngre romertid og folkevandringstid på Forsandmoen har derfor mer til felles med bosettingsmønstret fra bronsealderen, enn med bosettingsmønstret i eldre romertid og førromersk jernalder.

Den eksterne organisering av boplassen på Forsandmoen i bronsealderen er overraskende lik organiseringen av boplassen i Almhov. Begge disse boplassene hadde et vesentlig større langhus, samme antall sammenhengende gårder og tett plassering av langhus i bronsealderen, og i førromersk jernalder får begge boplassene større avstander mellom gårdene. Organiseringen av gårder fra eldre romertid til folkevandringstid på Forsandmoen er også lik utviklingen i Hodde og Vorbasse, for eksempel er utviklingen lik Hodde fra fase I til III, samt Vorbasse fra fase I til II. Forskjellen er at utviklingen i Hodde inntreffer tidligere i løpet av førromersk jernalder. I Vorbasse inntreffer bosettingsutviklingen på et senere tidspunkt enn på Forsandmoen, hvor gårdsbosettingen dobles i løpet av et århundre. I løpet av romertiden dobles også gårdsbosettingen på Forsandmoen. Altså ser ikke Forsandmoens utvikling ut til å ha vært et særtilfelle, men følger heller et velkjent utviklingsmønster fra Sør-Skandinavia. Da disse bosettingene etter en tid opphører, fortsetter Forsandmoen å eksistere. Derfor er Forsandmoen et godt eksempel for videre studier av gårdsutvikling og avstander mellom gårder over et lengre tidsperspektiv.

KAPITTEL 6:

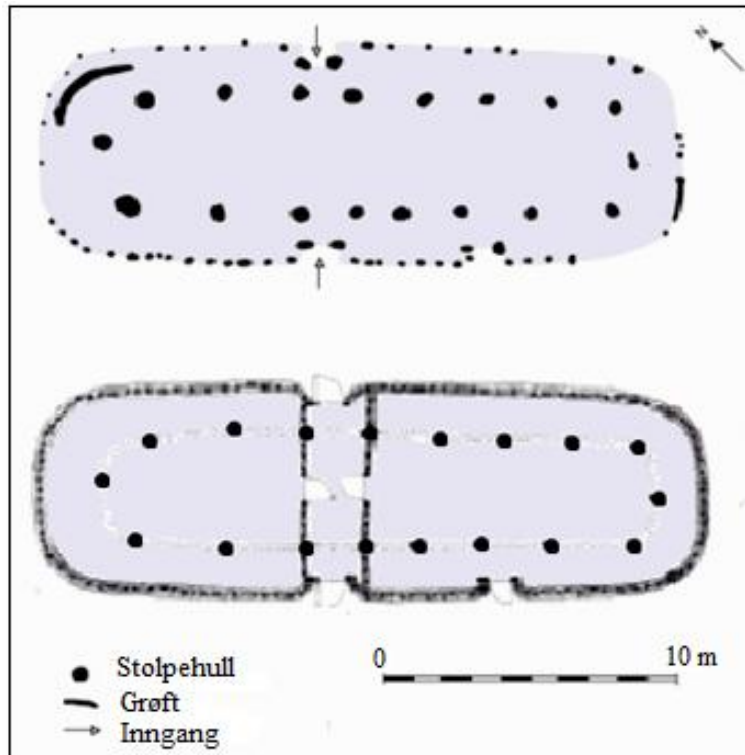
De ulike hustyper på Forsandmoen sammenlignet med Sør-Skandinavia

---

I den første analysen undersøkte jeg hvordan avstanden mellom gårder var gjennom de ulike periodene, og sammenlignet Forsandmoen med Almhov, Hodde og Vorbasse. Dette ble gjort ved å analysere den eksterne gårdsorganiseringen. For å besvare forskningsspørsmål (c) og (d) vil perspektivet skiftes fra den overordende romlige organiseringen av landsbyen, til den interne organiseringen av langhusene. I likhet med forrige kapittel, vil jeg også sammenligne hustypene på Forsandmoen med enkelte langhus fra Sør-Skandinavia.

6.1 Type 1 og 2 fra bronsealderen

På den først og andre boplass på Forsandmoen ble det oppført både hustype 1 og 2 innenfor samme tidsrom. Disse to hustypene var plassert i nærheten av hverandre med en tett plassering, og var hus med ulik arkitektur. Hustype 1 var store og brede hus med få takbærende stolper (5-8 stolper). Husene var mellom 18-23 m lange, og hadde en bredde på 7-8 m. Det ble bygget store langhus ut i fra få takbærende konstruksjoner, hvor hvert stolpepar hadde en avstand på 3,5 m, og bredden mellom de to langsgående åsene var 3,4-4,2 m. Dermed var grindkonstruksjonen bygget slik at den skapte mye plass, samtidig som den tok opp lite rom. Løken (1997:174) har tidligere kommentert at menneskene i bronsealderen bygde langhus av type 1 på grensen av det som var teknologisk mulig, og argumenterte for at slike langhus hadde hallkarakter. Det vil si at hustype 1 lignet på de senere gildehallene, som også hadde en grindkonstruksjon som var både bred og lang; med få takbærende stolper og brede inngangsrom.

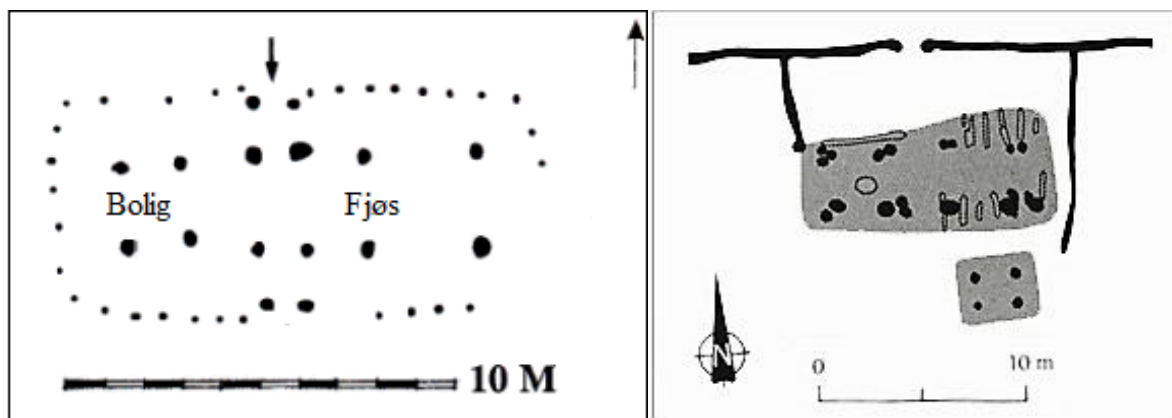
6.1 Hustype 1 på Forsandmoen: Hus LIX var 22-23 m lang og 7-8 m bred. Den nedre figuren illustrerer hvordan huset kunne ha vært inndelt. Bearbejdet og videreutviklet av forfatter, etter Komber (1998:fig.9,53) og Løken (1998a:fig.1b,109).

I tillegg til å ha få takbærende konstruksjoner, hadde type 1 krumme vegger i en gitterskallkonstruksjon. En slik konstruksjon bestod av et nettverk av tynne kryssende trestaver, festet sammen i krysningspunktet (Komber 1998:48). Som følge av at langveggene var krumme, hadde de langt høyere bæreevne i forhold til materialforbruket (Komber 1998:48). Konstruksjonsmetoden gjorde at huset ikke bare var stabilt, men også fleksibelt, slik at langhuset tålte å ha en større avstand mellom hvert takbærende stolpepar og stolpesetting (Komber 1998:50). Det særegne med den robuste gitterskallkonstruksjonen er at hustype 1 ble bygd solid nok til å ha et loft. Det har aldri blitt arkeologisk konstatert om det forekom loft i disse langhusene, men husarkitekturen tilsier at muligheten var der. Hva loftet kunne ha vært anvendt til er rene spekulasjoner. Kanskje et soveareal for beboerne eller et oppbevaringsrom for gjenstander. I underetasjen var trolig tre rom; to store boligrom i hver av langhusets ender, og et midtre inngangsrom (Komber 1998:51). På bakgrunn av det midtre rommet kunne menneskene bevege seg inn og ut av huset, uten å bli direkte observert av menneskene i den andre boligen. Husene må ha framstått enorme for menneskene, sammenlignet med de fleste andre langhusene fra samme tid. Slike hovedhus skal jeg senere analysere i dette kapitlet, og var en mer vanlig byggepraksis fra yngre romertid og folkevandringstid.

Brink (2013:440-447) går ikke inn i detaljer om hvordan langhusene på Almhov var konstruert, bortsett fra at han forklarer at langhusene varierte noe over tid i byggetradisjon, særlig ved overgangen mellom senneolitikum og bronsealderen hvor normen går fra toskipet til treskipet langhus. Altså fikk langhuset to rekker (istedenfor én) med takbærende stolper i grindkonstruksjonen, slik som langhusene på Forsandmoen. I forskningsrapporten fra Almhov presenteres det nærmere langhus som jeg vil karakterisere som type 1 og 2. Enkelte av disse langhusene hadde samme lengde som type 1, ca. 18-22 m (Gidlöf et. al. 2006:148-149). Jensen (1982:147-148) argumenterer for at hustype 1 var en svært utbredt byggepraksis i Sør-Skandinavia. Den fantes ikke bare på Forsandmoen, men også i Jylland, og kan spores fra lavlandet sør for Nordsjøen, helt ned til munningen av Rhinen. Enkelte av disse hustypene har ikke fått arkeologisk påvist en fjøsdel i øst (Jensen 1982:147). Det er sannsynlig at det ikke fantes fjøsdel i flere av disse langhusene, men det kan også komme av at bevaringsforholdene har vært for dårlige både på Forsandmoen og enkelte steder i Sør-Skandinavia. Jensen (1982:150) har observert at type 1-hus sjelden bygges alene, men med flere andre langhus tett plassert, slik som på Forsandmoen og trolig også på Almhov. Boplasser bestående av tre langhus, hvor ett av dem utgjorde type 1, var å finne i Myrhøj i Nord-Jylland fra ca. 2400 f.Kr. og Egehøy i Øst-Jylland fra 1800 f.Kr. (Jensen 1982:150). I Egehøy var et langhus, på 19 x 6 m, særlig like type 1-hus på Forsandmoen og Almhov. Hustype 1 framstår som et langhus oppført sammen med andre mindre langhus, og er ingen lokal byggetradisjon for Forsandmoen, men ble bygd noe spredt i Sør-Skandinavia.

Hustype 2 var i motsetning til type 1 trolig et funksjonsdelt langhus; med én boligdel og en fjøsdel. Denne hustypen var halvparten så stor som type 1, hadde smalere grindkonstruksjon og kunne i likhet med type 1 hatt et inngangsrom mellom boligrommet og fjøset. Den samme byggetradisjonen forekom i Hodde fra førromersk jernalder, hvor nesten alle langhusene hadde et inngangsrom mellom bolig og fjøs (Hvass 1988:55). Langhusene på Forsandmoen i bronsealderen hadde en gjennomsnittslengde på 14 m. Langhusene i Hodde hadde et gjennomsnittsmål på 12-14 x 5-6 m, og plass til omtrent 14-16 større kveg eller hester (Hedeager 1992:169; Hvass 1988:55). Sentralt plassert i boligrommet var et ildsted (Hvass 1988:55). Denne hustypen fantes også i Vorbasse i eldre romertid, og var helt lik hustypen i Hodde og på Forsandmoen (Jensen 1982:218-219). I likhet med type 1, var type 2 en utbredt byggetradisjon i Sør-Skandinavia. I motsetning til type 2, var type 1 en byggetradisjon som opphørte ved slutten av bronsealderen på Forsandmoen og i Sør-Skandinavia.

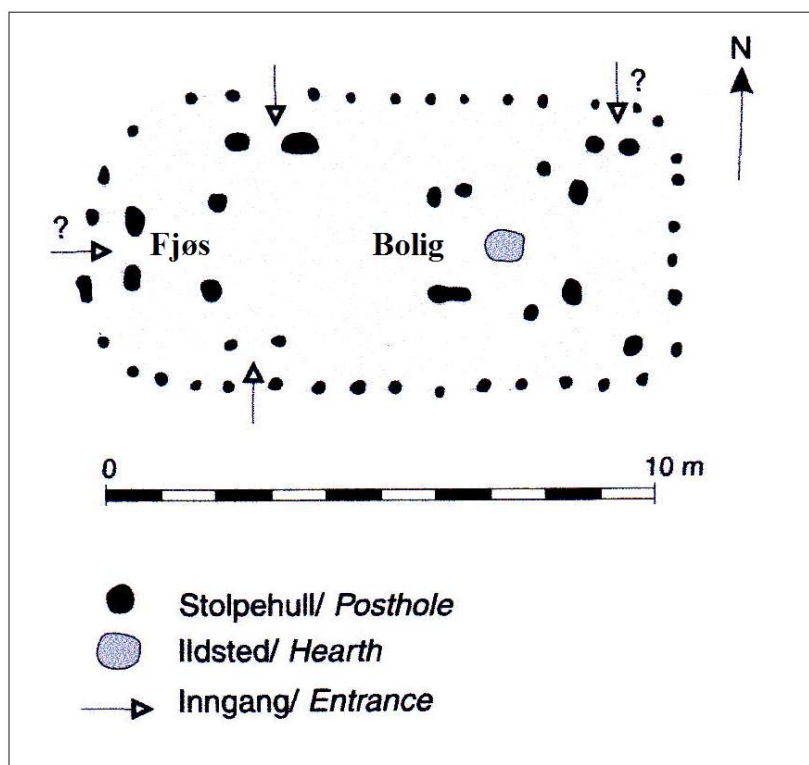

6.2 Hustype 2 fra bronsealderen på Forsandmoen, med mål 14 x 6 m. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1997:fig.4a,173).

6.3 Den lille gården i Hodde fra førromersk jernalder, var også av byggetradisjon type 2. Bearbeidet av forfatter, etter Hvass (1988:fig.2,56).

6.2 Type 2 og 3 fra førromersk jernalder og eldre romertid på Forsandmoen

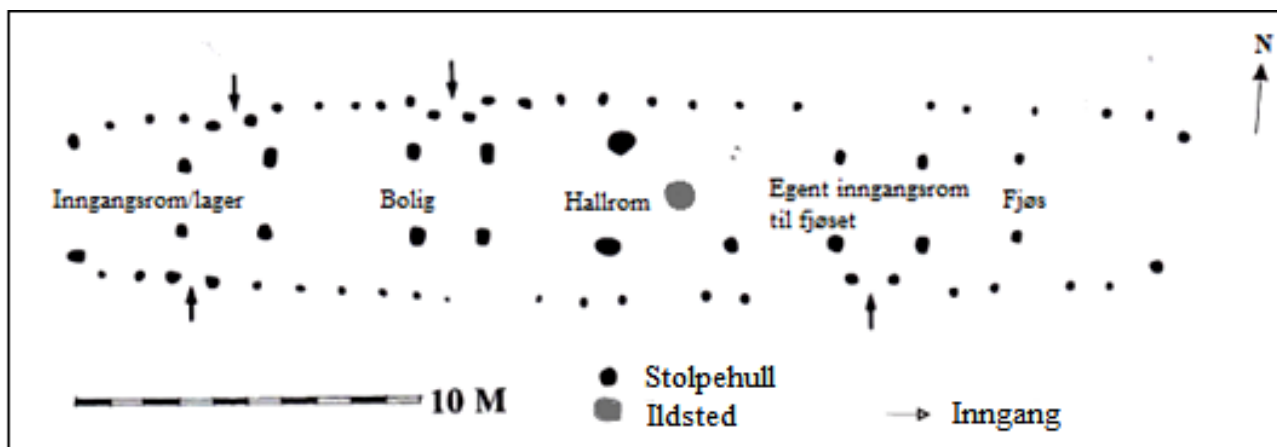
I forhold til hustype 1 og 2 som var plassert tett på boplassene i bronsealderen, var type 2 og 3 fra førromersk jernalder og eldre romertid, regelmessig plassert med en innbyrdes avstand på hundre til flere hundre meter. Hustype 2 hadde samme byggetradisjon som i bronsealderen, men langhusene var nå gjennomsnittlig større; fra et gjennomsnitt på 14 m i bronsealderen til 19 m i førromersk jernalder. Derimot skilte type 3 seg ut med å være en ny byggetradisjon, som ble introdusert på moen i bronsealder periode VI, og kom i to størrelser: De første langhusene var små hus, omtrent 10-11 m lange og hadde en bredde på 5 m. Og de andre langhusene var dobbel så store.

6.4 Et mindre type 3-hus på Forsandmoen, fra bronsealder periode IV og førromersk jernalder, med mål 10-11 x 5 m. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1998a:fig.4d,112).

Enkelte av de mindre langhusene var funksjonsdelte slik som type 2, mens andre var mindre boliger med ildsted. I likhet med type 1 hadde type 3 større avstand mellom stolpesettingen; to stolpepar var plassert tett i tett for så å avløses av en større avstand til neste par. Som følge hadde området rett før ildstedet et fravær av stolpepar, og framstod som et nokså åpent rom. De første langhusene av type 3 var trolig de minste bolighusene på moen.

Den andre gruppen av type 3-hus var store langhus. Det første store langhuset ble introdusert på Forsandmoen i slutten av førromersk jernalder, målte 22 x 6 m, og hadde hus-id CXIX (Løken 2001:56-58). Langhuset skilte seg ut, da det hadde fem rom; to inngangsrom, én bolig, ett fjøs og ett hallrom (Løken 2001:58). Hus CXIX var trolig det første langhuset med hallrom på Forsandmoen.

6.5 Et større langhus av type 3 (CXIX) på Forsandmoen, 22 x 6 meter, og er datert til slutten av førromersk jernalder. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1997:fig.6,175).

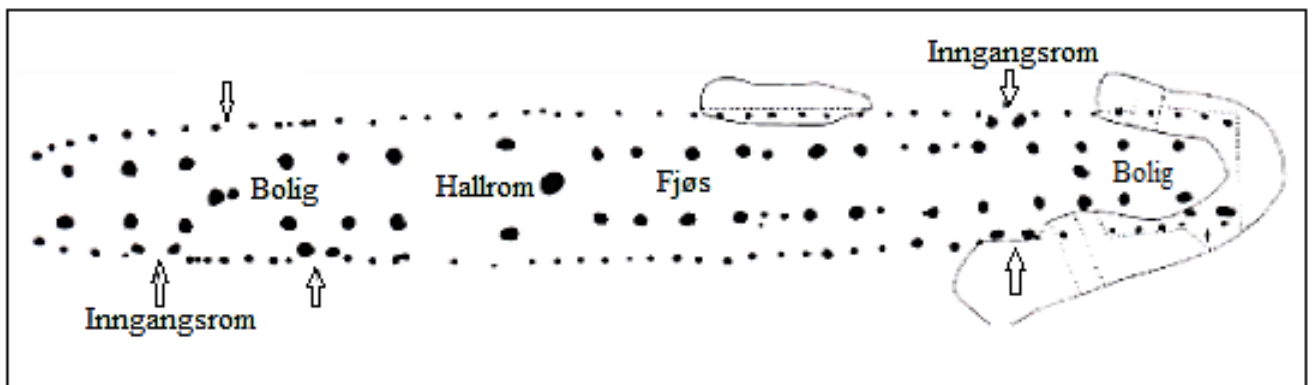
Et hallrom har tidligere blitt tolket av Herschend (2009:237) for å tilhøre en familie med velstand. Eierne var trolig bønder som hadde nok jordbruksoverskudd til å bygge et hus relatert til større sammenkomster og fester. Det betyr antageligvis at enkelte hushold hadde mer ressurser og kapasitet til å arrangere fester, noe som kommer frem i det arkeologiske materialet gjennom de store variasjonene i hus- og gårdstørrelser. Det er derfor mulig, slik som Løken (1999:55) tidligere har antydnet, at disse langhusene tilhørte den første høvdingfamilien på moen.

Langhusene av type 3 utviklet seg gradvis. Hallrommet ser ikke ut til å ha vært spesielt annerledes organisert enn boligrommet, bortsett fra at ildstedet hadde fått en mer sentrert plassering i rommet. Tidligere hadde ildstedet i de mindre langhusene av type 3 vært plassert nærmest den østre gavl. I hus CXIX fantes det ingen inngangsdør direkte inn til hallrommet. Menneskene måtte derfor passere boligrommet for å komme til hallrommet. Det første hallrommet var som følge litt bortgjemt, og ikke direkte tilgjengelig fra utsiden.

Det andre hallrommet ble oppført i en bygning datert til eldre romertid, og målte hele 50 x 7 m. Langhuset som har fått hus-id CL, hadde trolig syv rom; tre inngangsrom, to boligrom, ett hallrom og ett fjøs. Det nye med hus CL, var at det i tillegg til boligrommet i vest, hadde et boligrom i andre enden av huset - ved fjøset i øst. To av inngangsrommene var plassert ganske sentralt; et mellom det sekundære boligrommet og fjøset, og et annet inngangsrom mellom boligrommet i vest og hallrommet. Til forskjell fra det tidligere hallrommet i hus CXIX, som ikke hadde en direkte adgang fra utsiden, delte hallrommet i hus CL et eget inngangsrom med den vestlige boligen. Med et eget inngangsrom kunne beboere og gjester gå direkte til hallrommet uten å måtte innom boligrommet først. Inngangsrommet kunne også ha blitt anvendt som et venteværelse før ankomst i hallrommet. Hos hus CL var

hallrommet mer framhevet og synlig enn hos hus CXIX, ved at menneskene hadde direkte ankomst fra utsiden av langhuset.

Med sin ujevne stolpesetting, var type 3 en byggetradisjon som for det meste forekom i Sør-Norge, da disse hustypene ikke ser ut til å ha vært noe særlig utbredt i Sør-Skandinavia. Løken (1999:54) har observert flere slike langhus i Sør- og Sørøst Norge, noen få i Sverige og ingen i Danmark. Jeg tolker type 3-hus som et ”mellomstadieprodukt” av en ”treg utvikling” i byggetradisjon fra hustype 2 og 4, da utviklingen på Forsandmoen forekommer så sakte ved overgangen fra førromersk jernalder til romertid. Hodde og Vorbasse opplevde ikke den samme utvikling i byggetradisjon. Hoddes byggetradisjon står noe stille, og det inntreffer ingen store forandringer. Dette var en kontrast til Vorbasse som hadde en større hastighet ved utbygging av hustyper. I Vorbasse førte ikke overgangen fra type 2 til 4 til noen byggetradisjoner som var i et ”mellomstadie”. Denne overgangen er særlig viktig på Forsandmoen, da innbyggerne tilsynelatende omla det sosiale, økonomiske og politiske systemet; fra et egalitært gårdsamfunn til et begynnende høvdingdømme. De større type 3-husene er trolig et produkt av denne prosessen.

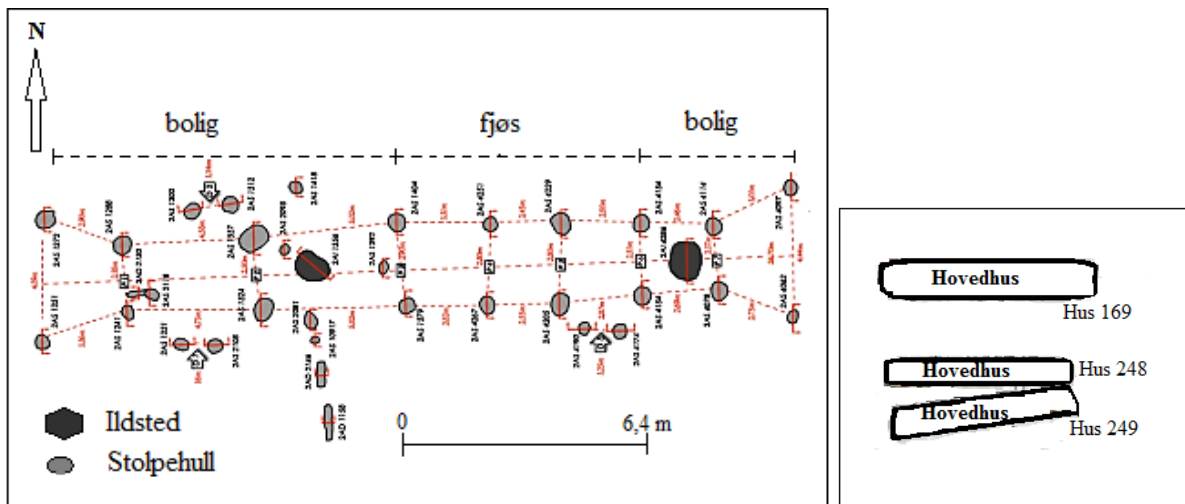

6.6 Et større langhus av type 3 (CL) på Forsandmoen, målt til 50 x 7 m, fra eldre romertid. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Løken (1998b:fig.6,55).

6.3 Type 4 fra yngre romertid og folkevandringstid

De største langhusene av type 3 satte trolig standarden for det som ble et langt mer vanligere fenomen i yngre romertid og folkevandringstid på Forsandmoen: Hallrommet gikk fra å være en beskjeden byggepraksis primært for høvdingboligen i yngre førromersk jernalder og eldre romertid, til å bli bygget i flere større langhus av type 4. Hustype 4 var den vanligste byggepraksisen i yngre romertid og folkevandringstid, da nesten alle bolighusene på moen ble bygget i denne hustypen. Disse langhusene hadde samme rominndeling som hus CL, men skilte seg ut ved å ha en regelmessig avstand mellom de takbærende stolpene. De mindre langhusene av type 4 var nokså store langhus sammenlignet med de mindre langhusene av

type 2 og 3 fra periodene før, og hadde to boliger i hver av langhusets ende, separert av et midtre fjøs.

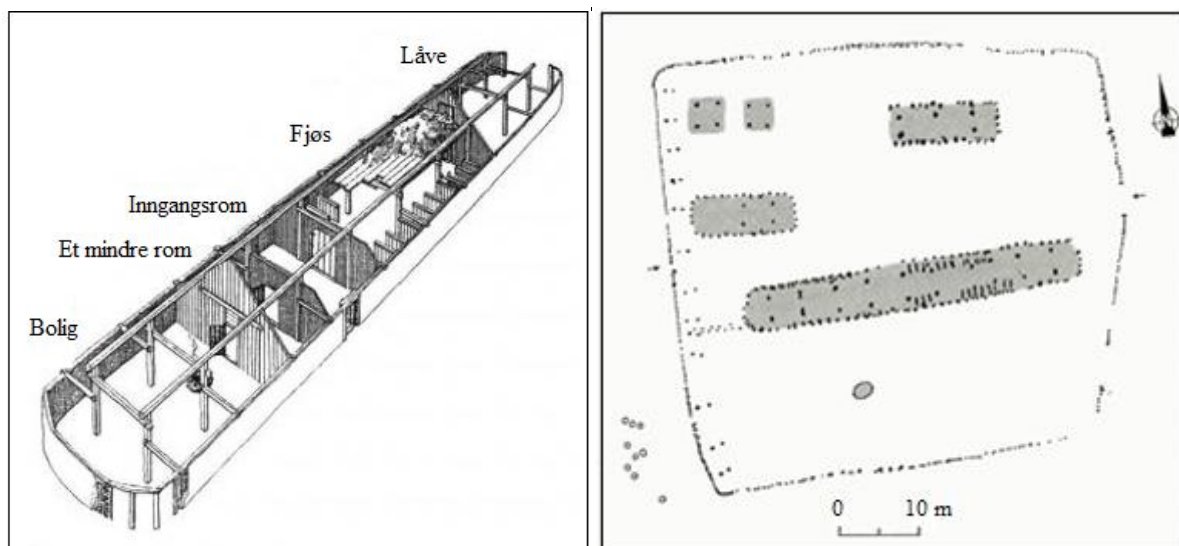

6.7 Et mindre langhus (hus 248) av type 4 på Forsandmoen, som målte 26,7 x 6 m. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Dahl (2009:fig.5,93).

6.8 Tre tett plasserte hovedhus på Forsandmoen, utgravd/plassert på det nedre sørøstlige området.

De samme type 4-husene finnes også i Vorbasse i folkevandringstid, hvor langhusene hadde alt fra 4 til 6 rominndelinger (Jensen 1982:218). Hovedhuset i Vorbasse på 38 m (fig. 6.9) hadde samme rominndeling som type 4 på Forsandmoen. Hvass (1988:70) påpeker at de minste husene av type 4 i Vorbasse, hadde lengde mellom 20-30 m. Hedeager (1992:170) argumenterer for at de største hadde mål 30-48 m. Dahls (2009) undersøkelse på Forsandmoen viser at de minste hovedhusene hadde mål på 26 x 6, og de største målte 43 x 6 m. Størrelsen på Forsandmoens langhus stemmer altså med langhusene i Vorbasse, samt at de hadde samme antall rominndelinger.

Likevel forekom det forskjeller mellom hovedhusene på figurene 6.7 og 6.9. Hustype 4 var allerede oppført på Forsandmoen fra yngre romertid av, og ble fort en regelmessig byggetradisjon på moen. I Vorbasse ble de første type 4-hus også bygget i yngre romertid, men det var ikke før i folkevandringstid – altså omtrent 200 år seinere, at disse langhusene utgjorde primært som hovedhus. Rominndelingen var også noe annerledes: I stedet for et vestlig- og østlig boligrom som var normen på Forsandmoen under yngre romertid og folkevandringstid, fantes det i Vorbasse flere langhus som trolig hadde en forlengelse av fjøset i to rom (Jensen 2003:404). Det forekommer ingen type 3- hus i Vorbasse, og type 4-husene der hadde ikke hallrom. Til sist; gårdsanleggene i Vorbasse var større enn hva vi finner på Forsandmoen: I tillegg til hovedhuset, hadde anleggene flere mindre langhus og uthus på gården, samt et individuelt gårdsgjerde.

6.9 Hovedhus fra folkevandringstid i Vorbasse. Bearbejdet og videreutviklet av forfatter, etter Jensen (2003:403).

6.10 En mellomstor gård i Vorbasse fra yngre romertid (Hvass 1988:fig.19,73).

6.4 Type 5 på Forsandmoen

6.4.1 Høvdingens gildehall fra yngre romertid og folkevandringstid

Likeledes som bolighusene ble flere og større med tiden, bygdes det to gildehaller på Forsandmoen. En gildehall ble bygget på høvdinggården i yngre romertid, og under folkevandringstid ble enda en gildehall oppført. Gildehaller går under kategorien hustype 5, og skilte seg ut fra de andre fire hustypene ved å være annerledes konstruert, og trolig heller ikke vært anvendt som bolighus og fjøs.

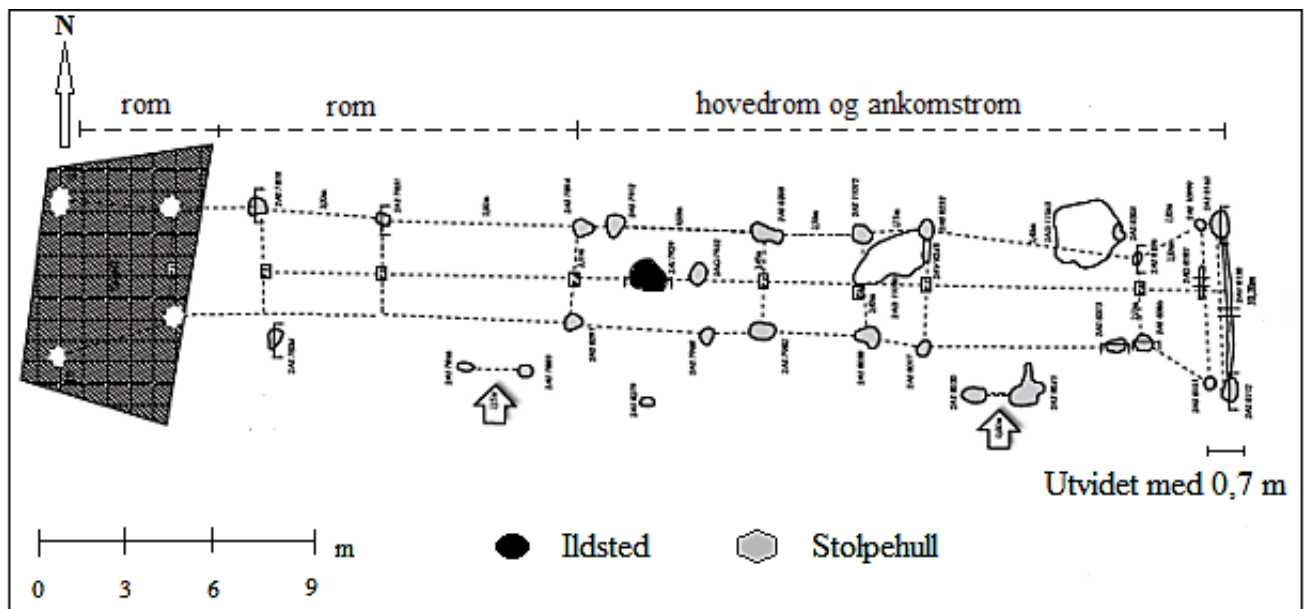
Den første gildehallen som ble oppført var trolig eid av høvdingfamilien, som følge av at den ble bygget på høvdinggården mellom bolighuset og et mindre langhus. Høvdingens gildehall målte 31 x 9.1 m. Gildehallen var altså fire meter kortere, men mye bredere enn selve høvdingboligen. Inngangsdøren til hallen var plassert i det sørvestlige hjørnet. På denne måten var inngangsdøren direkte ovenfor høvdingboligens inngangsdør. Inngangsdøren var hele to meter bred, og var derfor vesentlig større enn gjennomsnittets dørene på Forsandmoen. Ved en plassering rett ovenfor bolighuset hadde beboerne kort vei til gildehallen, omtrent like kort avstand som mellom boligrommet og hallrommet i høvdingboligen.

Løken (1997, 2001) og Hvass (1988) har ikke beskrevet rominndelingen av høvdingens gildehall eller hallen i Hodde nærmere. Grunnen til dette kan være fordi at bevaringsforholdene ikke har vært gode nok til å bidra til en tolkning av rominndelingen. På den andre siden kan det ikke utelukkes at disse langhusene hadde et stort åpent rom, og dermed ingen rominndeling. På bakgrunn av at de utgjør en felles hustype; store og brede

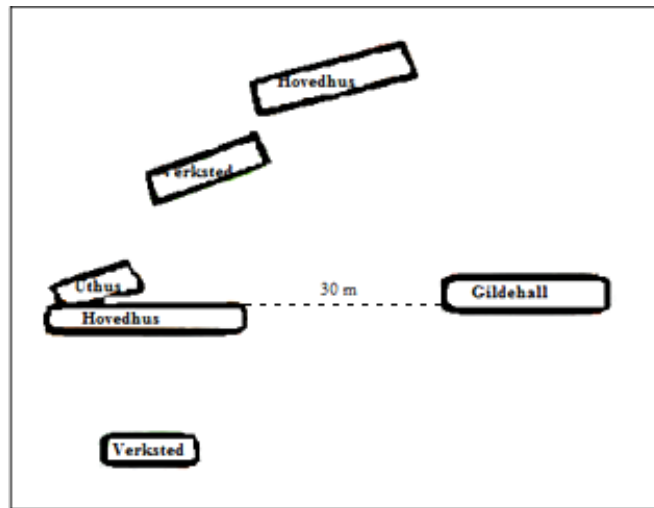
langhus, bred stolpesetting og stort inngangsparti, mener jeg at det er fullt mulig at hallene hadde samme rominndeling som den sekundære hallen XXXV.

6.4.2 Den sekundære gildehallen fra folkevandringstid

Den andre gildehallen ble bygget noe senere enn høvdingens hall, og ble oppført et stykke unna de andre gårdene i sørøst. Hallen XXXV (eller 35) hadde 8 takbærende stolpepar, målte 30,2 x 6,6 m, og var like stor som hustype 1 og hus CXIX (som hadde det første hallrommet). Gildehallen hadde sannsynligvis en treinndeling av rom: Det østlige rommet var særlig stort, med en bred stolpesetting og en inngangsdør. Avstanden mellom de to langsgående åsene ved døren var hele fem meter. Det åpne rommet i øst vil jeg tolke som et sted hvor mennesker utnyttet plassen for bevegelse, og var sannsynligvis et sentralt og mye bruk område. Det var et område som ble anvendt ofte, som følge av at denne delen av bygget hadde gjennomgått utbygninger, hvor endeveggen hadde blitt utskiftet og utvidet med 0,7 m. Den østlige døren (ca. 1 m bred) var nesten dobbelt så bred som den vestlige døren, og var sannsynligvis hovedinngangen. Bygningen var antageligvis gulvbelagt og hadde et stort ildsted med en sentral plassering. Denne plasseringen gjorde at menneskene kunne bevege seg rundt det, og de måtte antageligvis passere ildstedet for å komme til rommene i den vestlige enden av bygningen. Det østlige rommet var trolig hovedrommet og ankomstrommet. De to vestlige rommene i hallbygningen ser ut til å ha vært mindre enn hovedrommet i øst.

6.11 Forsandmoens andre gildehall XXXV, målt 30,2 m lang og 6,6 m bred. Bearbeidet og videreutviklet av forfatter, etter Dahl (2009:fig.10,101).

6.12 Gildehallens beliggenhet på Forsandmoen i forhold til de nærmeste langhusene.

Begge hallene var av en slik størrelse at de kunne samle en større mengde med mennesker, da grindkonstruksjonen var særlig stor og bred i forhold til de andre bolighusene. Enkelte steder var de takbærende stolpene justert for å skape et større og mer åpent rom ved inngangsdørene. Gildehallene hadde hvert sitt ildsted plassert midt i rommet, trolig anvendt for varme og belysning. Begge hallene hadde egne kokegroper utenfor bygningen; én større kokegrop på høvdinggården, og tre kokegroper like utenfor den sekundære hallen. Både rituelle konstruksjoner og større ildsteder/kokegroper, er blant hovedkriteriene Brian Hayden (2001:40-41) benytter seg av for å bestemme et samfunns kapasitet til å arrangere større fester. Disse festene var trolig politiske, i den betydning at den ene gildehallen var plassert tett opp mot høvdingboligen. Den andre hallen var posisjonert et lite stykke unna de andre langhusene, ved kysten, hvor muligens besøkende eller omreisende aristokrater enkelt kunne ankomme med båt.

6.5 Oppsummering: Fra mindre til større og flere rom

Gjennom den interne analysen av romtyper, blir det tydelig at menneskene gradvis fikk behov for større og flere rom i langhusene på Forsandmoen. Type 1 hadde flere likhetstrekk med rominndelingen i senere langhus, som de større type 3 og 4-husene, samt at de takbærende stolpene var justert slik at det skapte åpne bevegelsesrom – slik som i gildehallene fra yngre romertid og folkevandringstid.

Hustype 2 var et funksjonsdelt langhus med både bolig- og fjøsdel, og ble gradvis større fram til eldre romertid, da hustypen ble tatt ut av bruk. De mindre langhusene av type 3 ble bygget så fort type 1 ikke lengre ble oppført. Type 3 var derimot ikke bygninger med store rom slik som type 1, men menneskene ser ut til aktivt å ha justert stolpeavstanden i boligen for å gi rommet et mer åpent uttrykk, i forhold til en regelmessig stolpekonstruksjon i type 2. Hustype 1 og 2 var meget utbredte byggetradisjoner i Sør-Skandinavia, mens de mindre type 3-husene var en mer sjelden byggetradisjon.

Ved slutten av førromersk jernalder og i eldre romertid blir de første to hallrommene bygget i de større langhusene av type 3 – et tilsynelatende mellomstadium av hustype 2 og 4. Hallrommets introduksjon på Forsandmoen var dermed ikke en unik utvikling, da de samme endringene inntraff i Jylland. Hodde får ved slutten av førromersk jernalder en bygning som ligner en gildehall. Denne bygningen var plassert slik som den senere gildehallen på Forsandmoen, rett utenfor høvdingboligen. Oppføringen av en gildehall i Hodde gjøres omtrent 250 år før det første hallrommet ble bygget på Forsandmoen i slutten av førromersk jernalder. Det er mulig at Hodde var det første eksemplet på en tidlig utvikling som inntraff i større grad fra romertiden av, der høvdingdømmer ble etablert flere steder i Sør-Skandinavia. De første to hallrommene i de større type 3-husene ved slutten av førromersk jernalder og i eldre romertid, la muligens fundamentet for hva som senere utviklet seg til å bli et høvdingdømme på Forsandmoen med to gildehaller, og dermed større muligheter for politiske forhandlinger gjennom arrangement av fester.

Forsandmoen skiller seg ut fra Vorbasse ved å oppføre hustype 3, samt bygge flere hallrom i hustype 4. Dette kan trolig komme av at hustype 3 var en begrenset byggetradisjon som for det meste forekom i Sør-Norge. Oppføringen av hallrom på Forsandmoen kan bli sett i sammenheng med de større utviklingene som inntraff i Rogaland-området i løpet av romertiden (Myhre 1982; Løken 1991a), der det ble bygd flere gårdsbosettinger som var noe mindre enn Forsandmoen, som for eksempel Ullandhaug (Myhre 1980). Det forekom i større grad enn før en sør-norsk utvikling allerede fra førromersk jernalder fram til folkevandringstid, som påvirket byggetradisjonen på Forsandmoen i samme grad som den

sør-skandinaviske. Selv om Forsandmoen har innslag av ”lokale trekk” i byggetradisjonen, var de mest vanlige hustypene, som 1, 2, 4 og 5 de samme som ble bygget i Sør-Skandinavia. Dermed kan jeg konkludere med: (1) At Forsandmoens interne romorganisering generelt går fra mindre til større rom, samt flere romtyper innad i bygningene fra bronsealder periode II til slutten av folkevandringstid. (2) Den interne romorganiseringen på Forsandmoen illustrerer i større grad enn den eksterne gårdsorganisering – lokale trekk i byggetradisjonen, samtidig som det forekommer sør-skandinaviske innflytelser.

KAPITTEL 7:

Diskusjon: Hushold og gård på Forsandmoen og i Sør-Skandinavia

---

Skre (2001:3) argumenterer for at når det gjelder tolkninger av bosettingsmønster, må det være rimelig å si at bosettingshistorie er sosialhistorie eller ingenting. Gård og hushold er først og fremst et resultat av sosiale entreprenører, hvor materialitet som langhuset og sosiale enheter i form av hushold – blir skapt i takt med menneskenes livsinvesteringer. Denne materialiteten blir en direkte referanse til velstand, samt kontakter både innad og mellom samfunn. Dette gjør at avstander mellom langhus og romtyper muligens kan kommunisere husholdets organisering i bronse- og jernalderssamfunnet. Jeg vil sette analyseresultatene fra kapittel 6 og 7 inn i Bourdieus praksisteori. Hovedmålet er å diskutere hvorvidt det forekom et utvidet hushold mellom flere gårdsanlegg, eller om de var selvstendige hushold slik som flere tidligere forfattere (f.eks. Artursson 2009:47; Hvass 1988:55; Myhre 1982:197; Lund 1988:158; Løken 1984:62) har argumenter for både i Sør-Norge og Sør-Skandinavia.

7.1 Et utvidet hushold i bronsealderen på Forsandmoen og i Sør-Skandinavia

I den første analysen påpekte jeg at det er vanskelig å skille mellom de enkelte gårdsenhetene på Forsandmoen og Almhov i bronsealderen, som følge av at gårdene ofte var tett plassert. I den andre analysen har det blitt framhevet at hustype 1 og 2 hadde ulike romtyper. I dette avsnittet vil jeg argumentere for at plasseringen av hus og valg av romtyper på Forsandmoen trolig ikke var tilfeldig, men sannsynligvis var et resultat av et utvidet hushold. De sosiale og økonomiske entreprenørene tilpasset og justerte trolig bosettingsmønsteret vi i dag ser på Forsandmoen etter en bestemt type husholdsorganisering.

Hedeager (1992:88) og Jensen (1982:168-169) har argumentert for at samfunnet i bronsealderen var basert på slektsorganisering. Det var dominerende slekter innenfor hvert samfunn som var aktive i det politiske og sosiale liv, hvor menneskene hadde ulike posisjoner og status innad i familien (Hedeager 1992:88; Jensen 1982:168-169). Gårdsorganiseringen er trolig en refleksjon av denne type organisering; der habitus utgjør ”et medium” mellom menneskets strukturering av det fysiske langhuset, og samfunnets slektsorganisering. Om slektsorganisering var grunnpilaren i bronsealderssamfunnet, vil gårdsamfunnet på Forsandmoen avspeile en slik organisering gjennom plassering og valg av hustyper.

Brink (2013:437) argumenterte for at de tett plasserte gårdene på Almhov sannsynligvis hadde et utvidet hushold, hvor menneskene primært samarbeidet om åker og beiteområder. Brink (2013:437) argumenterer videre for at et utvidet hushold sannsynligvis

utgjorde grunnlaget for det langvarige og tilsynelatende stabile samfunnet på Almhov. Som følge av at resultatene fra analysene viser at bosettingssporene på Almhov er til en viss grad sammenfallende med Forsandmoens, hadde trolig gårdsamfunnene også klare likhetstrekk. Løken (1989:146) har tidligere beregnet antall overlappende bosettingsspor, dette har han gjort ved å bruke antatt bevaringstid for hvert langhus som utgangspunkt. Resultatet viste at menneskene benyttet seg av de første to boplassene i 400-600 år. Det forekom sannsynligvis også her et utvidet hushold mellom gårdene. Tette avstander mellom gårdene kan muligens reflektere et slikt samarbeid, og samvirket har trolig vært viktig for gårdenes varighet på de første to boplassene.

7.2 Hustyper som en refleksjon av beboernes slektsorganisering i bronsealderen

På bakgrunn av at bronsealderssamfunnet trolig var slektsorganisert, kan vi forvente å se at innbyggernes valg og plassering av hustyper avspeiler denne samfunnsordningen. Det er mulig at familiemedlemmer med høyere status og posisjoner bodd i de større langhus av type 1. Beboere med mindre innflytelse kunne bodd i type 2, og det lille huset med ildsted. De utgjorde trolig til sammen et felles hushold som inkluderte flere familier. Som følge av at hustype 1 og 2 hadde ulike romtyper hadde kanskje beboerne enkelte rutiner og arbeidsoppgaver som var forskjellige. Beboerne i type 2 med fjøsdel kunne hatt ansvaret for husdyrhold og sekundære produkter; som eksempel melkeprodukter, kjøtt, skinn og ull. Hustype 1 var kanskje et langhus som holdt slekten samlet og muliggjorde festligheter. Hayden (2001:28, 2014:8) definerer fest som en anledning til å spise sjeldne mattyper og konsumere drikkeprodukter man ikke inntok til daglig. Samtidig som menneskene kommuniserte og ble sett av andre. Dietler (2001:65) tilføyer at fest er en rituell aktivitet; altså en repeterende handling som er innpakket i symbolikk. De to store boligrommene i langhuset kunne vært et slikt sted hvor symbolsk kapital blant befolkningen kunne oppnås og reforhandles. Bourdieu (1996:89) argumenterer for at symbolsk kapital er en hvilken som helst positiv egenskap. Når denne egenskapen blir oppfattet og anerkjent av andre, legger den grunnlaget for at en bestemt aktør eller flere aktører kan utøve det han kaller makt (Bourdieu 1996:89). Det er mulig at beboerne i hustype 1 var opptatt av å arrangere fester for å overbevise befolkningen om at de har positive egenskaper og lederevner som de vil anvende. Dette gjøres nettopp ved å arrangere festligheter for folket. På sikt vil det føre til oppbygning av tillit og troskap mellom arrangørene og de inviterte. Arrangørene kan anvende denne tilliten til å dominere og veilede andre innbyggere på moen. På denne måten investerer enkelte mennesker makt i form av symbolsk kapital. Da den symbolske kapitalen var oppnådd

eller investert, ville det være viktig å opprettholde effekten ved repeterende arrangement av fester (for at den skulle vare). På bakgrunn av dette blir hus- og romtyper direkte forbundet med bestemte aktiviteter eller hverdagspraksiser (Eriksen 2015:65-83).

7.3 Sør-skandinaviske innflytelser i førromersk jernalder på Forsandmoen

På bakgrunn av at bosettingssporene endret seg fra tett plasserte langhus til en innbyrdes avstand på hundre til flere hundre meter, vil jeg foreslå at det trolig har forekommet endringer i husholdet på Forsandmoen, fra bronsealder periode V til førromersk jernalder. Det er mulig at de førromerske gårdsanleggene i større grad utviklet seg til å bli selvbergningsenheter. Den samme utviklingen inntraff også på Almhov ved overgangen fra bronse- til jernalder.

Løken (1991b:69, 1999:57) og Lars Pilø (1989:133) argumenterer for at sør-skandinaviske innflytelser inntreffer i mindre grad i Sør- og Sørvest-Norge fra førromersk jernalder. Dette gjør at byggetradisjonen på Forsandmoen, som i bronsealderen fulgte en parallell utvikling med Sør-Skandinavia, i større grad avviker fra denne trenden ved starten av førromersk jernalder og fram til slutten av folkevandringstid. I følge Løken (1991b:69, 1999:57) oppstår det en byggetradisjon med ”lokale trekk” som var tilpasset de lokale behov og forhold. Jeg er derimot noe kritisk til at Forsandmoen avviker fra sør-skandinaviske impulser. De lokale endringer kan ikke observeres fra det eksterne perspektivet; avstanden mellom gårder og oppføringen av selvstendige hushold er meget lik enkelte sør-skandinaviske gårdsorganiseringer. Som resultatene fra den første analyse viser, hadde Forsandmoen og Almhov likhetstrekk i avstander mellom gårdsanleggene både i bronsealder og i førromersk jernalder.

Grunnen til at gårdene får en innbyrdes avstand på hundre til flere hundre meter på Forsandmoen har blitt diskutert av Hedeager (1992:196). Hun argumenterer for at åkrene og beiteområdene trolig blir separerte enheter, knyttet til hvert hushold i førromersk jernalder. I sin analyse av gårds materialet fra Danmark, ser Hedeager (1992:197) at endringer som inntreffer i avstandene mellom gårdene kan ha kommet av at den yngre generasjonen flyttet ut fra bronsealderens storgård, for å starte opp eget jordbruk lengre unna. Det er en mulighet for at det har skjedd en arveopptdeling av jordbruket, slik at enkelte slekter eller familier kunne øke jordbruksproduksjonen gjennom mindre bruk (Hedeager 1992:197). Med et behov for å anvende større områder for jordbruket, kan dette forklare hvorfor enkelte gårder, særlig i Sørvest-Jylland, hadde store avstander mellom langhusene. Kanskje har både Forsandmoen og Almhov noe til felles med disse gårdene, som ikke var tett plassert og inngjerdet i et landsbyfellesskap slik som på Hodde (Jensen 2003:135). Med denne bakgrunn mener jeg at

det fortsatt forekom sør-skandinaviske innflytelser i måten gårdene ble plassert i landskapet på Forsandmoen. De samme sosiale og økonomiske forutsetningene eksisterte trolig på Forsandmoen, og førte dermed til oppføring av selvstendig hushold.

Fra et internt perspektiv observerer jeg de ”lokale endringene” som Løken argumenterer for. Forsandmoen hadde en lokal byggetradisjon, der større type 2 og 3-hus ble oppført. Før langhusene av type 3 med hallrom ble introdusert ved overgangen fra førromersk jernalder til romertid, eksisterte det en periode på moen uten noen særlig store langhus som skilte seg ut i fra de andre husene. Det ser altså ut til at det forekom en ”egalitær periode” på noe århundrer, synlig gjennom fraværet av store ulikheter mellom gårdsanleggene. Dette står i motsetning til de sør-skandinaviske landsbyene Grøntoft og Hodde, hvor gårdsanleggene hadde varierende størrelser (Jensen 1982:206, 214). Jeg kan derfor konkludere med at Forsandmoens gårdsorganisering var jevnt influert av både lokale og sør-skandinaviske tendenser i førromersk jernalder.

7.4 Selvstendig hushold i førromersk jernalder

På bakgrunn av en større avstand mellom langhusene fra bronsealder periode V, førromersk jernalder og eldre romertid, er det lettere å argumentere for at gårdene var selvbergningsenheter. Større avstand vil si større plass til individuelle åkerbruk mellom anleggene, og avstanden mellom anleggene kan symbolisere at menneskene hadde separerte arbeidsoppgaver og rutiner på hver sin gård. I likhet med den eksterne gårdsorganiseringen, viser den interne analysen av romtypene innenfor disse tidsperiodene; at de fleste langhusene var funksjonsdelte med både en bolig- og fjøsdel. De fleste hustypene (som 2 og 3) framtrer i større grad enn før, med tilrettelagt rominndeling og funksjon for et selvstendig hushold. Husholdet har forandret seg i takt med den sosiale, økonomiske og politiske samfunnsorganiseringen; fra et noe hierarkisert bronsealdersamfunn til et mer egalitært førromersk jernaldersamfunn. Det er mer sannsynlig slik som Artursson, Hvass, Myhre, Lund og Løken tidligere har argumentert for, at gårdsanleggene var sosiale og økonomiske bedriftsenheter, samt et familiebruk fra bronsealder periode V og fram til romertid.

På den andre siden kan ikke et utvidet hushold fullstendig utelukkes i førromersk og eldre romersk jernalder. Enkelte langhus på utgravningsområde C, skilte seg ut med å ha en nær plassering (se fig 5.3). Selv om denne avstanden var større enn hva vi ser hos langhusene fra bronsealderen på boplass én og to, er det mulig at det også forekom utvidet hushold mellom disse anleggene. Derfor er ikke skille mellom selvstendig og utvidet hushold veldig

tydelig (Ridderspore 1999:173), selv om jeg mener at de fleste anleggene trolig hadde en selvstendig gårdsdrift fra bronsealder periode V frem til eldre romertid.

På bakgrunn av at førromerske jernaldersamfunnet framstår meget annerledes organisert, utgjorde trolig gårdsanleggene til sammen et sosialt felt, hvor menneskene tilhørte (noenlunde) samme homogene habitus. I Jylland benyttes ordet ”fellesskap” i sammenheng med landsbyene, hvor landsbygjerder fungerte som et rammeverk definerende for gårdsamfunnet som sosial enhet (Jensen 2003:117; Hedeager 1992:173; Hvass 1988). Selv om gårdsbebyggelsen på Forsandmoen ikke var omkranset av et gjerde, hadde gårdene på moen trolig et samvirke på samme måte som innbyggerne i de jyske landsbyene. Nærheten mellom gårdene innenfor et geografisk begrenset område som opphøyningen i landskapet, ”moen”, kan i likhet med et gjerde fysisk avgrense det sosiale feltet. Forsandmoen var trolig en landsby som i de fleste tilfeller bestod av selvbergningsenheter på samme måte som på Hodde. Den innbyrdes avstanden kan virke stor sammenlignet med den tette avstand fra tidligere perioder. Gårdene i førromersk jernalder var også plassert i nærheten av hverandre, og i enkelte tilfeller innenfor synsvidden. Dette gjør at beboerne kunne bevege seg til og fra uten å gå lange avstander for å utveksle kommunikasjon, råvarer og tjenester med andre nærliggende gårder, men avstanden var i de fleste tilfeller for stor til at anleggene hadde et utvidet hushold.

7.5 Et utvidet og selvstendig hushold i romertid og folkevandringstid

Innbyggerne i bronsealderen på Forsandmoen hadde trolig et ”utvidet hushold” som inkluderte flere gårdsanlegg i et fellesskap, og ved slutten av bronsealder og fram mot romertid var gårdene selvstendige husholdsenheter. I løpet av romertiden opptrer begge deler; hvor enkelte gårdsanlegg trolig utgjorde ett hushold, og andre gårdsanlegg ser ut til å ha vært et utvidet hushold.

Da det ble bygd større type 3 og 4 -hus med to boligrom i romertiden, forekommer det igjen tendenser mot et utvidet hushold på moen. Langhus med to boligrom var trolig bebodd av mer enn én familie. Nyere undersøkelse på Forsandmoen av Dahl (2009:99-100) indikerer at enkelte gårder trolig ikke utgjorde selvstendige husholdsenheter. Dahl (2009:99-100) foreslår at enkelte gårder kunne hatt et utvidet hushold med andre gårder, hvor de kunne ha delt åkre, beiteområder og februk. Det er særlig på det nedre sørøstlige området at hun ser slike tendenser (utgravningsområde A fra 2007). Hedeager (1992:173) argumenterer for at flere større langhus i Vorbasse fra 3-400 e.Kr. kunne ha vært bebodd av flere familier som levde og arbeidet under samme tak. I følge Løken (1992a:44) kunne langhus over 35 m med

to boligrom være store nok til å være et hjem for to familier. Løken (2006:310) argumenterer for at det muligens fantes flere ufrie eller jordløse bønder som drev jordbruk for velstående familier, hvor de ufrie ikke eide jord, gård eller langhus. Løkens argument er i overensstemmelse med Hedeagers (1992:202) observasjoner generelt i Danmark, hvor romertiden var preget av ekspansjon og intensivering av jordbruket, der mindre gårder gradvis ble oppslukt av en større gård. På denne måten ville det ha utviklet større gårder med flere familier og flere gårdsanlegg, med et utvidet hushold.

Løkens observasjoner av et utvidet hushold på Forsandmoen, har tidligere blitt observert av Herschend (2009) i Sør-Skandinavia. Herschend (2009:219,237-238) argumenterer for at enkelte store vestjyske langhus fra 200 e.Kr. kunne ha vært et hjem for to familier, samt at de to familiene trolig utgjorde forskjellige sosiale lag. Det er særlig plasseringen av den østlige boligen ved fjøset som har ført til diskusjon; fordi den østlige boligen ofte var noe mindre og hadde en felles inngang med fjøset. Posisjonering av det sekundære boligrommet ved siden av fjøset hadde trolig en sosial hensikt. Bourdieu (1996:153) argumenterer for at rommets organisering avspeiler samfunnsorganiseringen, hvor aktørene former hjemmet etter hvilke posisjoner og innflytelser de har i samfunnet. Hjemmets fysiske strukturer som rom og inventar er strukturer som igjen former menneskets bevegelse og væremåte. Derfor argumenterer Bourdieu (1996:153) for at en romlig avstand symboliserer en sosial avstand. Den vestlige boligen og hallen for eksempel, hadde en felles inngang, og derfor en viss avstand fra dyrene i fjøset. Plasseringen av de to ulike boligene kan derfor være et produkt av kroppslig praksis som symboliserer en sosial avstand mellom to ulike familier. Fjøset fungerer som en sosial markør som skiller mellom den fysiske avstanden mellom de to boligene. Beboerne i den vestlige boligen og menneskene i den østlige hadde trolig forskjellige hverdagspraksiser. Plassering av en vestlig bolig ved hallen, gjør at beboerne kan bli assosiert med hallens funksjoner; som politiske og økonomiske reforhandlinger. Som følge vil beboerne i den østlige boligen med mindre boligrom og delt inngang med dyrene, trolig ha tilhørt et lavere sosialt felt. Disse beboerne hadde muligens arbeidspraksiser og rutiner som foring og melking av kyr, og andre oppgaver relatert til både februk og jordbruk. Dette er i overensstemmelse med Bourdieus (1999:156) kriterier for ulike sosiale felt; hvor aktørene skal ha ulike materielle verdier, arbeidspraksiser og forskjellige oppvekstvilkår som fører til ulike normer og væremåter. Det er mulig at jeg her kan observere en begynnende utvikling eller tendens på to ulike sosiale felt; velstående bønder som høvdingfamilien har andre hverdagspraksiser, roller og kanskje også målsetninger, enn de mindre velstående familiene

som eksempelvis bodde i det østlige boligrommet ved fjøset. Husholdet avspeiler dermed samfunnets stratifiserte lagdeling.

Skre (1998:334) argumenterer for at endringer i samfunnsforhold mellom de som eide jord og de jordløse, var et resultat av et høvdingdømme og en krigerelite. Jorda ble underlagt storbønder som var aristokrater, hvor jordløse, tjenere eller slaver var direkte involvert med husholdet og gårdsarbeidet. Det lavere sosiale feltet hadde dermed mindre materielle verdier, utførte andre hverdagspraksiser og førte på sikt til alternative oppvekstvilkår. Som analysene har påvist, var Forsandmoen en del av en større sosial utvikling som også forekom på Jylland, som eksempelvis Vorbasse. I Vorbasse oppstår det sosiale stratifiseringer fra yngre romertid; hvor gårdene hadde ulike størrelser og gravene viste store variasjoner i mengde gravgods (Hvass 1988:75). Michael Pearson (1984:72) i likhet med Herschend (2009:237) og Hedeager, argumenterer for at velstanden trolig kom fra endringer i jordbruksproduksjonen, som førte til overskudd. For at innbyggerne kunne tilrettelegge slike samfunnsendringer, mener jeg at det var avgjørende at de velstående bøndene hadde et utvidet hushold, slik at de i større grad kunne fokusere på andre arbeidsoppgaver og rutiner som ikke var direkte relatert til fysisk arbeid med jord- og februk. Samfunnet var dermed ikke slik som i bronsealderen, hvor menneskene utgjorde ett sosialt felt, hvor de grunnleggende disposisjonene i habitusene var noenlunde like, og aktørene hadde samme hverdagspraksis. Overskudd ble forhandlingsvarer for de velstående bøndene slik at de kunne utveksle prestisjevarer innad og mellom andre samfunn. Dette førte sannsynligvis til to ulike sosiale felt; de som gjorde det fysiske gårdsarbeidet, og de som mobiliserte overskuddsressursene. I Vorbasse ble forskjellen uttrykt gjennom ulike størrelser på langhus og gårdsareal, samt materielle verdier i graver. På Forsandmoen var det særlig hallrommene og gildehallene som symboliserte framveksten av det nye sosiale feltet. Menneskene innenfor dette feltet var trolig opptatt av å akkumulere symbolsk kapital. Hallene, og særlig gildehallene, representerte ett sosialt felt – et rom der menneskene kunne forhandle om avtaler, tjenester og posisjoner i samfunnet.

7.6 Haller på Forsandmoen og i Sør-Skandinavia

De store sosiale endringene på Forsandmoen reflekteres særlig i de mange hallrommene og gildehallene som ble bygget i løpet av romertid og folkevandringstid. I følge Herschend ([1993]1996:209) ble gildehallene bygget i løpet av 400 e.Kr. i Sør-Skandinavia, og var et produkt av et sosialt stratifisert samfunn. Herschends observasjoner er noe utdaterte i lys av nyere undersøkelser. Løken (2001:53) har tidligere argumentert for at de samme sosiale endringene som førte til oppføring av haller, oppstod i Rogaland allerede omkring Kristi' fødsel. Det er rundt denne tiden de første hallrommene bygges på moen. I løpet av romertiden og folkevandringstiden bygges det *flere* hallrom på Forsandmoen. Disse hallene bygges omtrent samtidig som Gudme-hallen, med mål 47 x 10 m og datert til 200-400 e.Kr. Gudme-hallen ble oppført i sørøstlige Fyn (Jensen 2003:420). Før Forsandmoen og Gudme, hadde gårdsamfunnet i Hodde de samme forutsetningene for bygging av gildehallen. Innbyggerne i Hodde bygget trolig en gildehall omtrent 650 år før tidspunktet som foreslått av Herschend. Samfunnene på Forsandmoen og i Sør-Skandinavia var langt tidligere enn før, en del av en større sosial utvikling, hvor samfunnene var sosialt, økonomisk og politisk tilrettelagt for gavebytte og alliansebygging med andre grupper eller samfunn. De to nye romtypene, det sekundære boligrommet og hallrommet, symboliserer nettopp disse samfunnsendringene på Forsandmoen.

Herschend ([1993]1996:222) har foreslått at gildehallene representerte "et embryonal" eller et system, der den aktivt reflekterte høvdingens tilstedeværelse, posisjon og makt i samfunnet. Makten framstod gjennom en etablert og investert symbolsk kapital, som ga utslag gjennom høvdingens lederevne til å mobilisere krigereliten, og ansvaret over samfunnets overskuddsressurser. På bakgrunn av at det forekom en gjensidig symbolikk mellom høvdingen og gildehallen, de utfylte hverandre, kan man si at gildehallen både ga og støttet høvdingens autoritet. Dette innebar blant annet å utnevne krigere eller dømme mennesker etter loven (Herschend [1993]1996:222). Et vanlig boligrom ville ikke gitt samme bekreftelse eller underbygget høvdingens autoritet i like stor grad. Hallen kan sies å ha vært en forlengelse av høvdingen.

I likhet med Hodde hadde høvdinggården på Forsandmoen flere større gårder plassert i nærheten av seg. Det er mulig at storgårdenes plassering i nærheten av høvdinggården og hallen, symboliserte et symbiotisk forhold mellom høvdingfamilien og storbøndene. Herschend (1998:167) mener at gildehallen var et rom for de gode eller adelige menn. Altså et sted hvor *habituser* ble formet etter en "god eller adelig" moral. Hallen var et sosialt rom der manipulering av relasjoner fant sted. I følge Bourdieu (1977:143-158, 2000:17) og Max

Weber (1973:73) vil de sosiale relasjonene, som på forhånd var investert gjennom symbolsk kapital, avspeiles gjennom fysiske strukturer, som for eksempel hvor mennesker velger å bygge hus og gård. Relasjonene som etableres mellom høvdingen og storbøndene vil trolig reflekteres ved at de bygger gårder i nærheten av hverandre, slik som jeg har observert på Forsandmoen, Hodde og Vorbasse.

Hallen var muligens ikke et sosialt rom for alle gårdsbeboere. På Forsandmoen var det kun store langhus som hadde haller. Bourdieu (1996:40, 61, 62) argumenterer for at stadfesting av relasjoner mellom partnere bør gjøres gjennom ytelse av vennlighet, ry og tillit, hvor aktørene viser at de behersker det sosiale rommets moralske etikk. Han utelukker dermed personer som ikke behersker rommets konvensjoner. Dette gjør også Skre (1998:334), som i likhet med Herschend definerer hallen som et aristokratisk rom, hvor høvdingen og krigerne i dette rommet var adskilt fra den øvrige virksomheten i husholdet.

På den andre side behøver ikke romtypenes funksjoner å være så strengt funksjonsdelt som Herschend og Skre argumenterer for. Richard Blantons (1995:122) undersøkelser av flere hushold i førindustrielle samfunn indikerer at enkelte mennesker hadde en ”svakt utviklet habitus”, hvor de var mindre emosjonelt festet til husholdets symbolisme; altså påvirker hjemmet aktørens sosiale adferd og praksiser både bevisst og ubevisst (Bourdieu 1999:144). Blanton har imidlertid observert samfunn hvor den gjensidige påvirkningen var mindre tilstedeværende. Menneskene kunne dermed ha vært mer fleksible i bruk av de ulike romtypene i langhuset enn tidligere antatt (Blanton 1995:122). Det vil si at et hallrom for eksempel, kanskje også kunne ha blitt anvendt i samme betydning som et boligrom, og at en høvding kunne utføre politiske og økonomiske reforhandlinger fra dette rommet.

Selv om enkelte samfunn kanskje hadde en svakt utviklet habitus, vil jeg påpeke at bronse- og jernalderssamfunnet på Forsandmoen og i Sør-Skandinavia var samfunn som med største sannsynlighet var opptatt av rituelle aktiviteter som fester, framvisning av materielle verdier – bygging av større langhus, hallrom og gildehall, samt slik som hos høvdinggården i Hodde – markere eiendom med kraftig hegn. Menneskene i disse samfunnene hadde sannsynligvis en fullstendig inkorporert habitus, fordi de uttrykket seg nettopp gjennom komplekse gravskikker og arkitektur (Bukkemoen 2008; Eriksen 2016). På denne måten var menneskene emosjonelt tilknyttet materialitet, men Blanton har et godt poeng – rommene kunne også hatt andre funksjoner, selv om de ble regelmessig brukt til bestemte foretak eller hadde bestemte funksjoner.

De større gårdsendringene fra romertid og fram til slutten av folkevandringstid, ser ut til å ha inntruffet ved at gårdene fikk et utvidet hushold, istedenfor et selvstendig hushold,

både på Forsandmoen og i Sør-Skandinavia. Jeg har observert at enkelte gårdsanlegg muligens var tilrettelagt for flere familier med ulik velstand og posisjoner, slik at forskjellige arbeidspraksiser og rutiner kunne utføres, noe som var svært viktig for å opprettholde høvdingsamfunnet.

7.7 Oppsummering: Hushold og gårder i endring

Jeg har foreslått at gårdsanleggene på Forsandmoen hadde et utvidet hushold i bronsealderen, og at flere gårdsanlegg hadde det fra romertid og folkevandringstid. Kanskje var gårdene noe mer selvstendige i slutten av bronsealder og fram til romertid. Stor avstand mellom gårder og et langhus tilrettelagt for selvstendig drift, reflekterer trolig en samfunnsorganisering som i større grad fokuserte på selvstendige husholdsenheter. Dermed passer gårdsanleggene bedre til Arturssons, Hvass', Lunds, Løkens og Myhres definisjoner, som følge av at jordbruket i denne perioden var omlagt til flere mindre bruk. Det er særlig de velstående bøndene som bygde store langhus, fra romertid til folkevandringstid. De hadde trolig et utvidet hushold, som kan betraktes i sammenheng med et stratifisert samfunn, slik som på Forsandmoen og i Vorbasse. Dette var ikke alltid tilfelle slik som Hodde viser.

Jeg konkluderer med at samfunnsforhold og gårdsorganiseringen på Forsandmoen og i Sør-Skandinavia hadde flere likhetstrekk fra bronsealderen og fram til slutten av folkevandringstiden. Forsandmoen er også et eksempel på en boplass med en lokal historisk utvikling, særlig fra førromersk jernalder til folkevandringstid.

KAPITTEL 8:

Gårdssamfunnet på Forsandmoen – et særtilfelle?

8.1 Sammendrag:

8.1.1 Den eksterne gårdsorganiseringen

Jeg har i dette arbeidet undersøkt gårdsutviklingen på Forsandmoen ut fra to ulike analyseperspektiv; et eksternt og et internt perspektiv. Fra et eksternt perspektiv har det blitt framhevet at det forekom endringer i gårdsavstander fra boplassens start under bronsealder periode II, fram til dets ende i slutten av folkevandringstid. Fra tett plasserte gårdsanlegg som lå nesten side om side i bronsealderen, til en innbyrdes avstand på hundre til flere hundre meter i førromersk jernalder og eldre romertid. I yngre romertid og folkevandringstid ble gårdsanleggene igjen oppført med en betydelig nær og tett plassering, slik som i bronsealderen.

Endringen i avstanden er i overensstemmelse med de endringer som inntreffer i Sør-Skandinavia. Brinks undersøkelser på Almhov illustrerer en meget lik gårdsorganisering som Forsandmoen, hvor antall langhus, samt avstand mellom gårdsanleggene, var overraskende ensartet. Det var først fra førromersk jernalder at det forekom noen ulikheter mellom Forsandmoen og Sør-Skandinavia, nærmere bestemt Hodde. Da Forsandmoen hadde en noe egalitær periode, blomstret Hodde som en landsby med en høvdinggård, en gildehall, samt gård- og landsbygjerder. Det var først under romertiden at Forsandmoen opplevde samme gårdsutvikling som Hodde. Det ble oppført et større bolighus, trolig av en ledende høvdingfamilie, som kan ha vært utslagsgivende for en gradvis fortetning av gårdsanleggene. Resultatene fra analysene viser at det antageligvis eksisterte en sammenheng mellom fortettet bebyggelse, og tilstedeværende ledende aristokrati, da disse to elementene alltid forekommer samtidig på Forsandmoen. En innbyrdes avstand mellom gårdene på moen kan ha en sammenheng med et mer ”egalitært” samfunn, hvor det ikke eksisterte en høvdingfamilie. Fravær av et ledende aristokrati og avstand mellom anleggene reflekterte muligens selvstendige hushold. Selv om Forsandmoen var noe spesiell i førromersk jernalder sammenlignet med Hodde, var derimot ikke gårdsorganiseringen udisponert for sør-skandinaviske tendenser. Forsandmoen var trolig kontinuerlig en del av sør-skandinaviske gårds- og landsbyutviklinger, men hadde ulike perioder hvor påvirkningen var mindre synlig i bosettingssporene vi finner i dag.

8.1.2 Den interne romorganiseringen

Den eksterne romlige gårdsorganiseringen på Forsandmoen sammenfaller med den interne romorganiseringen. Begge analysenivåene illustrerer en noe jevn og lik utvikling. Rommene i langhusene blir større og flere på Forsandmoen fra bronsealderen og i løpet av eldre jernalder. På Forsandmoen og Almhov hadde langhusene i bronsealder og førromersk jernalder likhetstrekk, hvor innbyggerne bygget både hustype 1 og 2. Da høvdingdømmet på Forsandmoen ble etablert i romertiden, ble både det sekundære østlige rommet og hallrommet innført i flere større langhus. Hallrommet ser ut til å ha vært en tydelig byggepraksis på Forsandmoen, som følge av at flere større hovedhus av type 4 hadde hallrom. Vorbasse får også større rom og flere romtyper i langhusene, men disse rommene var noe annerledes organisert, og det forekom ingen hallrom. I motsetning til det eksterne analyseperspektivet, som for det meste var i overensstemmelse med de sør-skandinaviske gårdsutviklingene, illustrerer den interne romorganiseringen innslag av lokale trekk; som større type 2-hus, hustype 3 og oppføring av hallrom i type 4. Dette samsvarer i noen grad med Løkens teori om at Forsandmoen fra slutten av førromersk jernalder og fram til folkevandringstid fokuserte på lokale ressurser og forhold. Det betyr ikke at Forsandmoen var umottakelig for innflytelse fra Sør-Skandinavia, men at den i tillegg fulgte sin egen lokale utvikling.

Jeg har argumentert for at enkelte gårdsanlegg trolig ikke var selvstendige husholdninger innenfor enkelte perioder på Forsandmoen, slik som definisjonene til Artursson, Hvass, Myhre, Lund og Løken tilsier. I bronsealder periode II til V forekom det sannsynligvis et utvidet hushold mellom gårdene både på Forsandmoen og hos enkelte gårder i Sør-Skandinavia. Et utvidet hushold har jeg argumentert for kan reflekteres gjennom en nær og tett plassering av gårder på Forsandmoen, og at enkelte hustyper framstår mindre egnet til et selvstendig hushold. Det var funksjonsdelte langhus av type 2 og 3 som i større grad var tilrettelagt for en selvstendig gårdsdrift. Disse langhusene forekom først på Forsandmoen fra bronsealder periode V og fram til romertid, og var i overensstemmelse med gårdsdefinisjonene til Artursson, Hvass, Myhre, Lund og Løken. Hodde og Vorbasse ser ut til, i større grad enn Forsandmoen, å bestå av flere selvforsynte gårdsanlegg. Landsbyene hadde egne gårdsgjerder og manglet det sekundære østlige boligrommet ved fjøset. Det var mulig at flere gårdsanlegg hadde selvstendige hushold på Forsandmoen også i yngre romertid og folkevandringstid, men slik som resultatene fra diskusjonen påpeker – var trolig hovedvekten at gårder benyttet et utvidet hushold.

Endringene under romertiden som inntreffer i gårds- og romorganisering på Forsandmoen, har trolig sammenheng med at det ble etablert et nytt sosialt felt. Det

framvoksende sosiale feltet reflekteres i oppføringen av større langhus, hallrom og gildehall, og var dermed et resultat av en sosial, politisk og økonomisk utvikling. Enkelte velstående gårdseiere inngikk sannsynligvis i andre sosiale praksiser enn beboere på de mindre gårdsanleggene, eller beboerne i den østlige rommet ved fjøset. Der Forsandmoen trolig tidligere var et sosialt felt bestående av gårdsanlegg med et utvidet hushold, og innbyggene med (noenlunde) like habituser under bronsealderen, oppstod det endringer mot romertiden. Ett sosialt felt synes å skille seg ut og anvender symbolske bygg som haller for akkumulering av symbolsk kapital. Forsandmoens gårdsutvikling sammenfaller på mange vis med den gårdsutviklingen som inntraff i Sør-Skandinavia.

8.2 Konklusjon og avsluttende bemerkninger

Gjennom denne komparative analysen av Forsandmoen sett i sammenheng med andre boplasser fra Sør-Skandinavia, har det blitt tydelig at gårdsutviklingen i Sør-Norge ikke var en parallell prosess separert fra den sør-skandinaviske. Tvert imot var Sør-Norge sammen med Sør-Skandinavia en del av en felles gårds- og landsbyutvikling. Innflytelsen som forekom mellom disse to områdene var ikke konstant og jevn i to tusen år. Istedenfor var den *pulserende*, hvor gårdsutviklingen i enkelte perioder hadde flere likhetstrekk, og i andre perioder mindre lik. Forsandmoens gårdsutvikling var under bronsealderen influert av sør-skandinaviske gårdstendenser. I andre perioder var Forsandmoen mindre disponert, samt fokusert på lokale ressurser og forhold som i førromersk jernalder, for igjen å åpne seg opp for større påvirkninger utenfra i løpet av romertiden.

Analysen viser noe uventede resultater. I utgangspunktet kunne man forvente at Almhov ville være mindre lik Forsandmoen, og at Vorbasses gårdsutvikling skulle være mer sammenfallende. Dette fordi jeg hadde en forestilling om at yngre romertid og folkevandringstid hadde større likheter i gårdsorganisering og samfunnsforhold, enn i bronsealderen. Som følge av at menneskene i romertiden hadde en større mulighet til å bevege seg på tvers av samfunnene, enn individene i bronsealderen (som f.eks. gjennom deltagelse i krigsføring i andre land, se Skre 1998:334-335). Resultatet ble tvert imot. Almhov viste seg å være det sør-skandinaviske gårdssamfunnet som var mest sammenfallende med Forsandmoen, der begge hadde en overlappende bosetting mellom bronse- og jernalderen.

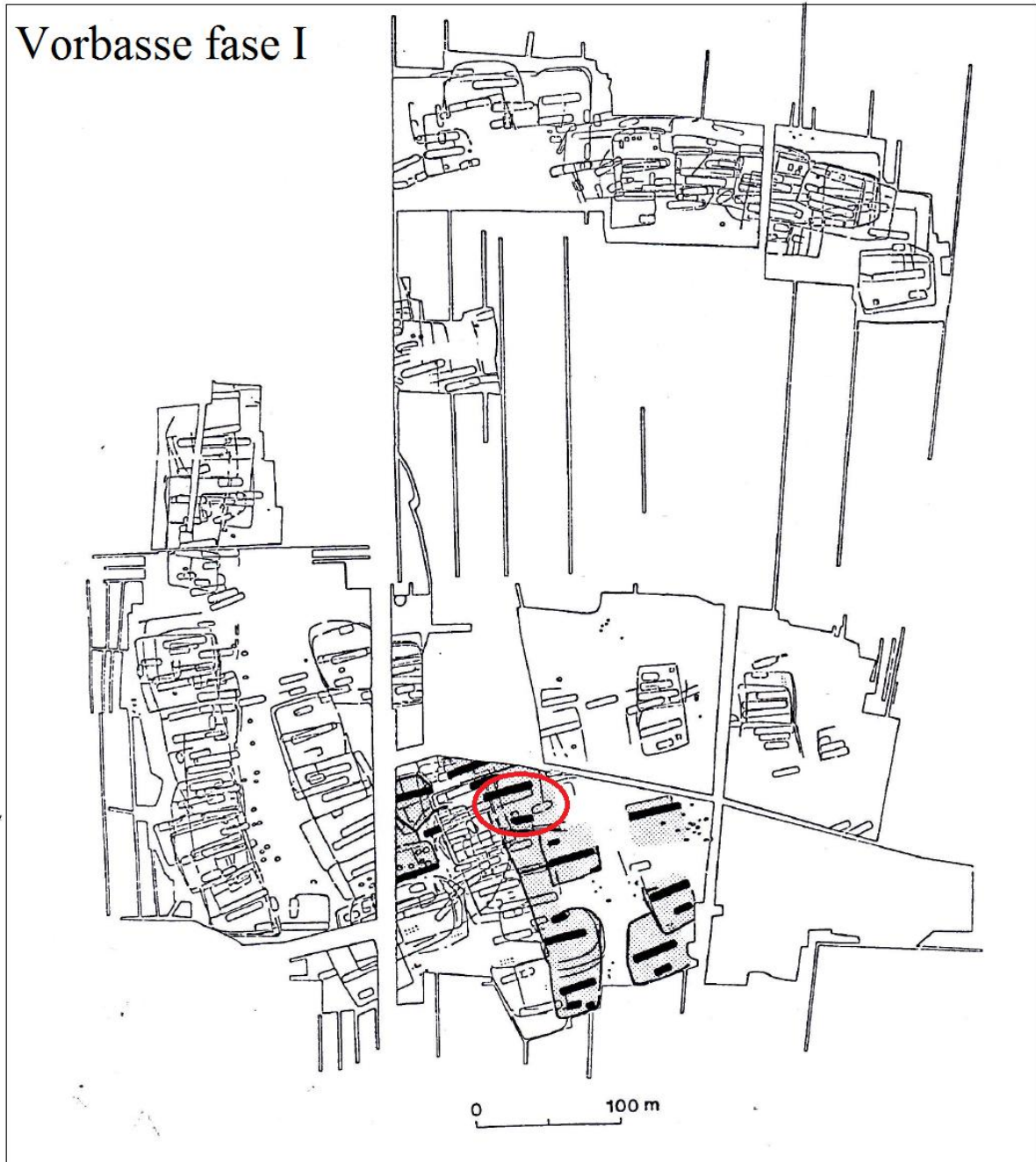
Avslutningsvis vil jeg påpeke at Forsandmoen var en meget spesiell gårdsbebyggelse, i den betydning at ingen av gårdsamfunnene som har blitt sammenlignet i min avhandling, hadde en tilsvarende lang og varig bosetting. Dette gjør at gradvise endringer i gårdsavstander og romtyper i større grad kan belyse der enn i Hodde og Vorbasse, som opplevde en noe

hurtigere sosial gårdsorganisering. Selv om Forsandmoen var påvirket av sør-skandinaviske tendenser, representerer kanskje ikke Forsandmoen en ”typisk sørnorsk bosetting”, som følge av at foreløpig har ingen andre bosettinger av denne typen blitt avdekket. På dette området er Forsandmoen unik i Sør-Norge, men man kan ikke se bort fra at det kan utgraves flere slike bosettinger i framtiden.

Vedlegg

Større figurer av Vorbasse:

Vorbasse fase II

Litteraturliste

Andersson, Annika

1997 Spatial Analysis in Time. Hammerhus Castle, *Visions of the Past: Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology. Lund Studies in Medieval Archaeology* 19:645-670.

Arén, Eje

1995 What can we Learn From the Reconstruction of Prehistoric Buildings?, *The Home: Words, Interpretations, Meanings, and Environments*, redigert av Benjamin, David N. Avebury Publishing Limited, Avebury, s. 283-290.

Artursson, Magnus

2009 *Bebyggelse och samhällsstruktur. Södra och mellersta skandinavien under senneolitikum och bronsålder 2300-500 f. Kr.* Göteborg University, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

2010 Settlement Structure and Organisation, *Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe & Scandinavia Compared*, redigert av Earle, Timothy og Kristian Kristiansen. Cambridge University Press, Cambridge, s. 87-121.

Bahn, Paul

2008 *Archaeology. Theories, Methods and Practice (5th Ed.)*. Thames & Hudson, London.

Blanton, Richard E.

1995 The Cultural Foundations of Inequality in Households, *Foundations of Social Inequality*, redigert av Price, T. Douglas og Gary M. Feinman. Plenum Press, New York og London.

Bourdieu, Pierre

1970 The Berber House or The World Reversed, *Social Science Information* 9:151-170.

1977 *Outline of a Theory of Practice*, oversatt av Nice, Richard. Cambridge University Press, Cambridge.

1995 *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*, oversatt av Prieur, Annick. Pax forlag A/S, Oslo.

1996 *Symbolsk makt. Artikler i utvalg*, oversatt av Prieur, Annick. Pax forlag A/S, Oslo.

1999 *Meditasjoner. Meditations pascaliennes*, oversatt av Prieur, Annick og Erik Ringen. Pax forlag A/S, Oslo.

2000 *Den maskuline dominans*, oversatt av Stene-Johansen, Knut. Pax forlag A/S, Oslo.

2006 Strukturer, habitus, praksiser, *Agora. Journal for metafysisk spekulasjon*, 24 (1-2):53-73.

Boyd, Rebecca

- 2009 The Irish Viking Age: A Discussion of Architecture, Settlement Patterns, and Identity, *Viking and Medieval Scandinavia* 5:271-294.
- Boyle, Andrew J. og Ann-Jorid Pedersen
 2009 *Ships of the Sun – A round trip of Bronze Age Østfold*, oversatt av Boyle, Andrew J. og redigert av Ann-Jorid Pedersen. Opphav forlag, Fredrikstad.
- Brink, Kristian
 2013 Houses and Hierarchies: Economic and Social Relations in the Late Neolithic and Early Bronze Age of Southernmost Scandinavia, *European Journal of Archaeology* 16(3):433-458.
- Brøgger, Anton Wilhelm
 1925 *Norsk folk i oldtiden*. H. Aschehoug & Co, Oslo.
- Bukkemoen, Grethe Bjørkan
 2008 Der ingen tilfeldighet råder. Anvendelse av gravanlegg i lokal kontekst, *Oslo arkeologiske serie: Facets of Archeology. Essays in honour of Lotte Hedeager on her 60th birthday* (10):465-474.
- Busch, Tor
 2013 *Akademisk skriving. For bachelor- og masterstudenter*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Børshem, Ragnar L.
 2005 Two-Aisled Houses in the Neolithic and Oldest Bronze Age, *AmS-Varia* 43:109-121.
- Carsten, Janet og Stephen Hugh-Jones
 1995 *About the House. Lévi-Strauss and Beyond*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Carstens, Lydia
 2015 Powerful Space. The Iron-Age Hall and its Development during the Viking Age, *Viking Worlds. Things, Spaces and Movement*, redigert av Eriksen, Marianne Hem; Pedersen, Unn; Rundberget, Bernt; Axelsen, Irmelin og Heidi Lund Berg. Oxbow Books, Oxford, s. 12-29.
- Chapman, John
 1990 Social Inequality on Bulgarian Tells and the Varna Problem, *The Social Archaeology of Houses*, redigert av Samson, Ross. Edinburgh University Press, Edinburgh, s. 93-109.
- Christophersen, Alex
 1999 Norm, handling og identitet. Om boligkultur og sosial synliggjøring i urbane miljøer i norsk middelalder, *Norm og praksis i middelaldersamfunnet*, redigert av Mundal, E. og I. Øye. Senter for europeisk kulturstudie, Bergen, s. 116-148.
- Conkey, Margaret W. og Janet D. Spector
 1984 Archaeology and the Study of Gender, *Advances in Archaeological Method and Theory* Vol. 7:1-38.
- Dahl, Barbro I.

- 2008 Forsandmoen – et arkeologisk Eldorado, *Fra haug ok heidni* 1.
- 2009 En presentasjon av fire utvalgte hus fra Forsandmoen 2007, *AmS-Varia* 49:87-104.
- Dietler, Michael
- 2001 Theorizing the Feast. Rituals of Consumption, Commensal Politics, and Power in African Contexts, *Feasts. Archaeological and Ethnographic Perspectives on Food, Politics, and Power*, redigert av Dietler, Michael og Brian Hayden. Smithsonian Institution Press, Washington og London, s. 65-114.
- Dobres, Marcia-Anne og R. Hoffman
- 1994 Social Agency and The Dynamics of Prehistoric Technology” *Journal of Archaeological Method and Theory* 1(3). Springer, s. 211-258.
- Eriksen, Marianne Hem
- 2010 *Between the Real and Ideal. Ordering, Controlling and Utilising Space in Power Negotiations – Hall Buildings in Scandinavia, 250-1050 CE*. University of Oslo.
- 2015 *Portals to the Past. An Archaeology of Doorways, Dwellings, and Ritual Practice in Late Iron Age Scandinavia*, Vol. I og II. University of Oslo.
- 2016 Commemorating Dwelling: The Death and Burial of Houses in Iron and Viking Age Scandinavia, *European Journal of Archaeology* 19 (3):477-496.
- Fallgren, Jan-Henrik
- 2008 Farm and Village in the Viking Age, *The Viking World*, redigert av Brink, S. og N. S. Price. Routledge, Oxford, s. 67-77.
- Foucault, Michel
- 2014 *Overvåkning og straff*, oversatt av Østerberg, Dag. Gyldendal akademisk, Oslo.
- Fowler, Bridget
- 1997 *Pierre Bourdieu and Cultural Theory. Critical Investigation*, SAGE Publications, London.
- Gansum, Terje
- 2008 Hallene og stavkirkene – kulturbygninger i en overgangstid, *Facets of Archaeology. Essays in honour of Lotte Hedeager on her 60th birthday*. Unipub forlag, Oslo, s. 199-213.
- Gansum, Terje; Jerpåsen, Gro og Christian Keller
- 1997 Kap. 1, 2, 3 og 4, *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder. AmS-Varia* 28:10-17.
- Giddens, Anthony
- 1993 *Sociology*. Cambridge Polity Press, Cambridge.
- Gidlöf, Kristina; Dehman, Karina Hammarstrand og Tobias Johansson
- 2006 *Citytunnelprojektet. Almhov – delområde 1*, Rapport nr. 39. Malmö Kulturmiljö.
- Gjerpe, Lars Erik

- 2014 Kontinuitet i jernalderens bosetting. Et utdatert postulat arvet fra 1814-generasjonen?, *Viking* LXXVII:55-78.
- 2016 Jordbruksbosettingen i Gudbrandsdalen og på Østlandet i jernalder og middelalder, *Gård og utmark i Gudbrandsdalen. Arkeologisk undersøkelse i fron 2011-2012*, redigert av Gundersen, Ingar M. Portal forlag og Kulturhistorisk Museum, Oslo, s. 35-47.
- Glørstad, Håkon
- 2008 *Nære ting fra en fjern fortid, samfunnsliv i steinalderen for 7600 år siden*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hagen, Anders
- 1953 *Studier i jernalderens gårdssamfunn*. Universitetets oldsaksamlings skrifter, vol. 4., Oslo.
- 1997 *Arkeologi og samfunn, Gåten om kong Raknes grav. Hovedtrekk i norsk arkeologi*. Cappelen J.W. Forlag, A/S, Oslo, s. 129-154.
- Hayden, Brian
- 2001 *Fabulous Feasts. A Prolegomenon to the Importance of Feasting, Feasts. Archaeological and Ethnographic Perspectives on Food, Politics, and Power*, redigert av Dietler, Michael og Brian Hayden. Smithsonian Institution Press, Washington og London, s. 23-64.
- 2014 *The Power of Feasts. From Prehistory to the Present*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hedeager, Lotte
- 1992 *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat*. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.
- Heidegger, Martin
- 1981 *Heidegger. The Man and the Thinker*, redigert av Sheehan, Thomas. Precedent Publishing, Inc, Chicago.
- Herschend, Frands
- [1993]1996 *The Origin of the Hall in Southern Scandinavia, The Home: Words, Interpretations, Meanings, and Environments*, redigert av Benjamin, David N. Avebury Publishing Limited, Avebury, s. 203-239.
- 1998 *The Idea of the Good in the Late Iron Age Society*. Distributed by the Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, Uppsala.
- 2009 *The Early Iron Age in South Scandinavia. Social Order in Settlement and Landscape*. Edita Västra Aros, Uppsala Universitet, Uppsala.
- Hiller, Bill og Julienne Hanson
- 1993 *The Social Logic of Space*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hodder, Ian

- 1990 *The Domestication of Europe. Structure and Contingency in Neolithic Societies*. Basil Blackwell, Oxford.
- Hvass, Sten
- 1988 Jernalderens bebyggelse, *Jernalderens stammesamfund, Fra stamme til stat i Danmark, Bind 1*, redigert av Mortensen, Peder og Birgit Rasmussen. Aarhus Universitetsforlag, Århus, s. 53-90.
- 1995 Oldtidens bebyggelse og kulturlandskapet i dag, *På opdagelse i kulturlandskapet*, redigert av Etting, Vivian. Utgivet i samarbejde med miljø- og energiministeriet; Skov- og Naturstyrelsen, København, s. 23-41.
- Hållans, Ann-Mari og Carolina Andersson
- 1997 No Trespassing: Physical and Mental Boundaries in Agrarian Settlements, *Visions of the past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Central Board of National Antiquities, s. 583-602.
- Jacobsen, Harald
- 1984 *Et spørsmål om balanse? Næringsgrunnlag og bosetning på Ringerike i jernalderen*. Universitetet i Oslo.
- Jenkins, Richard
- 1996 *Pierre Bourdieu*. Routledge, London.
- Jensen, Jørgen
- 1982 *The Prehistory of Denmark*. Methuen og Co. Ltd., London og New York.
- 2002 *Danmarks oldtid. Bronzealder*. Gyldendal, København.
- 2003 *Danmarks oldtid. Ældre jernalder 500 f.Kr.-400 e.Kr.* Gyldendal, København.
- Kaland, Sigrid H.H.
- 1987 Viking/Medieval Settlement in the Heathland Area of Nordhordaland, *Proceedings of the Tenth Viking Congress, Larkollen, Norway 1985*, redigert av Knirk, James. Universitetets oldsaksamlings skrifter nr. 9, Oslo, s. 171-190.
- Kjeldstadli, Knut
- 1999 Kap 18: Å prøve forklaringer, Å sammenligne, *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i historiefaget*, 2 utg. Oslo Universitetsforlag, Oslo, s. 261-269.
- Komber, Jochen
- 1998 Det nordiske bronsealderhusets form og konstruksjon, *Bronsealder i norden – regioner og interaksjon, AmS-Varia 33:45-54*.
- Lévi-Strauss, Claude
- 1983 *The Way of the Mask*, oversatt av Modelski, Sylvia. Jonathan Cape Thirty Bedford Square, London.
- Lillehammer, Arnvid

1999 Farm and Village, The Problem Nucleation and Dispersal of Settlement – Seen from a Norwegian Perspective, *Settlement and Landscape. Proceedings of a Conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*, redigert av Fabech, Charlotte og Jytte Ringved. Jutland Archaeological Society, Højbjerg, s. 131-137.

Lund, Jørgen

1988 Jernalderens bebyggelse i Jylland, *Folkevandringstiden i norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder*. Aarhus Universitetsforlag, Århus, s. 139-167.

Løken, Trond

1984 Et folkevandringstids landsbyanlegg på Forsandmoen, Forsand i Rogaland, *Gård och kulturlandskap under järnålderen. Kulturgeografiskt seminarium 2/84:59-77*.

1988a Bygg fra fortiden. Forsand i Rogaland – Bebyggelsessentrum gjennom 2000 år, *Bygg fra fortiden. Forsand i Rogaland – Bebyggelsessentrum gjennom 2000 år, AmS-Småtrykk: 21:1-20*.

1988b Forsandmoen – et samfunn i blomstring og krise gjennom folkevandringstid, *Folkevandringstiden i norden. En krisetid mellom ældre og yngre jernalder*, redigert av Näsman, Ulf og Jørgen Lund. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus, s. 169-186.

1989 Rogalands bronsealderboplasser – Sett i lys av områdets kulturelle kontakter, *Regionale forhold i nordisk bronzealder. 5. Nordiske symposium for bronzealderforskning på Sandbjerg slot. Jysk arkæologisk selskabs skrifter:141-148*.

1991a Forsand i Rogaland – Lokalt sentrum i de sørlige ryfylkeheiene, *Gunneria 64 (1):205-221*.

1991b Utviklingen av det grindbygde hus i vestnorsk forhistorie, *Bygningshistorie og bygningsvern*, redigert av Rauset, S. FOK-rapport fra NAVF-seminar 14.-16- mars 1990.

1992a Ullandhaug sett i lys av resultatene fra Forsandmoen, *AmS-Småtrykk 26:31-45*.

1992b Forsand og jernalderens landsbyanlegg i Rogaland. Ressursbakgrunn og struktur, *Gård - Tettsted - Kaupang - By. Seminar i Bergen 11.-13. desember 1991, Vol. 3:53-70*.

1997 Det forhistoriske huset i Rogaland – Belyst ved flateavdekkende utgravninger, *Hus och tomt i norden under förhistorisk tid. Bebyggelsehistorisk tidskrift 33:169-184*.

1998 Hustyper og sosialstruktur gjennom bronsealder på Forsandmoen, Rogaland, Sørvest-Norge, *AmS-Varia 33:107-121*.

1999 The Longhouses of Western Norway from the Late Neolithic to the 10th Century AD: Representatives of a Common Scandinavian Building Tradition or a Local Development?, *Grindbygde hus i Vest-Norge. NIKU-Seminar om grindbygde hus. Bryggens Museum 23-25.03.98, NIKU Temahefte 30:52-64*.

2001 Oppkomsten av den germanske hallen. Hall og sal i eldre jernalder i Rogaland, *Viking, Norsk Arkeologisk Årbok, Bind LXIV:49-86*.

- 2005 Maskinell flateavdekking – historikk og potensial, *AmS-Varia* 43:9-14.
- 2006 Høvdning, bonde, leilending og ufri i Rogalands eldre jernalder, *Historien i forhistorien. Festskrift til Einar Østmo på 60-årsdagen*, redigert av Glørstad, Håkon, Skar Birgitte og Dagfinn Skre. Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo, s 309-322.
- Mauss, Marcel
- [1935]2004 *Kropp og person: To essays*, oversattet og redigert av Neumann, Iver B. Cappelen akademisk forlag, Oslo.
- Mikkelsen, Dorthe Kaldal
- 1999 Singel farm or Village? Reflection on the Settlement Structure of the Iron Age and the Viking Age Period, *Settlement and Landscape. Proceedings of a Conference in Århus, Danmark, May 4-7 1998*, redigert av Fabeck, Charlotte og Jytte Ringtved. Jutland Archaeological Society, Højbjerg, s. 177-193.
- Montelius, Oscar
- 1897 Den nordiska jernalderens kronologi, del 1, *Svenska fornminnesföreningens tidskrift* No. 9:155-214.
- 1900 Typologien eller utvecklingsläran tillämpad på det menckliga arbetet, *Svenska fornminnesföreningens tidskrift* No. 30:237-268.
- Myhre, Bjørn
- 1966 Anmeldelse av Ottar Rønneseth: «Frühgeschichtliche Siedlungs- und Wirtschaftsformen im Südwestlichen Norwegen», *Stavanger museums årbok* 1966:53-96.
- 1972 *Funn, forminner og ødegårder. Jernalderens bosetning i høyland fjellbygd*. Stavanger museums skrifter Bind 7, Stabenfeldt forlag, Stavanger.
- 1980 Gårdsanlegget på Ullandhaug 1, *Gårdshus i jernalder og tidlig middelalder i Sørvest-Norge*. AmS-skrifter 4, Arkeologisk museum, Stavanger.
- 1982 Settlement of Southwest Norway during the Roman and Migration Period, *Offa* 39:197-215.
- 1983 Beregning av folketall på Jæren i yngre romertid og folkevandringstid, *Hus, gård och bebyggelse* 1982:147-164.
- 1992a Utgravninger på Ullandhaug 25 år etter, *AmS-Småtrykk* 26:22-29.
- 1992b Funderinger over Ullandhaugs bosetningshistorie, *AmS-Småtrykk* 26:46-67.
- 1999 Together or Apart – The Problem of Nucleation and Dispersal of Settlements, *Settlement and Landscape. Proceedings of a Conference in Århus, Danmark, May 4-7 1998*, redigert av Fabeck, Charlotte og Jytte Ringtved. Jutland Archaeological Society, Højbjerg, s.125-129.
- 2004 Agriculture, Landscape and Society CA. 4000 BC-AD 800, *Norwegian Agricultural History*, redigert av Almås, Reidar. Tapir Academic Press, Trondheim, s. 14-61.
- Myhre, Lise Nordenborg

- 2001 Arkeologi och nazisme – En okkupation av ämnet, *Myter om det nordiska. Mellan romantik och politik*, redigert av Jannbert, K.; Raudvere, C. og A. Andrén. Nordic Academic Press, Lund, s. 59-90.
- Neumann, Iver B.
- 2004 Innledning: Mauss i fransk tradisjon, *Kropp og person: To essays*. Cappelen akademisk forlag, Oslo, s. 7-57.
- Olsen, Bjørnar
- 1997 *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Pearson, Michael Parker
- 1984 Economic and Ideological Change: Cyclical Growth in the Pre-State Societies of Jutland, *Ideology, Power and Prehistory, New Directions in Archaeology*, redigert av Miller, Daniel og Christopher Tilley. Cambridge University Press, Cambridge, s. 69-92.
- Pedersen, Ellen Anne
- 1982 Jernalderbosetningen på Hadeland. En arkeologisk-geografisk analyse. Universitetet i Oslo.
- Petersen, Jan
- 1924 Bosætningsforholdene paa Romerike i jernalderen, *Historisk tidskrift* 5(5):46-65.
- 1933 *Gamle gårdsanlegg i Rogaland*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, serie B, skrifter vol. 23, Aschehoug, Oslo.
- 1936 *Gamle gårdsanlegg i Rogaland. Fortsettelse*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, serie B, skrifter, vol. 31, Aschehoug, Oslo.
- Pilø, Lars
- 1989 *Den Førromerske jernalder i Vestnorge. Et Kulturhistorisk tolkningsforsøk*. Universitetet i Bergen.
- Price, Neil
- 1996 House and Home in Viking Age Iceland: Cultural Expression in Scandinavian Colonial Architecture, *The Home: Words, Interpretations, Meanings, and Environments*, redigert av Benjamin, David N. Avebury Publishing Limited, Avebury, s. 109-129.
- Prøsch-Danielsen, Lisbeth
- 2005 Historisk riss av utvikling og integrering av arkeologisk og naturvitenskapelige metoder. Eksempler fra Forsand og Rogaland for øvrig, *AmS-Varia* 43:15-27.
- Randers, Kjersti
- 1981 *Høybøen - en ødegård på Sotra: en undersøkelse av bruksperioder og erverv basert på bosetningsspor fra eldre jernalder og middelalder*. Universitetet i Bergen.
- Richards, Colin

- 1990 The Late Neolithic House in Orkney, *The Social Archaeology of Houses*, redigert av Samson, Ross. Edinburgh University Press, Edinburgh, s. 111-122.
- Riddersporre, Mats
- 1999 Village and Singel Farm. Settlement Structure or Landscape Organization. *Settlement and Landscape. Proceedings of a Conference in Århus, Danmark, May 4-7 1998*, redigert av Fabech, Charlotte og Jytte Ringtved. Jutland Archaeological Society, Højbjerg, 167-175.
- Rindel, Per Ole
- 1999 Development of the Village Community 500 BC-100 AD in West Jutland, Danmark, *Settlement and Landscape. Proceedings of a Conference in Århus, Danmark, May 4-7 1998*, redigert av Fabech, Charlotte og Jytte Ringtved. Jutland Archaeological Society, Højbjerg, s.79-99.
- Rønneseth, Ottar
- 2001 *Gard og gjerde. Faser i utviklingen av Jærens kulturlandskap*. Erling Skjalgssonselskapet, Stavanger.
- Schjelderup, Helge
- 2000 Om grind som begrep og andre forhold i grindbygde hus, *Grindbygde hus i Vest-Norge. NIKU Temahefte 34:99-103*.
- Shetelig, Håkon
- 1925 *Norges forhistorie. Problemer og resultater i norsk arkæologi*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Skre, Dagfinn
- 1997 Haug og grav. Hva betyr gravhaugene?, *Middelalderens symboler*, redigert av Christensson, Ann; Mundale, E. og I. Øye. Senter for europeiske kulturstudier, Bergen, s. 37-49.
- 1998 *Herredømmet: Bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e.Kr.* Universitetsforlaget, Oslo.
- 2001 The Social Context of Settlement in Norway in the First Millennium AD, *Norwegian Archaeological Review 34:(1):1-12*.
- Smith, Michael E. og Peter Peregrine
- 2012 Approaches to Comparative Analysis in Archaeology, *The Comparative Archaeology of Complex Societies*, redigert av Smith, Michael E. Cambridge University Press, Cambridge.
- Solberg, Bergljot
- 2010 *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Söderberg, Bengt
- 2005 *Aristokratisk rum och gränsöverskridande. Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600-1100*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Sørensen, Marie Louise Stig

2010 Households, *Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe & Scandinavia Compared*, redigert av Earle, Timothy og Kristian Kristiansen. Cambridge University Press, Cambridge, s. 122-154.

Thøgersen, Ulla

2004 *Krop og fænomenologi. En introduktion til Maurice Merleau-Pontys filosofi*. Narayana Press, Århus.

Tilley, Christopher

1994 *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Berg Publishers, Oxford.

1999 *Metaphor and Material Culture*. Blackwell Publishers, Oxford.

Tringham, Ruth

1996 Archaeological Houses, Households, Housework and the Home, *The Home: Words, Interpretations, Meanings, and Environments*, redigert av Benjamin, David N. Avebury Publishing Limited, Avebury, s. 79-107.

Weber, Max

1973 *Makt og byråkrati. Essays om politikk og klasse, Samfunnsforskning og verdier*, oversatt av Østerberg, Dag. Gyldendal forlag, Trondheim.

Wilk, Richard R. og Robert McC. Netting

1984 Households: Changing Forms and Functions, *Households. Comparative and Historical Studies of the Domestic Group*, redigert av Netting, Robert McC; Wilk, Richard R. og Erie J. Arnould. University of California Press, California.

Øye, Ingvild

2004 Farming Systems and Rural Societies CA. 800-1350, *Norwegian Agricultural History*, redigert av Almås, Reidar. Tapir Academic Press, Trondheim, s. 80-126.

Aakvaag, Gunnar C.

2008 *Moderne sosiologiske teori*. Abstrakt forlag AS, Oslo.